

J.M. Rozikov

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR BILAN IJTIMOIIY ISH OLIB BORISH ASOSLARI

"O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI" NMIU

796:376-05624

R-66

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORT VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI

J.M. Rozikov

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR BILAN IJTIMOIIY ISH OLIB BORISH ASOSLARI

Darslik

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti rektorining
2025-yil 8-yanvardagi 10-I/CH-sonli buyrug'iga asosan 61010300 – Sport
faoliyati (adaptiv jismoniy tarbiya va sport) ta'lim yo'nalishi talabalari
uchun darslik sifatida nashr etishga tavsiya etilgan.*

Ro'yxatga olish raqami: № 0000053

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

№

TOSHKENT

“O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU - 2025

UO'K: 799.322.2

KBK: 75.723

Muallif:

O'zDJTSU Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti v.b.
J.M. Rozikov

Taqrizchilar:

O'zDJTSU Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti.
N.S. Abdukadirova

O'zJOKU Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi mudiri,
sot.f.b.f.dok.(PhD) K.N. Kayumov

J.M. Rozikov // **"Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari"** [Darslik] T.: "O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI" NMIU, 2025 – 186 b.

Ushbu darslik 61010300 – Sport faoliyati (adaptiv jismoniy tarbiya va sport) ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, nogironligi bor shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish metodikalarni qo'llash va rivojlantirishga bag'ishlangan. Darslikda nogironlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishning nazariy jihatlarini, uning mohiyati va turlari ochib berilgan.

Darslik ijtimoiy soha xodimlari, sotsiologiya va adaptiv jismoniy tarbiya va sport sohasida bilim olayotgan talabalarda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish shuningdek, ijtimoiy ish hamda amaliyotda aholining turli guruhlari bilan ishlash uchun mo'ljallangan.

ISBN 978-9910-690-39-6

© J.M. Rozikov. 2025
© "O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI" NMIU. 2025

KIRISH

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish — bu insonparvarlik tamoyillariga asoslangan, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan muhim yo'nalishlardan biridir. Ushbu yo'nalish nogironlikka ega bo'lgan shaxslarning turmush sifati va jamiyatda ularning to'laqonli ishtirokini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy, psixologik va huquqiy yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda nogironligi bor shaxslar manfaati va huquqlarini himoya qilish davlat ijtimoiy siyosatining muhim strategik yo'nalishi sifatida ko'rilmogda. Jahonda har yili nogironligi bor shaxslar, birlashgan millatlar tashkilotining bergan ma'lumotiga qaraganda, bir yilning o'zida tahminan 8 millonga ko'paymogda¹. Mazkur holat o'z navbatida jahon hamjamiyati tomonidan nogironlikka ega bo'lgan shaxslarning jamiyatga integratsiyalashuvi borasidagi samarador modellar ishlab chiqilishini va tatbiq etilishini taqazo etmogda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Bunga misol qilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-74-son qarorini keltirishimiz mumkin². Unda nogironligi bor shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga doir barcha sohalar qamrab olingan.

Darslik zamonaviy jamiyatda nogironlarga nisbatan e'tiborni kuchaytirish, ularning huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy hayotga qo'shilishlarini ta'minlash bo'yicha dolzarb va zarur

¹ Отчёт всемирной организации здравоохранения о положении инвалидов в мире. Нью-Йорк 2015 год.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-74-son qaror.

qo'llanma sifatida xizmat qiladi hamda ijtimoiy ish olib borish metodikalarni qo'llash va rivojlantirishga bag'ishlangan.

Shuningdek, mazkur darslik nogironlikning ijtimoiy va tibbiy ko'rinishlarini o'rganish, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan olib boriladigan ishlarning asosiy prinsiplari va metodlarini bayon etishga qaratilgan. Nogironlar huquqlarini himoya qilish, ularni reabilitatsiya qilish va jamiyat hayotiga integratsiyalash muhim maqsadlardan biri hisoblanadi. Darslik mazmuni jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan samarali ishlash uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni o'z ichiga oladi.

Ushbu darslik jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ishlashga ixtisoslashgan mutaxassislar, ijtimoiy ishchilar, pedagoglar va talabalar uchun mo'ljallangan. Darslikda nogironlik tushunchasi, uning ijtimoiy, tibbiy, va huquqiy jihatlarini, shuningdek, nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rni keng yoritilgan.

Darslik nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tavsiyalarni ham o'z ichiga olib, ijtimoiy ishchilarga nogironlar bilan ishlashda aniq yondashuvlarni taqdim etadi. Shu sababli, ushbu darslik nafaqat talabalarga, balki amaliyotdagi mutaxassislarga ham foydali bo'lishi kutilmoqda.

I BOB. IJTIMOIIY ISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Imkoniyati cheklangan (nogiron)likning ta'rifi

Imkoniyati cheklangan (nogiron) shaxs – "hayot faoliyatining cheklanishiga olib keladigan va uni ijtimoiy himoya qilishni talab qiladigan kasalliklar, jarohatlar yoki nuqsonlar natijasida kelib chiqqan tana funksiyalarining doimiy buzilishi bilan sog'lig'i buzilgan shaxs". Imkoniyati cheklanganlik "shaxsning o'z-o'ziga g'amxo'rlik qilish, mustaqil harakat qilish, muloqot qilish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, o'rganish va ish bilan shug'ullanish qobiliyatini yoki layoqatini to'liq yoki qisman yo'qotishi" deb ta'riflanadi.

Ushbu ta'rif Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan berilgan ta'rif bilan taqqoslanadi: Tibbiy diagnostika uskunalarini tomonidan aniqlanadigan yoki aniqlanishi mumkin bo'lgan **tizimli buzilishlar**, hayot faoliyatida talab etiladigan ba'zi faoliyatlarni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning yo'qolishi yoki yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Bu esa tegishli sharoitlarda muvaffaqiyatsiz ijtimoiy moslashuvga yoki kechikkan ijtimoiylashuviga sabab bo'ladi.

Imkoniyati cheklanganlarning kasallanishi, rivojlanishi, sog'lig'i, tashqi ko'rinishidagi og'ishlar yoki nuqsonlar, tashqi muhitning ularning maxsus ehtiyojlarini qondira olmasligi, jamiyatning nogironlarga nisbatan noto'g'ri qarashlari tufayli funksional qiyinchiliklar mavjud. Ushbu cheklovlar ta'sirini kamaytirish maqsadida nogironlarni ijtimoiy himoya qilishning davlat kafolatlari tizimi ishlab chiqildi.

Imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy himoya qilish - bu nogironlarga nogironlarning hayot qiyinchiliklarini yengishi, cheklangan imkoniyatlarni mavjudlari bilan almashtirishi

(qoplash) uchun shart-sharoitlarni ta'minlaydigan va ularning jamiyat hayotida boshqa fuqarolar kabi ishtirok etishi uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan davlat tomonidan kafolatlangan iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy chora-tadbirlar tizimidir.

Imkoniyati cheklanganlar huquqlari uchun xalqaro harakat nogironlikning quyidagi tushunchasini eng to'g'ri deb hisoblaydi: Nogironlik - bu jamiyatda mavjud bo'lgan sharoitlar tufayli jismoniy, hissiy va aqliy nuqsonlari bo'lgan shaxsning faoliyatidagi to'siq yoki cheklovlaridir. Shunday qilib, nogironlikning o'zi ijtimoiy tengsizlikning shakllaridan biridir.

Yangi davlat ijtimoiy siyosati, tadqiqotchilar va ijtimoiy xodimlar, inson huquqlarini hurmat qilishni targ'ib qiluvchi birlashmalarning ta'lim faoliyati tufayli asta-sekin o'zgarishlar, shu jumladan, tilning o'zida ham amalga oshirilmoqda. Lotin tilidan so'zma-so'z noto'g'ri, asossiz deb tarjima qilingan *nogiron* so'zi bugungi kunda chet ellarda deyarli qo'llanilmaydi, odamlar *kar*, *ko'r*, *duduqlar* kabi "*yorliqlar*" ni ishlatishdan *qochishadi*, ularni "eshitish (ko'rish, nutqni rivojlantirish)" birikmalari bilan almashtirganlar.

Afsuski, bizning jamiyatda ham avvallari sog'lig'ida jiddiy nuqsoni bo'lgan odamni nogiron deb atash odat tusiga kirgan edi. Bugungi kunda esa, aynan shu so'z faqatgina kasallikning murakkablik darajasini aniqlash va bu holatda insonga beriladigan ijtimoiy imtiyozlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, "nogironlik" tushunchasi o'rniga, *imkoniyati cheklanganlar* va *alohida ehtiyojga ega insonlar* kabi tushunchalar qo'llaniladi.

1.2. Ijtimoiy ishning paydo bo'lishining tarixiy asoslari

Ijtimoiy ish fan sifatida inson faoliyat sohasi bo'lib, uning vazifasi ma'lum bir voqeiylik - ijtimoiy soha o'ziga xos ijtimoiy

faoliyat haqidagi obyektiv bilimlarni ishlab chiqish hamda nazariy tizimlashtirishdan iborat. Jamiyatdagi shaxslar, oilalar, guruhlarning ijtimoiy muammolarini hal qilishga qaratilgan davlat, jamoat tashkilotlar, mutaxassislar faollarning kasbiy va ijtimoiy faoliyati sifatida ko'rsatish mumkin. Ijtimoiy ishning mavjud shakl va usullarini tahlil qilish, ushbu obyektlarning ijtimoiy muammolarini hal qilish usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish ilmiy fan sifatida ijtimoiy ishning eng muhim vazifalaridan biridir.

Jamiyatning rivojlanganlik darajasi odatda jamiyatdagi keksalar va bolalarning holatiga, ularning o'zini qanday his etishiga, yordam berish, qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan barcha insonlar toifasiga davlatning qanday munosabatda bo'lishiga qarab belgilanadi. Ijtimoiy jihatdan nochor ya'ni keksalar, nogironlar, boquvchisini yo'qotganlar va aholining boshqa muhtoj qatlamlariga yordam berish jamiyatning yuksak ma'naviyatidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda yangi "ijtimoiy xodim" kasbiga ehtiyoj shakllanishi aholini ijtimoiy muhtoj qatlamlarining u yoki bu toifalariga nisbatan ijtimoiy ish amaliyoti bilan shug'ullanadigan, ularga har tomonlama yordam ko'rsatadigan muassasalar, xalqaro va jamoat tashkilotlarining keng tarmog'i tashkil etilishi bilan izohlanadi. Ko'pgina davlatlarda ijtimoiy ish instituti bir asrdan ortiq vaqt davomida faoliyat olib bormoqda va jahonning yetakchi universitetlari bunday kasbiy tayyorgarlikni amalga oshiradi.

Ijtimoiy ish amaliyotini olib borishda ijtimoiy ishning turli xil metod va texnologiyalardan foydalaniladi. Bunda ijtimoiy ish obyekti bo'lgan mijozning vaziyatini boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir fan nazariy va empirik bilimlar, usul va uslublarning (texnikalarning) birlashuvidir. Ijtimoiy ishning ilmiy fan sifatidagi o'ziga xosligi bilim va ko'nikmalarning birligidadir. Qonunlar,

tamoyillar va usullar har bir fanning ajralmas tarkibiy qismidir. Ijtimoiy ishning fan sifatida shakllanishi hali ham davom etmoqda, shuning uchun bu komponentlar bo'yicha turli ilmiy qarashlar munozaralar mavjuddir.

Ijtimoiy ishchilarni kasbiy tayyorlashning birinchi dasturlari XIX asr oxirida Amsterdamda, keyin Berlinda, Londonda paydo bo'ldi, bu ijtimoiy ishning kasbiy darajaga o'tishini anglatadi; bunda ijtimoiy tashxis qo'yishda va ijtimoiy ish usullari va vositalarini tanlashda umumiy axloqiy mezonlarga emas, balki ilmiy asoslangan kasbiy yondashishga amal qilinadi. Ijtimoiy ko'mak natijasi insonning o'zini ham, ijtimoiy muhitning ham o'zgarishlari hisoblanadigan tadbirlar majmui hisoblanadi. XIX asr davomida ijtimoiy ishchilar tomonidan asosiy, ya'ni insonning ijtimoiy kasalliklarini davolash uchun shaxsning imkoniyatlari va uning ijtimoiy muhitini, eng avvalo, uning oilasini erkinlashtirish va rivojlantirish, yuksaltirish kerakligi haqida qayg'urishgan.

Ijtimoiy ish ijtimoiy hodisa sifatida juda uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tdi. Turli davrlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, jamiyat har bir aniq tarixiy davrda muhtojlarga ijtimoiy yordam ko'rsatishning muayyan modelini amalga oshiradi.

Odamlar o'rtasidagi o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlashning chuqur an'analari yordamning arxetipik modelida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ish nazariyasi jamiyat, inson madaniyati va ijtimoiy muammolar to'g'risidagi ilmiy bilimning umumiy sohasiga taalluqli. U inson faoliyatining ijtimoiy sohasini o'z ichiga oladi, u to'g'risida obyektiv bilimlar ishlab chiqilishiga ko'maklashadi. Uning doimiy rivojlanib borishi nazariya sifatida ijtimoiy ishning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Yangi fanning qaror topishi jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti va jamiyat taraqqiyotining yangi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy bosqichida shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sohasidagi ilmiy-nazariy tadqiqotlarga ehtiyoj

paydo bo'lishiga ko'maklashdi. Ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy muammo va ijtimoiy xavf-xatar, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy faoliyat, ijtimoiylashuv, ijtimoiy vaziyat va ijtimoiy salomatlik, ruhiy-ijtimoiy faoliyat, oilaviy mojaro, ijtimoiy maqom va ijtimoiy yosh singari tushunchalar unga taalluqlidir.

Qadimgi Rimda ijtimoiy yordam ko'rsatish an'analari mavjud bo'lgan. Ammo yordam faqat fuqaro sifatida ro'yxatiga kiritilganlarga ko'rsatilgan. Ularni qo'llab-quvvatlash uchun kambag'allarga xayriya tizimlari yaratilgan. Xayriyalar maxsus davlat vositachilari (fasilitatorlar) tomonidan to'plangan.

O'rta asrlarda Yevropada cherkov va monastir parvarishi faol rivojlana boshladi. Xristianlarda xayriyani xayriya ishi sifatida tushunishning antik davrda rivojlangan ijtimoiy yordamga selektiv yondashuvga muqobil bo'ldi. Xristian dogmalariga ko'ra, rahm-shafqat barcha azob chekayotgan va muhtoj odamlarga faol yordam ko'rsatilishi kerak edi. Cherkov faoliyati xayriya tashkilotlari vazifasini bajaruvchi monastirlar orqali amalga oshirilgan. Dominikanlar, Iezuitlar, Templars, Fransisklar buyrug'i bo'yicha monastirlarda kambag'allar va kambag'allar uchun kasalxonalar va ehsonxonalar, yolg'iz qariyalar uchun xayriya uylari, kambag'al oilalarning bolalariga Bibliyadan o'qish va yozishni o'rgatadigan xayriya maktablari mavjud edi.

Bu muassasalarda barcha muhtojlarga tibbiy yordam ko'rsatish, ma'rifiy tadbirlar tashkil etish asoslari yaratildi. Xristianlarning rahm-shafqat, kasal va nogironlarga g'amxo'rlik qilish g'oyalari nafaqat xulq-atvor munosabatlarida, balki odamlarning kundalik ongi darajasida ham keng tarqaldi, vaqt o'tishi bilan ular ma'lum an'analarga shakliga ega bo'ldi. Bugungi kunda xuddi shu nasroniy rahm-shafqat g'oyalari ko'pincha xayriya ishlari va odamlar va hududlarning muammolarini hal qilish uchun

ko'plab mamlakatlardagi diniy va ixtiyoriy tashkilotlarni birlashtiradi.

Sharqda ijtimoiy yordamning jamoaviy tuzilmasi va o'ziga xos mexanizmi yuzaga keldi. Har bir kishi o'zi mansub bo'lgan an'anaviy tuzilmalar himoyasi ostida bo'lishi uning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bu tuzilmalar o'z a'zolarini qo'llab-quvvatlaydigan oila va jamoadan iborat bo'ladi. Jumladan, O'rta Osiyo hududidagi qadimgi jamoalar ta'lim-tarbiya, ishga joylashtirish, bo'sh vaqtni o'tkazish singari muammolarning katta qismini hal etganlar va shaxs, oila, guruh darajasida ijtimoiy qo'llab-quvvatlaydigan o'ziga xos jamoaviy markaz sifatida faoliyat yuritilgan.

Muqaddas "Avesto" kitobi ijtimoiy tadbirlar tizimi haqida fikr yuritish imkonini beradigan birinchi yozma manba hisoblanadi. Unda zardushtiylik dinini qabul qilgan davlatlarning tuzilmasi va ijtimoiy siyosati haqida ma'lumotlar mavjud. Maqsadli yordam ko'rsatish usuli sifatida xayriya oddiy fuqarolar uchun o'zini tutishning xarakterli an'anaviy qoidalari hisoblangan, ruhoniylar va diniy tashkilotlar zimmasiga esa ijtimoiy xizmatlar, qo'llab-quvvatlash, yordam ko'rsatish, xayriya tadbirlarini o'tkazish yuklangan. Hukmdorlar, boy fuqarolar, ibodatxonalar xayriya tushliklarini uyushtirgan hamda faqir va nochor yurtdoshlariga xayr-ehsonlar tarqatilgan. Jamoalarda umumiy jamoaviy jamg'arma hisobidan muhtoj oilalar moddiy qo'llab-quvvatlangan.

O'rta Osiyo xalqlari tarixidagi musulmonchilik davri ruhoniylarning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini davom ettirdi va boyitdi. Masjidlarga hamda ijtimoiy-diniy hamjamiyatlarga ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ko'mak berish vazifalari yuklandi. Ijtimoiy yordam turlari yakka tartibdagi va jamoaviy shakllarga ega edi. Har kimning Islom dinining asosiy farzlarini bajarishi yakka tartibdagi yordamning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi, xayr-ehson

tarqatish, muhtojlarga moddiy yordam berish shular jumlasidandir. Hashar - jamoa yordami, xayr-ehson tarqatish, tibbiy ko'mak, maxsus bepul kasalxonalarni tashkil etish jamoaviy yordam shakllari orasida eng keng tarqalgan turi hisoblanadi.

Markaziy Osiyo allomasi Ibn Sino o'zining faol tabiblik amaliyoti, qarashlarining umuminsoniylikka yo'naltirganligi uning o'z ixtiyoridan tashqari yashash sharoitini ta'minlay olmaydiganlarga munosabati haqida bir qancha fikrlar bildirgan. Bular davlat g'amxo'rlik qilishi lozim bo'lgan bemorlar va yordamga muhtoj kishilardir. Ibn Sino jismoniy va aqliy yetishmovchiligi tufayli o'z fuqarolik burchlarini to'liq bajara olmaydiganlarni o'ldirish nohaqlik, deb hisoblaydi. Bundan ko'rinib turibdiki olim o'z davrida ijtimoiy muhtojlarga e'tiborsiz bo'lmagan, ularga yordam ko'rsatish chora-tadbirlarini ishlab chiqqan.

1.3. Ijtimoiy yordam konsepsiyasi shakllanishining tarixiy asoslari

Yordam berishga intilish insonga xos fazilat ekanini qayd etish zarur. Insonning diniy burchi, muhtojlarga insonparvarlik xizmatlari ko'rsatish tizimi sifatida ijtimoiy yordam va xayriya barcha jahon dinlarining asosida yotadi.

XVII-XVIII-asrlarda Yevropa mafkuraviy yo'nalishi sifatida paydo bo'lgan ma'rifatparvarlik g'oyalari ham ommaviy xayriya modelining keng tarqalishiga xizmat qildi. Ma'rifatparvarlarning (J.Lokk, T.Gobbs, J. Russo, K. Monteske, Volter va T. Jefferson) qarashlar tizimi san'at, falsafa va siyosatning o'rni haqidagi g'oyalarni sezilarli darajada o'zgartirdi. Bu g'oyalarga ko'ra, jamiyat ham, atrofdagi olam ham inson tabiati bilan uyg'un bo'lishi kerak. Ma'rifatparvarlar ta'lim-tarbiyaga, ularning fikricha, ijtimoiy ofatlarning asosiy sababchisi bo'lgan jaholatga chek qo'yishi kerak

bo'lgan ana shunday uyg'unlikka erishish vositasi sifatida qaragan. Bu g'oyalar xayriya tamoyillariga asoslangan ta'lim va ijtimoiy xayriya muassasalarining tashkil etilishida o'z ifodasini topdi. Ular shaxsiy xayr-ehsonlar, keng ko'lamli xayriya faoliyati hisobiga mavjud bo'lgan. O'sha paytda davlat oldida muhtojlarga tizimli yordam ko'rsatish vazifasi qo'yilmagan edi. Shuning uchun xususiy xayriya ijtimoiy yordamning asosiy shakli bo'lib qoldi.

Ijtimoiy ish faoliyatning universal turi ekanligi va fan sifatida boshqa fanlarning butun majmuasi bilan uzviy bog'liqligidan kelib chiqib, ijtimoiy ish nazariyasi asosiy tamoyillarining bir necha guruhlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Ijtimoiy ish jamiyatda yuz berayotgan jarayonlarga odamlarning ehtiyojlari, muayyan vaziyat talablari asosida ta'sir o'tkazish bo'yicha faoliyat turi bo'lib, u barcha odamlarning manfaatlariga, ularning ma'naviy yuksalishlariga va ijtimoiy munosabatlarning yangilanishiga, ijtimoiy salomatlikning saqlanishi va rehabilitatsiya qilinishiga xizmat etadi;

- individning shakllanishi "ijtimoiy dastur" bo'yicha - shaxsning o'z rivojida o'zining faolligi hal qiluvchi rol o'ynaydigan ijtimoiy muhit ta'sirida yuz beradi;

- ijtimoiy xizmatlarning shakllanish va iste'mol qilish

- manbalari ijtimoiy determinatsiyalash (lotincha determino-aniqlayman) xususiyatga ega, ya'ni ular jamiyat ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lib, uning taraqqiyotidagi tamoyillarni aks ettiradi.

1.4. Ijtimoiy ish nazariyasining asosiy turlari: psixologik, ijtimoiy, kompleks; mumtoz va zamonaviy

Nazariya: mazmun-mohiyati, ahamiyati va ijtimoiy ish amaliyoti uchun qulayligi. Odatda, lug'atlarda nazariyaning quyidagi izohi keltiriladi:

- u yoki bu narsani izohlovchi g'oyalar tizimi;

- fanni tashkil qiluvchi umumlashtirilgan fikrlar, qoidalar yig'indisi;

- amaliy tajriba va tabiat, jamiyat, fikrlash qonuniyatlarini umumlashtiruvchi ilmiy tamoyillar, g'oyalar tizimi;

- u yoki bu narsaga nisbatan kimdadir shakllangan fikr, mulohaza, qarashlar.

Nazariyalar dunyo voqealari, kishilarning «harakatdagi ta'rifi»ni ta'minlaydi. Nazariyalar biz ko'rib turgan narsalarga aniqlik kiritadi. Nazariyalar bizga quyidagilarda ko'maklashadi;

✓ izohlash;

✓ ta'riflash;

✓ oldindan aytish;

✓ nazorat qilish.

Ijtimoiy ishning keng holatdagi nazariyalari va modellari mavjud bo'lib, ular turli maktab olimlarining ilmiy izlanishlari natijalarini o'zida aks etadi. Ijtimoiy ishning rivojlanishi, ijtimoiy ishning mazmuni, shaklidagi o'zgarishlarni nazorat qiladi. Har bir model nazariy holatlar, inson va jamiyat haqidagi kesishuvchi fanlar, hayotning ijtimoiy-madaniy asoslari, ijtimoiy ishning ma'lum mazmunini o'zida qamrab oladi.

Ijtimoiy ish nazariyasi deganda biz nimani tushunamiz?

Olimlardan biri Malkolm Peinning fikricha, nazariyalarning 4 turini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) tabiat va ijtimoiy ishning jamiyatdagi rolini ta'riflovchi nazariyalar;

2) ijtimoiy ishni tashkil qiluvchi faoliyat shakllarini ta'riflovchi, professional ijtimoiy ish uchun maqsadlarni o'rnatuvchi hamda nima uchun u yoki bu faoliyat turi adekvatligi va ijtimoiy ish maqsadlariga mos kelishini tushuntiruvchi nazariyalar;

3) ijtimoiy ishga o'z hissasini qo'shuvchi nazariyalar, bular psixologik, sotsiologik nazariyalar bo'lib, individ yoki guruhning xulq-atvorni ta'riflaydi yoki tavsiflaydi. Ular ijtimoiy ish

nazariyalarini tizimlashtiradi, ijtimoiy ish nazariyalari uchun dalillarni keltiradi. Ijtimoiy muammolar xususiyatlaridan kelib chiqib ilgari suriladi.

4) ijtimoiy ish amaliyoti nazariyalari ijtimoiy ish xodimi va mijozning o'zaro munosabatlari davomida boshqa nazariyalar qay tariqa qo'llanilishini belgilab beradi.

Ijtimoiy ishda "nazariya" atamasi quyidagi ma'nolarga ega bo'lishi mumkin.

■ Model. Modellar amaliyotda sodir bo'layotgan narsalarni umumiy ma'noda, keng ko'lamli vaziyatlar misolida va tuzilish shaklda tasvirlab beradi. Amaliy harakatlarga izchillik beruvchi faoliyatning muayyan tamoyillari va usullarini belgilaydi. Modellar ijtimoiy ishchilarga qiyin vaziyatga nisbatan yondashuvni tuzish va tartibga solishga yordam beradi. Bunga maqsadli yondashuvni misol qilib keltirish mumkin.

■ Perspektivlar. Istiqbollar jarayon ishtirokchilarini yo'naltiruvchi va ularning harakatlarini boshqaradigan atrofdagi dunyo haqidagi qadriyatlar yoki g'oyalarni aks ettiradi. Perspektivlar ma'lum bir nuqtai nazardan nima sodir bo'layotgani haqida o'ylash imkonini beradi. Turli nuqtai nazarlarni qo'llash vaziyatni turli tarafdin qarashga yordam beradi. Perspektivlarga misollar feministik yondashuv va tizimlar nazariyasini kiritish mumkin.

■ Tushuntirish nazariyasi. Tushuntirish nazariyasi muayyan harakatlar natijalarini yoki ma'lum oqibatlarining sabablarini ko'rib chiqadi, shuningdek, sodir bo'lgan holatlarni ochib beradi. Ba'zi olimlar nazariya maqomini faqat sababiy qonuniyatlarga bog'liq deb e'tirof etishadi.

Nazariyalar nima uchun muhim? Aniq nazariya quyidagi jihatlar bilan amaliyotni boshqaradi va ta'sir ko'rsatadi:

- kuzatish: nazariya nimani ko'rish va qidirishni ko'rsatadi:

-tasviflash: nazariyalar tushunchalarning apparatini aniqlab beradi va kuzatish tashkil qilinishi kerak bo'lgan doirani ta'minlaydi;

-ta'riflash: nazariya kuzatishning turli ma'lumotlari qay tariqa bir-biri bilan bog'liqligini ko'rsatadi, bir hodisaning boshqasi bilan ehtimoliy sababiy aloqalarini taklif etadi;

-bashorat qilish: nazariyadan keyin nima sodir bo'lishini ko'rsatadi;

-aralashuv: nazariya vaziyatni o'zgartirishning ehtimoliy usullarini ko'rsatadi.

Qayd etib o'tish joizki, turlicha nazariyalar turlicha kuzatishlar va tavsiflarga olib keladi.

Ijtimoiy ish – ko'p tomonlama fan bo'lib, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni majmualiq qabul qilishni talab etadi va ilmiy tahlilga barcha maktablar va ilmiy fikrning yo'nalishlarini jalb etadi. Bu avvalo, ijtimoiy ish nazariyalari modellari turfa xilligida namoyon bo'ladi.

S.I.Grigorev, ijtimoiy ishning zamonaviy modellarini tahlil qilib, uch guruhga ajratadi:

1. sotsiologik yo'naltirilgan;
2. psixologik yo'naltirilgan;
3. majmualiq-yo'naltirilgan.

Bu turkumlash asosida ijtimoiy ishning boshqa kesishuvchi fanlar bilan munosabatini o'rganuvchi nazariy yondashuvlar tahlili yotib, ular ijtimoiy ishga kuchli ta'sir ko'rsatgan va bu ta'sir hamon davom etmoqda.

Ijtimoiy ishda xulq-atvor nazariyasi. Yordamning xayriya modeli antik davrda vujudga kelgan, u inson erkinligini eng oliy qadriyatga aylantirgan, uning asosini xususiy mulk tashkil etgan. Xayriya, muhtojlarga yordam berishning maxsus shakllarining paydo bo'lishi bilan bog'liq edi. Ijtimoiy yordam qullarga emas, faqat ozod fuqarolarga taalluqli edi. Ularga, qoida tariqasida,

urushlar natijasida olingan oziq-ovqat, pul tarqatish shaklida yordam ko'rsatildi. Yunon shahar-davlatlarining badavlat oilalari ularni qariyalarga, kam ta'minlangan bolalarga, bevalarga ajratardilar.

Bular umumiy falsafiy tamoyillar: determinizm, aks ettirish, rivojlanish. Ijtimoiy fanlarning umumiy tamoyillari: tarixiylilik, ijtimoiy shartlanish, ijtimoiy ahamiyatga ega.

Ijtimoiy ishning mazmunli tamoyillariga insonparvarlik, adolat, altruizm, jamoat, guruh va shaxsiy manfaatlarni uyg'unlashtirish, o'zini o'zi ta'minlash kiradi.

Psixologik-pedagogik tamoyillarga modallik, empatiya (simpatiya), jalb qilish (jozibalilik), ishonch kiradi. Psixologik modelda insonning o'tmishi, ya'ni bolalik va o'smirlik davri hayotiga borib taqaladigan holatlar nazarda tutiladi. Bunda bixevioristik yoki bixevioral-kognitiv yondoshuv, ya'ni insonlarning xulq-atvori muhim rol o'ynaydi.

Uslubiy tamoyillar guruhi tabaqalashtirilgan yondashuv, uzluksizlik, izchillik, uzluksizlik va kompetensiyadan iborat.

Tashkiliy tamoyillar - universallik, murakkablik, vositachilik, birdamlik.

Ijtimoiy ishning asosiy qonunlari:

- jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi, ijtimoiy siyosat va ijtimoiy ish;
- ijtimoiy ish mazmuni, shakllari va usullarining turli guruhlar, jamoalar, shaxslar hayotining o'ziga xos holatlari bilan shartlilik;
- mijozlarning shaxsiy ehtiyojlari va manfaatlari orqali ijtimoiy muammolarni hal qilish;
- ijtimoiy ish samaradorligining mutaxassislarning kasbiy mahorati va axloqiy fazilatlariga, davlat va jamiyat ijtimoiy tizimining imkoniyatlariga bog'liqligi.

Malakali ijtimoiy ishchining malakasiz ijtimoiy ishchidan asosiy farqi

Solishtirish punkti	Kasbiy chegarada ishlaydigan malakali ijtimoiy ishchi	Kasbiy chegaradan chetga chiquvchi malakasiz ijtimoiy ishchi
1. Yordamdan maqsad	Maqsadi mijoz muammolarini aniqlashda yordamchi sifatida ko'riladi. Mijoz moyilligini inobatga olgan xolda maqsadga erishish uchun variantlari sonini yuqori darajada topish imkonini beradi; muqobil qarorlarni taklif etish mumkin. O'z oldiga maqsad qo'ya oladi.	O'z mavjilligini amalga oshirish uchun o'z maqsadini ta'qib qiladi. O'z kompetentligini ta'kidlab o'z kasbini o'tkazuvchi sifatida namoyish qilishi mumkin. Mijozni tashvishga solib uning fikrlarini diskreditatsiya (tanqid qilish) mumkin. Mijozga zarur qo'llab-quvvatlash va yo'nalishni bera olmasligi mumkin
2. Ta'sir va javob	Keng doiradagi muammo va vaziyat - verbal va noverbal ko'plab ta'sirlarni topa oladi. Mijoz shaxsi va harakati yuzasidan muhokamani qilish va baholashdan qochish	Variantli va variantsiz kam xulq turi, bir yoki bir qancha javoblarga moyillik, mijoz harakatini ko'r-ko'rona baholovchi, mijoz shaxsini baholovchi fikrlarni bildirishga yo'l qo'yadi
3. Madaniyat samarasi	Xulqning ko'plab modellari ishlab chiqish va boshqa madaniyat doirasida, o'z madaniyati tarkibi sifatida fikrlash. Milliy kelib chiqishi va har qanday ijtimoiy muhitdagi mijoz dunyosiga va bilan uammon xalq etish bo'yicha u bilan birga xalq etishga imkon beradi.	Faqat o'z madaniyati doirasida ishlaydi: mijoz konsepsiyasini inobatga olmasdan, umummadaniy talab sifatida o'z ijtimoiy muhit me'yorida ko'radi.
4. Faoliyatda chegaralash	Malaka darajasi va o'z imkoniyatini haqiqiy baholash. O'z imkoniyatlarini chegaralashni va amaliyotda qo'llay oladi. Doimiy superviziya dan foydalanadi.	O'zini xaq deb hisoblab, boshqa mutaxassillar bilan ishlay olmaydi
5. Shaxslararo ta'siri	U o'zining mijozga qanday ta'sir etayotganligini tushunadi. Mijoz fikri va tuyg'ulari bilan o'zining fikri va tuyg'ularini inobatga oladi.	Mijozga nisbatan ta'sir darajasini xisobga olmasdan, ko'paytirib yoki kamaytirib yuboradi. Maslahat jarayonida mijoz uning ta'sirida ekanligini ba'zan umuman inkor etadi.
6. Insoniy fazilat	Insoniy fazilatlarini hurmat qiladi.	Mijoz bilan hurmat qilmaydi, noxaq va uni his etmasdan. Uni xaqorat qilgan xolda.
7. Umumlashtirilgan nazariya	O'z yo'nalishi rivojlantirish va yangi nazariyalarni egallash	Bitta nazariyaga asoslanadi, boshqasini bilmaydi.
8. Pozitsiya	Kasbiy refleksiyaga asoslangan pozitsiya	Men-konsepsiyasiga asoslangan pozitsiya.
9. Maslahat maqsadini inobatga olish	Mijoz buyurtmasi bo'yicha aniq ishlash maqsadini ta'qib etadi.	Maslahat chegarasini kengaytiradi yoki kamaytiradi. Suhbat maqsadi naqda xira tasavvurga ega yoki aniq maqsadga ega emas. O'z taxminlari asosida mijoz maqsadi almashtiradi

Qizilqumiston N. 10.10.2021

AXBOROT RESURSLAR MARKAZI

Nazorat uchun savollar

1. Ijtimoiy ishning paydo bo'lishining tarixiy asoslari nimada?
2. Ijtimoiy yordam konsepsiyasi shakllanishining tarixiy asoslari.
3. Ijtimoiy ish nazariyalarini amaliyotga ta'siri qanday?
4. Ijtimoiy ish nazariyasining asosiy turlarini: psixologik, ijtimoiy, kompleks; mumtoz va zamonaviy.
5. Ijtimoiy ishning paydo bo'lishining tarixiy asoslari.
6. Ijtimoiy ishning rivojlanish bosqichining xususiyatlari.
7. Ijtimoiy yordam konsepsiyasi shakllanishining tarixiy asoslari.
8. Ijtimoiy ishning axloqiy-gumanitar xususiyati.
9. Ijtimoiy ish nazariyalarini amaliyotga ta'siri.
10. Ijtimoiy ish nazariyasining asosiy turlari: psixologik, ijtimoiy, kompleks; mumtoz va zamonaviy.
11. Ijtimoiy ishda xulq-atvor nazariyasi. Ijtimoiy ishda psixodinamik nazariyasi.
12. Ijtimoiy ishda ta'lim va amaliyot darajasi. Ijtimoiy ish predmeti. Ijtimoiy ish obyekti.
13. Turli mamlakatlarda ijtimoiy ishning rivojlanishi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", - 2024-yil, 112 bet.
2. Ganiyeva M.X. Ijtimoiy ish asoslari. Metodik qo'llanma - Toshkent, 2010-y. - 92 bet.
3. Малькольм Пэйн. Социальная работа: современная теория. Москва Издательский центр Академия, 2007. С. 12
4. Gunn Strand Hutchinson and SivOltedal Five Theories in Social Work Universitetet Nordland. UiN--rapport nr. 2014.

5. Vesna Leskošek Title: Theories and methods of social work: Exploring Different Perspectives Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009.

6. История социальной работы в России. Волгоград: 2001

II BOB. JAMIYATNING IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR BILAN MUNOSABATLARI, IJTIMOY ISHNING HOLATI VA MODELLARI

2.1. Jamiyatning imkoniyati cheklangan insonlarga munosabat tarixi

Tarix davomida jamiyatning rivojlanishida imkoniyati cheklangan shaxslarga munosabat turlicha bo'lgan. O'rta asrlarda jismoniy nuqsonlar gunohlar uchun jazo yoki yovuz ruhlar bilan aloqadorlik belgisi ekanligi haqidagi g'oya ustunlik qilgan. Bunday munosabat ko'pincha jismoniy nuqsonlari bo'lgan odamlardan qochish va ulardan qo'rqish yoki nogironlarni "kasallik" deb hisoblashiga olib keldi va nogironlar uchun eng maqbul hayot tarzi ularni jamiyat hayotida ishtirok etishdan ko'ra, qamoqda saqlash, izolyatsiya qilish afzal edi. Shu bilan birga, ijtimoiy yordam, himoya va g'amxo'rlikning muayyan shakllari hamma zamonlarda va barcha xalqlar orasida mavjud bo'lib, ular e'tiqod, dunyoqarash yoki mafkurada o'z aksini topgan.

Biroq, ijtimoiy siyosat doirasida imkoniyati cheklangan shaxslarning ijtimoiy integratsiyalashuvi g'oyasi faqat XX asrda va birinchi navbatda jamiyatning ayrim qatlamlari uchun boshqalar bilan teng huquqlarni himoya qilish orqali keng qo'llanila boshlandi. G'arbda hamma bilan teng huquqqa ega bo'lganlar qatorida nogironlar oxirgi o'rinni egalladi. Jamiyat, agar imkoniyati cheklanganlar ijtimoiy izolyatsiya qilingan bo'lsa, demokratiyadan foyda yo'qligini darhol anglamadi. Bunga ijtimoiy harakatlar, olimlar va imkoniyati cheklanganlar faollarining chiqishlari yordam berdi.

Birinchi jahon urushidan keyingi davrda G'arbda kasalliklarning sharoitlari va oqibatlari va miya faoliyati to'g'risida

butun bir tadqiqot to'lqini bo'lib o'tdi. Yangi bilimlar tufayli jamiyatning avvallari tushunmovchilik va jaholatdan kelib chiqqan imkoniyati cheklangan shaxslarga munosabati o'zgardi. Ijtimoiy siyosatda ham birinchi navbatda xizmat ko'rsatish tizimini yaratishdan iborat o'zgarishlar yuz berdi. Imkoniyati cheklangan insonlarning huquq va qadr-qimmatini e'tirof etish borasidagi muayyan qadamni ikkala oyog'i falaj bo'lgan Franklin Ruzveltning AQSh prezidenti lavozimiga saylanganida ham ko'rish mumkin. Ikkinchi jahon urushi nogironlari ham inson qadr-qimmatini g'oyasini ommalashtirishga yordam berdi va ilgari izolyatsiya qilinganlar uchun ko'plab eshiklar ochildi.

1950-60-yillarda Shvetsiyada paydo bo'lgan nogironlarga nisbatan ijtimoiy siyosatni *normallashtirish yondashuvi* G'arb mamlakatlarida tarqaldi. Mustaqil yashash imkoniyatlari doimiy ravishda oshib bormoqda. Aksariyat zamonaviy uy-joy loyihalari guruh uylari deb ataladi, bu yerda aholi oziq-ovqat, transport va chaqiruv bo'yicha yordam uchun umumiy xarajatlarni taqsimlaydi. Bunday uylar G'arbda 1970-yillarning boshidan beri paydo bo'lib, nogironlar uchun maktab-internatlarni siqib chiqaradi.

Taxminan 1960-yillarning oxiri 1970-yillarning boshlarida AQSh, Shvetsiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda nogironlik ijtimoiy harakati va tadqiqot ta'sirida hukumat mamlakatda "deinstitutsionalizatsiya" siyosatini olib bora boshladi. Avvallari yopiq muassasalarda (internatlar, koloniyalar, psixiatriya shifoxonalari, mehribonlik uylari) saqlanayotgan shaxslar yengilroq sharoitlarda yashashi, davolanishi, reabilitatsiya, axloq tuzatish va tarbiya dasturlarini o'tashi mumkin bo'ldi. Bunday shartlarga homiylik ostidagi oilalar, dispanserlar, ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlari, ko'ngillilarga yordam dasturlari va guruh uylari (8-10 kishilik kichik xodimlar, shu jumladan, kichik xodimlar uchun internatlar) kiradi. Guruh uylari

g'oyasi aqliy zaif odamlar jamiyatda mutlaqo mustaqil yashashi va ijtimoiy dunyoga qo'shilishi mumkinligi haqidagi gumanistik e'tiqodga asoslangan edi.

O'sha paytda mijozlar huquqlarini himoya qilish va inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillari tasdiqlandi, unga ko'ra odamlar eng kam cheklangan muhitda yashashi va zarur xizmatlarni (tibbiy, ta'lim, ijtimoiy) olishlari kerak. Axir, hech kimga sir emaski, ko'p vaqtini maktab-internatda o'tkazadigan bolalar yaqin, insoniy munosabatlarning shaxsiy tajribasiga ega bo'lmaydilar. Ba'zi bolalar nochor va qobiliyatsiz deb qarashga odatlanib qolishadi va ularga qo'yiladigan talablar darajasini pasaytirish uchun tegishli xulq-atvor namunalarini namoyish etadilar.

Deinstitutsionalizatsiya jarayonining muhim tushunchalaridan biri bu "xavfning qadr-qimmatini" – qat'iy vasiylikdan ozod qilinganlar boshqa odamlar qo'lidan kelgan barcha ishni, shu jumladan, vaqti-vaqti bilan xato qilishda erkin bo'lishi kerak degan taxmin edi. O'sish tajribasining bir qismi xatolarimizdan saboq olishdan kelib chiqadi. Amalda, bu huquq aqliy zaifligi bo'lganlarga kamdan-kam hollarda beriladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, bu odamlarga g'amxo'rlik qilayotgan va ular bilan ishlaydigan mutaxassislar ongli yoki ongsiz ravishda ularga farovonlik tizimining inijliklaridan, "oddiy" dunyoning shafqatsizligidan, ularning o'z "yomon impulsleri", tajovuzkorliklaridan doimiy himoyaga muhtojdek munosabatda bo'lishadi. Aqli zaif odamlar boshqalarga juda bog'liq deb hisoblanadilar va ularning atrofidagi ko'plab odamlar, ayniqsa qarindoshlari ularga boladek munosabatda bo'lishadi. Biroq, tadqiqotchilar bilan suhbatlarida ular kattalar sifatida qabul qilinmaganidan noroziliklari haqida gapirdilar. Olimlarning topilmalari bizni odamlar bilan ochiq mulohazalar o'tkazish, ularni alohida sabr-toqat va ishtirok bilan

boshlash va aqliy zaif odamlar hayotining haqiqiy kontekstini tushunish istagi bilan boshlash mumkinligiga va hatto zarurligiga ishonitirmoqda.

Zamonaviy davr jamiyatning axloqiy asoslari sifatida ijtimoiy adolat va tenglikni o'rnatadi. Jismoniy va ruhiy salomatligi, yoshi, jinsi, dini va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillari inson huquqlarini, shu jumladan, sog'liqni, saqlash, ta'lim va mehnat qilish huquqini hurmat qilishni o'z ichiga oladi.

2.2. Ijtimoiy ishning zamonaviy holati: turlari va modellari

Ijtimoiy ish xodimlari zamonaviy jamiyatlardagi turli sohalaridagi va turli darajadagi xilma-xil masalalarni hal qiladi. Jumladan, individlar, oilalar, kichik guruhlar, bolalar, qariyalar bilan ishlash, tibbiy muassasalarda konsultant va psixoterapevt bo'lib ishlash, ijtimoiy dasturlar va loyihalarni amalga oshirish uchun moliya resurslarini topishga harakat qiladilar. Shuningdek, oiladagi zo'ravonlik ko'rinishlarini bartaraf etishga harakat qiladilar va hokazolar bilan shug'ullanadilar. Ijtimoiy ishdagi yo'nalishlarni xilma-xilligi bir tomondan hozirgi zamon jamiyati tizimidagi ijtimoiy muammolarning turli jihatlarini va ular yechimining xilma-xil variantlarini tasavvur qilishga imkon bersa, boshqa tomondan, ijtimoiy ish zamonaviy ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qismi ekanligidan dalolat beradi.

Shaxs xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillararo o'zaro aloqa ijtimoiy ish usullarining barcha guruhini qo'llashni talab etadi. Ayniqsa, amaliyotdagi ko'plab usullar o'zaro kesishadi va bittasining qo'llanilishi boshqalarning qo'llanishini talab etadi.

Sotsiologik yo'naltirilgan model sotsiologik konsepsiyalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ijtimoiy taraqqiyot, jamiyat tuzilishi,

uning ijtimoiy institutlarining o'zaro munosabati qonuniyatlarini anglashga tayanadi.

Sotsiologik-yo'naltirilgan modellar ichida nisbatan keng tanilgani; ekologik model ("turmush modeli") bo'lib, bu nazariyada "turmush modeli" psixologik va ijtimoiy tizimning o'zaro ta'siri konsepsiyalaridan birini o'zida aks etadi va ijtimoiy amaliyotni anglashning nisbatan yangi nazariyalaridan biri hisoblanadi. Bu nazariyalarning muammosi ijtimoiy tizimlar nazariyasi va ijtimoiy psixologiya (sotsial adaptatsiya, stress va h.k.) kesishuvchi jihatlari bilan bog'liqdir. Bu yondashuvda ijtimoiy ish xodimining faoliyati nafaqat mijoz bilan o'zaro munosabatda, balki, uni o'rab turgan muhit bilan ham bog'liq.

Ijtimoiy-radikal model. Uning asosida – inson huquqlari uchun kurash harakatining (kamsitilishga qarshi kurash va h.k.) holati yotadi. Mazkur model turli ijtimoiy guruhlar vakillarining o'zligini anglashini rivojlantirish va himoyalash modeli sifatida namoyon bo'ladi. Himoyalash texnologiyasi va «vakolatlarning teng taqsimlanishi» turli guruhlarda ezilgan, voz kechilgan mijozlarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bunda asosiy kuch hokimiyat tuzilmasi, sinfiy mansublik (ezuvchi tuzilmalarni o'zgartirishni nazarda tutmasada) ga yo'naltiriladi.

Tizimli model. Tizimli yondashuv – bu ilmiy bilish va ijtimoiy amaliyot metodologiyasi yo'nalishi bo'lib, uning asosida obyektning tizim sifatida o'rganish universal harakterga ega. Shu bois uni keng qo'llash mumkin. Tizimli yondashuvning obyekti yaxlitlik (tizim) bo'lib, quyidagilarni qamrab olishni nazarda tutadi: a) uning turlicha elementlarini; b) elementlar tuzilmasini, ularning ichki aloqasi xususiyatlarini; v) tizim chegaralarini; g) bu tizimning atrof-muhit bilan aloqasini va h.k.

Ijtimoiy ishning psixologik-yo'naltirilgan modeli psixologik bilimlarga tayanadi, insonning psixologik maqomi va rivoji qonuniyatlarini qamrab oladi.

Psixodinamik model. Psixodinamik model ijtimoiy ish nazariyasining psixodinamik yo'nalishiga asoslangan (Z.Freyd, A.Freyd, E.Bern va h.k.). Bu nazariyaning asosiy tushunchalari psixoanaliz bilan bog'liq bo'lib, ular individual ijtimoiy ish (keysuork) tamoyillarining tamal toshini qo'ygan: Mijozning individuallashuvi, yuzaga kelgan muammoni baholash, uni tashxislash, yordamning terapevtik texnologiyalarini qo'llash.

Kognitiv-xulq-atvorli model. Kognitiv-xulq-atvorli yondashuv mijozlarning xatti-harakatlarini tuzatishni ta'minlaydi, bu depressiyani davolashda, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali bo'ladi. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasining umumiy sxemasi:

• Ishtirok etish - mijozning yordam kutishlarini muhokama qilish;

- Muammoga e'tibor qaratish;
- Muammo bilan ishlash;
- Kognitiv tamoyillarni o'rgatish;
- Qiyin, qiyin;
- O'z-o'zidan bahslashish ko'nikmalariga o'rgatish;
- Uy vazifasini tanlash va tashkil etish;

Tugatish - o'z-o'zini davolash yoki o'z-o'ziga yordam berish usullarini o'rgatish.

Ushbu yondashuvda mijozning noto'g'ri e'tiqodlarini tuzatishga katta ahamiyat beriladi. Fikrlashdagi odatiy buzilishlar:

- hammasi yoki hech narsa, voqealarni baholashda yarim tonlarning yo'qligi;
- haddan tashqari umumlashtirish, xulosa chiqarishda sakrash, salbiy nomuvofiqlik;

- aqliy filtr yoki taxmin;
- avtomatik devalvatsiya, salbiy his-tuyg'ularga diqqatni jamlash;
- ijobiy his-tuyg'ularni istisno qilish;
- har doim yoki hech qachon;
- shaxsiylashtirish va boshqalar.

Ekzistensial model. Bu model psixologiyaning ekzistensial va fenomenologik yondashuvlari bilan bog'liq. Mijoz xulq-atvori tahlilida uning atrof muhit haqidagi tasavvurlarini qanday qabul qilishi va ta'riflashi, o'zining ijtimoiy maqomini qanday baholashining e'tiborga olish muhimdir. Bu model doirasida mijozning o'zi uchun birlamchi bo'lgan guruhlarda xatti-harakatining xususiyatlarini ko'rib chiqishga katta e'tibor qaratiladi. Mijozda o'zi va atrof-muhit to'g'risidagi tasavvurlari borasidagi shaxsiy tuzilma e'tiborga olingan holda ijtimoiy ish xodimi shaxsiy noqulaylik hissi sabablarini yanada aniqroq tuzib chiqadi. Mazkur model etnik guruhlar va boshqa ijtimoiy xatar («etarlicha baholanmagan guruhlar») guruhlarining turli qatlamlari bilan ishlash, konfliktlarni hal qilishda, tashqi dunyo o'zgarishlarining shaxs yangi ijtimoiy muhiti bilan moslashishi o'z samaradorligini ko'rsatgan. Bunda muhimi mijoz hayoti mazmunini o'zgartirish ishlari hisoblanadi.

Majmualiy-yo'naltirilgan modelda ijtimoiy ish insonni biopsixoiijtimoiy mavjudot sifatida himoyalash va qo'llab-quvvatlash muammolarini yaxlit ko'rishga yo'naltiriladi. Bu yondashuv, avvalo, shaxsni anglash, mijozni o'zini tutishi va o'tgan tajribadan kelib chiqib rivojlanishga o'rgatadi, hayotdagi o'z roli to'g'risidagi tasavvurni shakllantiradi.

Rolli model psixologik va sotsiologik bilimni integratsiyasiga, ijtimoiy yordamni asoslash jarayonining mantig'i psixologik bilimga tayanadi, avvalo, shaxs rolini anglashga qaratiladi. Rolli

modelda shaxsiy rollar haqida tasavvur qo'llaniladi: kishilar individual-shaxsiy ongda ishlab chiqilgan xulq-atvori modellari, chizmalariga mos tarzda quradilar. Rolli model mijozni o'tgan tajribaga tayangan holda o'zini qanday tutishi, dolzarb voqealar ahamiyatini anglashi va hayotdagi o'z roli to'g'risidagi tasavvurni shakllanishi muammolarini qamrab oladi.

Ijtimoiy-pedagogik model (A.V.Mudrik, V.G.Bocharova) Rossiyada ijtimoiy himoya masalalarini pedagogik nuqtai-nazardan ko'rib chiqish an'anaviyligidan kelib chiqib ayniqsa dolzarbdir. Tarbiya ijtimoiylashuv jarayonining bir qismi sifatida turli darajadagi (makro, mezo, mikro) ijtimoiy omillar ishtirokida maqsadga yo'naltirilgan holda amalga oshiriladi. Ijtimoiy tarbiya sohasi nafaqat tarbiya, hayotiy tajribani, balki yordam ko'rsatishni ham qamrab oladi. Ijtimoiy-pedagogik model nafaqat tuzilmalar darajasida balki psixoiijtimoiy ish darajasida o'rganilishi mumkin.

Kognitiv model o'tgan asrning 80-yillarning boshida mashhur bo'la boshladi. Bu model bo'yicha ijtimoiy ishning bosh tamoyillari – ijtimoiy xizmatlar unga ehtiyoj sezayotgan barcha uchun tegishli bo'lishi shart. Bu modelni ro'yobga chiqarishning asosiy shakli – bu maslahatdir. Kognitiv modelda mijozning ijtimoiy shart-sharoitga yoki o'zi tushib qolgan ijtimoiy vaziyatda ijtimoiy xulq-atvorini tartibga solish mexanizmlarini «ishlab chiqish» ga o'rgatish orqali mijoz ijtimoiy xatti-harakatini tartibga solish imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Mazkur model ko'proq yashash joyi bo'yicha ishlashda qo'llaniladi. Bu model doirasida hal qilinadi – dolzarb muammolardan biri – guruhli bahs-munozara va o'zini-o'zi tahlil qilish orqali ziddiyatlarni bartaraf etishdir. Bu modelda kognitiv nazariyani gumanistik nazariyaning ayrim jihatlari bilan bog'lab olish ayniqsa samarali hisoblanadi. Bu ushbu modelning asosiy tamoyillari – mijozning o'z hayotini boshqarishi, bu kabi faoliyatga ehtiyojni shakllantirish bilan asoslanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyotidagi asosiy usullar va texnologiyalarni quyidagicha universal turkumlash mumkin: Usul (metod) bu – voqelikni o'zgartirishning omilkor vositasi va maqsadga erishishning qisqacha yo'lidir. Ijtimoiy ish nuqtai nazaridan usullarning ikki guruhi haqida gapirish mumkin: ilmiy bilim va amaliy faoliyat sifatida ijtimoiy ish usullari. Ijtimoiy ish nazariyasida usullarni turkumlash yaxlit shaklga ega emas. Ijtimoiy ishda qo'llaniladigan ko'plab usullar sohalararo xususiyatga ega bo'lib, bilimning ushbu turi uchun universal xarakter kasb etadi. Umumiylik darajasiga ko'ra, usullarning quyidagi guruhlarini alohida ko'rsatish mumkin:

1. Umumiy (falsafiy) usullar jamiyatni anglash va o'zgartirish, fikrlash (gnoseologik, anglashning dialektik usuli) ning umumiy yo'nalishini belgilab beradi.

2. Umumilmiy usullar dunyoni anglash va o'zgartirishning (tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, ko'zatish, so'rov, eksperiment, analogiya, modellashtirish) ayrim jihatlarini belgilab beradi.

3. Xususiy, maxsus usullar – real dunyoning alohida sohalarini anglash va o'zgartirishning maxsus vositalaridir. Zamonaviy sharoitlarda usullarning mazkur guruhiga «ijtimoiy biografiya», «oilaviy biografiya», majmual psixosotsial modellashtirish kiradi. Amaliy ijtimoiy ishda, shuningdek, turli-tuman usullar mavjud. Masalan, faoliyatning xususiyati iqtisodiy, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy-psixologik, tibbiy-ijtimoiy, ma'muriy-boshqarish va boshqa usullarni shakllantiradi.

Ijtimoiy ish usullari odatda ijtimoiy ish xodimi faoliyati yo'naltirilgan obyektning xususiyati, shuningdek, ijtimoiy ish xodimi ixtisoslashuvchi, ijtimoiy va boshqa xizmatlarning tuzilmasi bilan tavsiflanadi. Ba'zida ijtimoiy ish usullari «ijtimoiy texnologiyalar» deb nomlanuvchi nisbatan umumiy tushuncha

tomonidan qamrab olinadi. Ijtimoiy texnologiyalar – u yoki bu vazifalar yechimida fanning nazariy xulosalarini qo'llash, ijtimoiy sohada qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishishda qo'llaniladigan vositalar yig'indisidir.

Ijtimoiy himoya organlari tizimida ijtimoiy usullar – ijtimoiy himoya organlari faoliyati jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy-taqsimotchilik va psixologik-pedagogik usullar alohida ko'rsatiladi. Ijtimoiy ishning ijtimoiy-iqtisodiy usullarga ijtimoiy ish xodimi ular yordamida mijozning moddiy, axloqiy, milliy, oilaviy va boshqa ijtimoiy qiziqishlar va ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatuvchi barcha vositalar taalluqlidir. Bu guruhga natura va pulli yordam, o'rnatilgan imtiyozlar, bir martalik yordam pullari, maishiy xizmat ko'rsatish, axloqiy rag'bat va boshqalar kiradi.

Tashkiliy-taqsimotchilik usullar – ijtimoiy xizmatlarning tashkiliy tuzilmasi boshqarish ta'siri asosida qurilgan bo'lib, tartibga soluvchi, me'yoriy-huquqiy hujjatlarga tayanadi. Tashkiliy usullar ijtimoiy xizmatlarni boshqarish organlari turli bo'g'inlari huquqlari, vakolatlari, majburiyat va mas'uliyatlarini mustahkamlaydi. Taqsimlovchilik usullari epizodik vazifalarda tezkor aralashuv, aniqlash va hal qilishni amalga oshiradi. Bu guruhning asosiy usullari: tartibga soluvchilik, me'yorlashtiruvchi va ko'rsatma beruvchi usullaridir.

Tartibga soluvchilik – ijtimoiy xizmatni boshqarish organlari majburiyatlarni bajarish (buyruqlar, namunaviy qarorlar, lavozimiy yo'riqnomalar) tashkiliy qarorlarni amaliyotga tatbiq etishda tashkiliy ta'sir vositalaridir.

Me'yorlashtiruvchi – yuqori va quyi chegaralar bo'yicha me'yorlarni o'rnatish bo'lib, ijtimoiy ish xodimi faoliyati uchun mo'ljal hisoblanadi (xizmat ko'rsatiluvchi mijozlar miqori me'yorlari, xizmat ko'rsatish vaqti me'yorlari va hokazolar).

Ko'rsatma beruvchi – tashkiliy ta'sir ko'rsatishning nisbatan yumshoq vositasi bo'lib, mazmuni vazifalar, imkoniyat, mijozning noto'g'ri xatti-harakati murakkabliklari va oqibatlarini aniqlashtirish, uni ehtimoliy xatolardan ogohlantirishdan (maslahat, axborot bilan ta'minlash) iborat.

Psixologik-pedagogik usullar mijozning ijtimoiy kayfiyati va xulq-atvoriga ijtimoiy-psixologik va pedagogik tartiblantirish mexanizmlari orqali bilvosita ta'sir ko'rsatish vositalaridir. Bu guruhdagi asosiy usullar turli shakllardagi ishontrish (tushuntirish, maslahat, dalillash, ijobiy misol keltirish) dir

Bu turkumlashda keltirilgan usullar ijtimoiy ishni tashkil qilish jarayonida vazifalarni hal qilish uchun shart-sharoit yaratishga yo'naltirilgan bo'lib, bu yondashuvda mijoz egallagan o'rni – sust bo'lib: u ijtimoiy ish tizimi tomonidan ta'sirni his qiladi.

Mijoz va ijtimoiy ish xodimi o'rtasidagi o'zaro munosabat nuqtai nazaridan ijtimoiy ish usullari. Ijtimoiy ishning asosiy vazifalarini hal qilish ijtimoiy ish xodimining mijoz bilan o'zaro munosabatlari vaziyatini tashkil qilish bilan bevosita bog'liq. O'zaro ta'sirni tashkil qilish vositalari va uning asosida yotuvchi ijtimoiy-psixologik mexanizmlar mijoz kimligidan kelib chiqib bir-biridan tubdan farq qiladi: individ, guruh yoki jamoa.

Demak, gap **individual, guruhli va jamoaviy ijtimoiy ish usullari** haqida ketmoqda.

1. Individual ijtimoiy ish (keysurok) M.Richmond* tomonidan taklif etilgan va XX asr boshlarida psixoanaliz rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Uning mazmuni – mijozga og'ir hayotiy vaziyatini anglash va uni yengish ishtiyoqini uyg'otish maqsadida tayanch bo'lish muammosini hal qilishdan iborat. Asosiy diqqat mijozni ijtimoiy vaziyatga moslashishga qaratiladi. Bu usul ayniqsa, AQSh da dolzarb bo'lib, shaxsni anglashda psixologik yondashuvni tanlashga tayanadi. (Masalan, psixoanalitik yondashuvda

mijozning intrapsixik dinamikasi tahlili va shaxs ongida sodir bo'layotgan muammolarga qaratiladi; bixevioral yondashuvda – diqqat xulq-atvorni dezadaptiv modellariga qaratiladi va h.k.).

*Meri Xelen Richmond (1861-1928) – Amerika Qo'shma Shtatlardagi ijtimoiy faoliyatning ilmiy asoslangan usullarining asoschisi. Professional ijtimoiy xodimlarni tayyorlash uchun birinchi milliy amaliy xayriya maktabi asoschisi (1898) (hozirgi Kolumbiya universitetining ijtimoiy ish bo'limi). Ijtimoiy ishning individual usuli, Amerika individualizm mafkurasining qashshoqlikka kasallik sifatida, mijozga bemor sifatida yondashishi, ijtimoiy ishning asosini tibbiy model tashkil etadi, ijtimoiy diagnostika bayoni, uning tarkibiy qismlari, ijtimoiy ishchining vazifasi shaxsni "ijtimoiy davolash" dir, paradigma: "o'rganish, tashxislash, davolash", bilvosita davolash usuli, bevosita usul va ijtimoiy qonunchilikka ehtiyoj nazaryasi asoschisi.

Meri Richmond qashshoqlikka kasallik sifatida qaradi va ijtimoiy ishchining vazifasini qoniqarsiz holatda bo'lgan shaxsni "ijtimoiy davolash" va palatani o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qilishga tayyorlashda ko'rdi. Mehribonlik jamiyati a'zolari tashriflar yaqin vaqtgacha yordamning asosiy manbai bo'lgan sadaqa uylarini almashtirishi kerak, deb hisoblashdi. Ijtimoiy yordam insonning o'zini va uning ijtimoiy muhitini o'zgartirishi kerak bo'lgan choralarni o'z ichiga oladi.

AQShning Illinoys shtatidagi Belleville shahrida tug'ilgan. U Genri va Laviniya Richmondning tirik qolgan yagona farzandi edi. Ota-onasi 3 yoshida vafot etgach, u Merilend shtatining Baltimor shahrida suffragistlar harakati (ayollarga saylov huquqini berish harakati ishtirokchilari) vakillari bo'lgan xolalari va buvisiga tarbiya berish uchun yuboriladi. siyosiy va iqtisodiy hayotda umuman ayollarga nisbatan kamsitish. radikal harakatlarni

qo'llash orqali kurashish mumkin deb hisoblaganlar). 11 yoshiga qadar u uyda ta'lim oldi, keyin u Sharqiy ayollar maktabiga yuborildi va uni 1878 yilda tugatdi. O'qishni tugatgach, u xolasi bilan Nyu-Yorkka jo'nab ketdi va u yerda kuniga 12 soat kitob nashriyotida ishladi. Ko'p o'tmay xola kasal bo'lib, Baltimorga qaytib keldi va Meri ikki yil qashshoqlikda, ochlikda yolg'iz yashadi, u hatto yaxshi kiyim-kechak uchun ham puli yo'q edi, ota-onasini o'ldiradigan sil kasalligi yoqasida edi. Shu sabab, Baltimorga qaytishga majbur bo'ldim. Baltimorga qaytib, u erda 1880 yildan 1888 yilgacha u kasal xolasiga g'amxo'rlik qilib, hisobchi bo'lib ishlagan. 1889 yilda vafotidan so'ng, u Baltimordagi xayrixohlik jamiyati g'aznachisi yordamchisi lavozimini egalladi va u erda ushbu tashkilotga ko'ngilli bo'lgan Jon Xopkins universiteti tibbiyot maktabining o'qituvchilari va talabalari bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu imkoniyat ilgari ko'rib chiqilgan edi. uning uchun imkonsiz.

1891 yilda Meri Richmond xayrixohlik jamiyatining bosh kotibi etib tayinlandi va u erda 18 yil ishladi. Meri Richmond tashabbusi bilan birinchi milliy amaliy xayriya maktabi (hozirda Kolumbiya universitetining ijtimoiy ish bo'limi) 1898 yilda o'z faoliyatini boshlaydi. 1909 yilda u Nyu-York xayriya tashkilotining direktori etib tayinlandi. Richmond ijtimoiy individualizm 1921 yilda Meri Richmondga yangi kasb (ijtimoiy xodim) asoslarini ilmiy rivojlantirishga qo'shgan hissasi uchun Nyu-Yorkdagi AQSh kollejining Faxriy san'at magistri unvoni berildi.

M.E.ning eng keng tarqalgan asarlariga. Richmondni quyidagilarga bog'lash mumkin: Kambag'allarga do'stona tashrif: dalada ishlaydigan xayriya tashkilotlari uchun qo'llanma (1899); «Ijtimoiy tashxislar» (1917); Ijtimoiy ish nima? ("Ijtimoiy ish tasodifiy") (1922).

Shunday qilib, Meri Xelen Richmond nafaqat Amerika Qo'shma Shtatlarida, balki butun dunyoda Ijtimoiy ish kabi mutaxassislikning asoschisi va asoschisi bo'ldi. U ijtimoiy ishchi va mijoz o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni qurish tamoyillarini ishlab chiqqanligi sababli (uning o'zi buni "aqliy gigiena tamoyillari" deb atagan), keyinchalik yozilgan Ijtimoiy ish uchun axloq kodeksini yozishga turtki bo'ldi.

Ammo, shaxsni anglashda psixologik yondashuvdan farqli ravishda usulni tashkil qiluvchi umumiy elementlarni alohida ko'rsatish mumkin:

- birlamchi muloqotni o'rnatilishi (hissiy va intellektual aloqa);
- muammoli vaziyatni o'rganish va tahlil qilish;
- birgalikdagi ish maqsadi va vazifalarini aniqlash;
- individni ijtimoiy muhit yoki o'z-o'zi bilan munosabatlarini o'zgartirish;
- birgalikdagi ish rivoji va natijalarini baholash.

Turli individual yondashuvlar yordamning turli shakllarini nazarda tutadi: suhbat, maslahat, mutaxassislarni jalb etish va h.k. Bu usulning samarasi uchun aynan individual yordam ko'rsatishga ehtiyoj bormi-yo'qmi mutaxassis zaruriy psixologik-pedagogik tayyorgarlikka egaligi, mijozning yosh, shaxsiyat, individual xususiyatlari e'tiborga olinishi shart.

Individual ijtimoiy ish usuli ayniqsa, voqyelikka moslashish, stresslarni yengish, kommunikativ ko'nikmalarni egallash, o'zini anglash va o'zini qabul qilishda samarali bo'lgan.

2) Guruhli ijtimoiy ish usuli – XX asr 70-yillaridan faol ishlab chiqila boshlandi. Ushbu usul ishlab chiqilishida kichik guruhlar nazariyasi tadqiqotlarining natijalari alohida ahamiyatga ega bo'ldi (Ya. Kolominskiy, R. Krichevskiy, K. Rudestam va boshqalar). Muhim xulosalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kichik guruh «faqat tinglovchi» rolikdan chiqishga ko'maklashadi;

- kichik guruhda o'z nuqtai nazar, hayotiy tajriba, shaxsiy imkoniyatlarni anglash mumkin;

- kichik guruhda aks aloqa mavjud, ya'ni individ o'z xulq-atvori va so'zi bilan boshqalarga ta'sir ko'rsatishi mumkin;

- kichik guruh shaxsiy tajriba to'planishi instrumenti, erishilgan yutuqlarni tekshirish va boshqarish vositasi bo'lishi mumkin.

Guruhli ish usulining maqsadi – mijozga uning jismoniy va ma'naviy kuchini rivojlantirish maqsadida guruhli tajribani uzatish orqali yordam berish, ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishdir. Ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish guruhli faoliyatni tashkil qilish va guruh a'zolari ijtimoiy faolligini oshirish yoki intensiv muloqotda individual tajriba va o'z-o'zini anglash ko'lamini kengaytirish yoki guruhni samarali ijodiy faoliyatga jalb qilish orqali erishiladi.

Guruhli ijtimoiy ish usuli amaliyoti guruhning maqsadi va vazifalariga bog'liqdir. Ijtimoiy ish amaliyotida turli guruhlar farqlanadi. Masalan, ijtimoiy-madaniy guruhlar qayta tiklash guruhleri, ko'nikmalarni qayta tiklash guruhleri, ta'lim guruhleri, o'z-o'ziga yordam guruhlaridan tashkil topadi. Bundan tashqari terapevtik guruhlar ham mavjud bo'lib, ularning faoliyati psixosomatik va ekzistensialistik muammolarni bartaraf qilishga yo'naltirilgan.

Guruh ijtimoiy ish xodimini anglashi maqsadi nuqtai nazaridan ham turlicha bo'lishi mumkin. Agarda guruh umumahamiyatli keng qamrovli huquqiy va fuqarolik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan bo'lsa (masalan, mikrotumanda sport maydonchasini ochish) unda ijtimoiy ish xodimi guruhning tashqi aloqalarini tashkilotchisi va muvofiqlashtiruvchisi rolini bajaradi. Agar guruhning maqsadi – intensiv va refleksiv muloqot orqali o'zini

anglash va individual tajriba (masalan, kommunikativ ko'nikmalar treningi) ko'lamini kengaytirish bo'lsa, unda ijtimoiy ish xodimi guruh ichidagi o'zaro ta'sir vositachisi rolini bajaradi.

Guruhli ijtimoiy ish usuli qandaydir «qotib qolgan» shaklga ega. Hozirda yangi original shakllar, AQSh dagi oilaviy terapiya kabi usullar ham paydo bo'lmoqda.

3). Jamoaviy ijtimoiy ish usuli – ijtimoiy xizmatlar yoki ijtimoiy ish xodimining turli jamoatchilik tashkilotlari va guruhleri hamda mahalliy, mintaqaviy yoki umumdavlat darajadagi tashkilotlar vakillari bilan o'zaro munosabatiga asoslanadi. «Jamo» (kommyuniti) – kishilarning guruhli jamoalarining murakkab ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-tarixiy tizimidir. Kommyuniti o'z a'zolariga nisbatan qator funksiyalarni bajaradi: ijtimoiylashuv, o'zaro qo'llab-quvvatlash, imkoniyatlarni ishlab chiqish va taqsimlash, ijtimoiy nazorat va hokazo. Bularning barchasi shaxsning jamoadagi hayotiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Jamoaviy ijtimoiy ishning ustuvor vazifalari:

- Mahalliy jamoada ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va ma'lum kishilar jamoasida o'zaro yordam va kooperatsiya tizimini ishlab chiqish;

- Turli tashkilotlarning aholining ijtimoiy farovonligi masalalari bilan bog'liq faoliyatidagi turli ijtimoiy dasturlar va rejalar samaradorligini baholash;

Bu vazifalarni amalga oshirish – bosh maqsadga – jamoani rivojlanishini jonlantirish va uning hayotiy faoliyati modelini yaxshilashga erishishga yo'naltirilgan.

Jamoaviy ijtimoiy ish usulini amalga oshirishning asosiy tamoyillari: xizmatning qulayligi, iste'molchilar va yordam xizmatining faol hamkorligi, vakolatli organlararo yondashuv, yangi tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, byudjetni nazorat qilishda markazdan qochish, serharakatlilik.

Jamoaviy ijtimoiy ish usulining amalga oshirish shakllari turlicha bo'lib, ijtimoiy ishning ayniqsa, Yevropa modellarida keng tarqalgan (masalan, Shvetsiyada ijtimoiy rejalashtirish, Buyuk Britaniyada yashovchilar assotsiatsiyasini tuzilishi va hokazolar).

Ushbu usulni amaliyotga tatbiq etilishida ijtimoiy ish xodimi qator rollarni bajarishiga to'g'ri keladi: advokat, broker, ekspert, sotsial mo'ljal. Bular albatta keng nazariy va amaliy tayyorgarlikni talab etadi. Ayniqsa, sotsiologik tadqiqotlarni tashkil qilish va o'tkazish, ishning ijtimoiy-psixologik usullari dolzarbdir. Ko'pincha jamoa muammolari hal qilish – vrach, huquqshunos, psixolog va boshqa mutaxassislardan majmualaralashuvni talab etadi.

2.3. Harakatlar strategiyasining ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari vazifalari

Har bir davrning o'z taraqqiyot omillari, ehtiyojlari, talablari va hayotiy tamoyillari bo'ladi. Har bir zamonning o'z zayli, qarashlari, munosabatlari, tafakkur tarzi bo'ladi. Ana shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, 2017-yil O'zbekistonning tarixiy taraqqiyot va rivojlanishida butunlay yangi bosqichni boshlab berdi. Bu bevosita zamon bilan hamnafas, hozirgi sivilizatsiya talablariga javob beradigan, bugungi kun milliy va dunyoviy ehtiyojlarini nazarda tutgan, jahon davlatchiligi ilg'or tajribalari bilan milliy xususiyatlarimiz, qadriyatlarimiz, davlatchilik usul va uslublari bilan uyg'unlashib ketgan, sintezlashgan kuchli va qudratli siyosiy tafakkur bilan bog'liq. "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi" ayni ana shu zamonaviy tafakkurni mamlakatni modernizatsiya qilish, jamiyatni rivojlantirish, boshqaruvni erkinlashtirish, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish bilan birga xalqaro maydonda O'zbekistonning o'z

so'zi, qat'iy xulosasi, umumsayyoraviy masalalarni hal qilishda, ichki va tashqi siyosatda o'zgarmas, izchil pozitsiyaning mavjudligi bilan alohida ajralib turadi.

O'zbekistonda mustaqillikka erishgach yangi tarixiy sharoitlarda, yangi davlatchilikka asos solindi. Huquqiy demokratik davlat va erkin fuqarolik jamiyati vujudga keltirildi. Siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohada tub burilishlar yasaldi. Tashqi siyosatda O'zbekiston jahon hamjamiyatining teng huquqli subyektiga aylandi va o'zining qat'iyatli siyosiy pozitsiyasini namoyon etdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Bu Farmon har tomonlama taraqqiyotning muhim asosi bo'lib xizmat qiladi. Harakatlar strategiyasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan saylovoldi jarayoni, jamoatchilik, ishbilarmon doiralar vakillari hamda davlat organlari bilan uchrashuvlar chog'ida bildirilgan mamlakatni ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-gumanitar rivojlantirishning konseptual masalalari kiritildi. Harakatlar strategiyasining maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir.

Ijtimoiy sohani rivojlantirish jamiyat barqarorligi va davlat qudratini belgilaydigan muhim ma'naviy-ma'rifiy va ruhiy omillardan biri hisoblanadi. Jumladan, aholi bandligi qandaydir ish yoki hunar bilan shug'ullanish darajasi konkret fuqaroning kundalik real daromadlari bilan uyg'unlashib ketgan ijtimoiy muammodir. Bu Harakatlar strategiyasida asosiy masala sifatida

to'rtinchi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligani oshirish jamiyat taraqqiyotida alohida mavqe kasb etadi. Ushbu masalaning naqadar dolzarbligi va real hayotiy haqiqatga asoslanganligani nazarda tutib, Prezident Sh.Mirziyoyev arzon uy-joylar barpo etish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, aholining hayot sharoitlari yaxshilanishini ta'minlovchi yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish hamda ularni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish g'oyasini ilgari surmoqda.

Nazorat uchun savollar

1. Ijtimoiy ish ijtimoiy-siyosiy sohada.
2. Ijtimoiy ishning XX-XXI asrlarga xos xususiyatlari.
3. Sotsiologik yo'naltirilgan ijtimoiy ish modellari: 1900-yillar boshlarida ijtimoiy ishning faoliyat turiga aylanishi; 1920-yilda:
4. Casework – psixodinamik nazariyaning asosiy andozasi.
5. 1970-yilda: konflikt nazariyasi ijtimoiy ish nazariyasini o'rganishning andozasi sifatida.
6. 1980-yilda: ijtimoiy ishga ta'sir etuvchi tizimli yondoshuvning paydo bo'lishi. 1990-yilda interaksion nazariya.
7. Ijtimoiy ishning psixologik yo'naltirilgan modellari.
8. Ijtimoiy ishning majmualiy yo'naltirilgan modellari xususiyatlari ijtimoiy ishning xorijiy modellari xususiyatlari (Germaniya, Avstriya, Buyukbritaniya, Kanada, AQSh misolida).
9. Harakatlar strategiyasining ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari vazifalari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Ganiyeva M.X. Ijtimoiy ish asoslari. Metodik qo'llanma – Toshkent, 2010-y. – 92 bet.
3. Малькольм Пэин. Социальная работа: современная теория. Москва Издательский центр Академия, 2007. С. 12
4. Gunn Strand Hutchinson and SivOltedal Five Theories in Social Work Universitetet Nordland. UiN--rapport nr. 2014.
5. Vesna Leskoљek Title: Theories and methods of social work: Exploring Different Perspectives Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009.
6. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.

III BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR BILAN IJTIMOIIY ISH OLIB BORISHNING UMUMIY MASALALARI

3.1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borilishi

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish bugungi kunda O'zbekistonda va butun dunyo bo'ylab muhim ijtimoiy masala hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ishlar nafaqat insonlarning turmush sifatini oshirish, balki ularni jamiyatga to'liq integratsiyalash va teng huquqli ishtirokchiga aylantirishni ta'minlaydi. Mamlakatimizda bu borada katta e'tibor qaratilayotgan bo'lsa-da, xorijiy tajribalar asosida o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan model yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Quyida jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishda asosiy yondashuvlar, usullar va bu sohadagi xorij tajribasini ko'rib chiqamiz.

1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning huquq va imkoniyatlari. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularga teng imkoniyatlarni yaratish har bir mamlakatning ijtimoiy siyosatining muhim qismidir. O'zbekiston Respublikasi ham bu borada qator xalqaro hujjatlarga qo'shilgan. Xususan, 2008-yilda O'zbekiston Respublikasi BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya"sini ratifikatsiya qilgan, bu esa jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularni jamiyatga moslashtirish borasida muhim qadam bo'ldi.

Skandinaviya mamlakatlari, xususan, Shvetsiya va Daniya nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishda ilg'or

hisoblanadi. Bu davlatlarda nogiron shaxslarning teng huquqliligini ta'minlash, ularning ijtimoiy hayotga to'liq qo'shilishi uchun keng ko'lamli dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, davlat tomonidan nogironlar uchun maxsus texnologiyalar, transport tizimi va infratuzilmani rivojlantirishda katta sarmoya kiritiladi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim va mehnat bozoridagi imkoniyatlarni kengaytirishga e'tibor qaratiladi.

2. Ijtimoiy reabilitatsiya va inklyuziv yondashuv. O'zbekiston sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishning asosiy maqsadlaridan biri ularni to'liq reabilitatsiya qilish, ya'ni nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy reabilitatsiyaga erishishdir. Shu ma'noda, reabilitatsiya jarayoniga faqat tibbiy yondashuv bilan cheklanmasdan, kengroq ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish lozim.

Inklyuziv ta'lim va mehnat: Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning hayotiy imkoniyatlarini oshirishda ta'lim va bandlik muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda oxirgi yillarda inklyuziv ta'lim dasturlarini rivojlantirish borasida bir qancha ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu yondashuv barcha bolalarga, jumladan, nogironligi bo'lganlarga ham, bir xil imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan. Ammo hali ham inklyuziv ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishda xorijiy tajribalarni o'rganish zarurati mavjud.

Kanada va Buyuk Britaniya davlatlarida inklyuziv ta'lim va mehnat bozori uchun nogironlarni tayyorlashning muvaffaqiyatli modellaridan foydalanilmoqda. Ushbu davlatlarda inklyuziv maktablar nafaqat o'quv jarayonini moslashtiradi, balki ta'lim beruvchilarning malakasini oshiradi, maxsus dasturlar orqali nogironlarning ta'lim olishiga ko'maklashadi. Bandlik sohasida esa nogironlar uchun maxsus texnologiyalar va ish joylarini yaratish keng qo'llaniladi.

3. Oilaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ishlashda oilaning va yaqinlarining roli katta. Ularning kundalik hayotini yaxshilash va ijtimoiy faolligini oshirish uchun davlat tomonidan keng ko'lamli qo'llab-quvvatlash tizimi zarur. O'zbekistonda oilaviy reabilitatsiya markazlari va ijtimoiy xizmatlar tizimi rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, bu boradagi imkoniyatlar yetarli darajada foydalanilmayotganligini qayd etish mumkin.

Yaponiyada jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun oilaviy va davlat qo'llab-quvvatlash tizimlari juda rivojlangan. U yerda nogiron shaxslarning qarindoshlari uchun maxsus treninglar o'tkaziladi, ular psixologik yordam olish imkoniyatiga ega. Shuningdek, Yaponiyada davlat tomonidan nogiron shaxslar va ularning oila a'zolariga yordam ko'rsatish uchun maxsus moliyaviy yordam dasturlari mavjud.

4. Axborot texnologiyalaridan foydalanish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning hayotini osonlashtirish va ularning jamiyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlashda katta rol o'ynamoqda. Masalan, maxsus dasturiy ta'minotlar, ovozli boshqaruv tizimlari, brayl klaviaturalari kabi texnologiyalar nogironlarning hayotiy faoliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

AQSh va Yaponiyada axborot texnologiyalari orqali nogiron shaxslar uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Ushbu texnologiyalar nafaqat o'quv va mehnat jarayonida, balki kundalik hayotda ham qo'llaniladi. Maxsus ishlab chiqilgan ilovalar orqali nogiron shaxslar uylarida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar, shuningdek, onlayn ta'lim orqali o'z bilimlarini rivojlantira oladilar.

5. Ijtimoiy ishning kelajak istiqbollari. O'zbekiston sharoitida jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishda huquqiy va amaliy baza hali ham rivojlanib

bormoqda. Bu borada yangi dasturlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash muhim ahamiyatga ega. Shu jumladan, xorijiy tajribalar asosida inklyuziv ta'lim va mehnat bozoridagi imkoniyatlarni kengaytirish, oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda nogironlarning hayotini yengillashtirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish kerak.

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishning asosiy maqsadi ularni to'liq jamiyatga qo'shish, teng huquqli va faol ishtirokchi sifatida rivojlantirishdir. Bunda davlat siyosati, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim va texnologiyalardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali, mamlakatimizda bu sohani yanada rivojlantirish va takomillashtirish mumkin.

3.2. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari fanining obyekti, predmeti, maqsadi va vazifalari

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari fanining - qo'llab-quvvatlash, himoya qilish, tuzatish va reabilitatsiya qilish orqali odamlarga, ijtimoiy guruhlariga shaxsiy va ijtimoiy qiyinchiliklarni yengishda yordam berishga qaratilgan kasbiy faoliyat. Ijtimoiy ishchilar odamlarga kundalik hayotidagi muammolarni, masalan, oilaviy va shaxsiy muammolar, qarindoshlar bilan munosabatlarni yengish orqali yordam beradi.

Ijtimoiy ishning obyekti, eng avvalo, ijtimoiy aloqalar va munosabatlar tizimidagi, ijtimoiy harakat yo'naltirilgan shaxsdir. Bu ijtimoiy yordam, ijtimoiy moslashuv va reabilitatsiya, ijtimoiy

diagnostika va profilaktika, ijtimoiy ekspertiza va ijtimoiy terapiya mijozidir.

Ijtimoiy ish obyekti - mijoz - ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxs. Tarixiy jihatdan, dastlab mijoz tushunchasi umumiy qabul qilingan me'yorlarni buzishga moyil bo'lgan (tilanchilar) yoki moslashishda qiyinchiliklar (migrantlar) bo'lgan odamlarni o'z ichiga oladi. Vaqt o'tishi bilan nafaqat mijozlar toifalari, balki ijtimoiy ish mijozlarini tashkil etuvchi muammolar guruhlar ham o'zgaradi. Keyinchalik, mijozlar toifasi jamiyat ta'sirida va ushbu jamiyat yaratadigan g'ayritabiiy hayot sharoitlari ta'sirida normal faoliyat ko'rsatish imkoniyatini yo'qotadigan odamlarga tarqaldi. Ushbu talqinda oilaviy munosabatlarda muayyan muammolarga duch kelgan marginal, ishsiz odamlar ijtimoiy ishning mijozlari sifatida tasniflangan.

Ijtimoiy ishning predmeti barcha ijtimoiy munosabatlar emas, balki eng muammoli bo'lgan munosabatlar guruhidir, ya'ni ular beqarorlikka, ijtimoiy tartibsizlikka, ijtimoiy keskinlikning kuchayishiga, ijtimoiy nizolarning paydo bo'lishiga, odamlarning qiyin hayotga kirishiga olib keladi. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarni optimallashtirishda (ijtimoiy subyektni tiklash qobiliyatini shakllantirish jarayonida) ijtimoiy ish subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qonuniyatlari. Ijtimoiy ish o'rganish faoliyati, ya'ni faol subyektni ijtimoiy ish mavzusiga kiritish.

Ijtimoiy ishda shaxsning ijtimoiy, psixologik va fiziologik farovonligi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan ijtimoiy ishning asosiy maqsadlari:

- mijozning mustaqillik darajasini oshirish, hayot muammolarini eng samarali hal qilish uchun shaxsning imkoniyatlari va qobiliyatlarini ochib berish;

- mijozlarning potensialini maksimal darajada namoyon etishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish va qonun bilan ular huquqiga ega bo'lgan hamma narsani olish imkoniyati;

- odamlarning jamiyatga moslashishi yoki qayta moslashishi;

- jismoniy yoki aqliy rivojlanishdagi og'ishlarga yoki hayotiy inqirozga qaramay, shaxsning qadr-qimmati va boshqalar tomonidan o'zini hurmat qilish hissi bilan yashashi uchun sharoit yaratish;

- mijoz o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qila oladigan va ijtimoiy ishchi yordamiga bo'lgan ehtiyoj yo'qolganida bunday natijaga erishish.

Makro darajada ijtimoiy ish odamlarning yashash muhitini yaxshilash bo'yicha muayyan chora-tadbirlarda ifodalanadi:

- jamiyatda inson hayoti uchun munosib sharoitlar yaratishga yordam berish;

- ijtimoiy-siyosiy va milliy-etnik nizolarning oldini olish;

- yordamga muhtoj fuqarolar toifalarini aniqlash, moliyalashtirish manbalarini ishlab chiqish.

Mezo darajada ijtimoiy ish insonga, oilaga va muhtoj odamlarning turli guruhlariga yordam berish uchun faoliyat turi sifatida ishlaydi. Faoliyat shakllari xilma-xildir - turli moddiy ne'matlar berishdan tortib, odamlar hayotining eng muhim sohalarini tashkil etishgacha.

Mikro darajada ijtimoiy ish shaxsning (mijozning) ehtiyojlari asosida quriladi va shaxsning jamiyat, guruh yoki shaxs bilan ijtimoiy va psixo-ruhiy aloqalarini tiklash yoki saqlashga qaratilgan. Yordam individual maslahatlar, patronaj va guruh ishlari shaklida taklif etiladi. Shunday qilib, ijtimoiy ishning asosiy maqsadi nafaqat shaxs, oila, jamiyat farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish, balki ularning normal hayot uchun imkoniyatlari va qobiliyatlarini ochib berishdir.

Ijtimoiy ishning maqsadlari quyidagi vazifalardan iborat:

1. Mijozlarning individual qobiliyatlari va axloqiy va irodaviy fazilatlarini imkon qadar rivojlantirish, ularni mustaqil harakatlar qilishga va ularning hayotida sodir bo'layotgan barcha narsalar uchun shaxsiy javobgarlikni olishga undash.

2. Mijoz mavjud bo'lgan ijtimoiy muhit o'rtasida o'zaro tushunishni rivojlantirish. Mijozning o'z-o'ziga yordam berish va o'zini o'zi rivojlantirishga e'tibor qaratish.

3. Ijtimoiy siyosatning asosiy qoidalari va tamoyillarini ishlab chiqish, ularning barcha darajalarda qonunchilikda qabul qilinishi va ijro hokimiyati tomonidan amalga oshirilishiga erishish. Ijtimoiy soha xodimlarining byudjet mablag'lari va soliq tushumlarini taqsimlash, muhtojlarga manzilli yordam ko'rsatish, etnik tenglikka rioya qilish, tibbiy sug'urtani tashkil etish, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash, jinoyatchilikning oldini olish va bartaraf etish bo'yicha ijtimoiy qonunchilik va siyosiy harakatlar zarurligi talab qiladi. saylovoldi tashviqotlarida, ma'muriy tuzilmalarda, ommaviy axborot vositalarida, kasaba uyushmalari, xotin-qizlar, ekologik va boshqa jamoat tashkilotlarining ijtimoiy harakatlarida faol ishtirok etish.

4. Ijtimoiy nomaqbul hodisalarning oldini olish ishlarini olib borish. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, jismoniy tarbiya, muvozanatli ovqatlanish, aholini klinik ko'rikdan o'tkazish va emlashni tashkil etish sog'lom millatni saqlash, maqbul turmush darajasini saqlashga yordam beradi.

5. Ijtimoiy ish muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalar va seminarlar tashkil etish, amaliyotchilar va talabalar uchun ilmiy-metodik adabiyotlarni nashr etish.

6. Fuqarolarning ayrim toifalarining huquq va imtiyozlari, ijtimoiy xizmatlarning burchlari va imkoniyatlari to'g'risidagi

axborotni tarqatishga ko'maklashish, ijtimoiy siyosatning huquqiy jihatlarini bo'yicha maslahatlar berish.

Mamlakatimiz fuqarolarining azaldan alohida g'amxo'rlik va ko'makka muxtoj bo'lgan toifasi sifatida bolalar manfaatlarini ta'minlash ushbu faoliyatning asosiy tamoyili hisoblanadi. Shu munosabat bilan bolalarni ximoya qilish tizimida ijtimoiy ishning rivojlanishi mamlakatda olib borilayotgan islohotlar bilan bir qatorda nihoyatda muhim chora hisoblanadi, chunki ushbu sohaning aynan shu kasbga o'qitilgan xodimlariga bolalik davrida bolaning manfaatlarini aks ettirishlari uchun vakolat va huquqlar berilgan bo'lishi kerak.

Ijtimoiy ishchi faoliyati odamlar bilan bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) darajada bo'lgani kabi tashkiliy-boshqaruv va ma'muriy faoliyat darajasida ham amalga oshirilishi mumkin. Ijtimoiy ishchi xodimning kasbiy faoliyati bevosita tashkilotlar bilan sherikchilikda ishlashda namoyon bo'ladi.

Shu jihatdan qaraganda, O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qiluvchi davlat va nodavlat tashkilotlar ko'pchilikni tashkil etadi.

Ushbu tashkilotlardan: mexnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi, sog'liqni saqlash vazirligi muhim ahamiyat kasb etadi. Saxovat va muruvvat uylari, mehribonlik uylari, maxsus maktab-internatlar, moslashuv markazlari yuqorida keltirilgan vazirliklar va davlat ko'magida faoliyat yuritadilar. Shu o'rinda O'zbekistonda ijtimoiy insitutlarning o'rni a'lohida ahamiyat kasb etadi. Insonning jamiyatdagi vaziyat bilan bog'liq xulq-atvorini ma'daniy, ijtimoiy, shaxsiy va psixologik omillar belgilab beradi. Ular o'z navbatida ijtimoiy institutlar tomonidan shakllantiriladi.

Ijtimoiy institutlar orasida oilaning ijtimoiy ishni olib borishdagi ahamiyati beqiyosdir. BMT hujjatlarida ham oilaning roli juda katta baholanadi. Oila jamiyatning asosiy ho'jayrasi bo'lar ekan, odamni xissiy, moliyaviy va moddiy qo'llab quvvatlash uchun

kerak bo'ladigan tabiiy muhitni ta'minlaydi, madaniy qadryatlarni saqlash va uzatish muhiti tarbiyaning asosiy muhiti hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar jarayonida oila ijtimoiy institut sifatida har-xil o'zgarishlarga duchor qilinadi va ushbu tendensiya ko'plab mamlakatlar uchun xosdir.

Hozirgi oilalar oldida turgan muammolar quyidagilar: ishsizlik, migratsiya, maishiy turmushdagi zo'rlashlar, giyohvand moddalarni iste'mol qilish, OITS xastaligiga qarshi kurashish kabilar shular jamlasidandir.

O'zbekistonda oila instituti kabi mahallaning ham bu masalardagi ahamiyati o'ziga yarashadir. Mamlakatimizda mahalla tomonidan ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmat va yordamlar butun dunyoda andoza sifatida o'rganilmoqda. Mahallalar tomonidan har bir bayram dasturlar doirasida ijtimoiy ish mijozlariga ijtimoiy-madaniy tadbirlar tashkil qilinadi.

Masalan, 9-may Xotira va qadrlash kuni arafasida urush faxriylari, front orti zahmatkashlari va barcha nuroniy otaxon va onaxonlar, yolg'iz qariyalar holidan xabar olinib, ijtimoiy madaniy tadbirlar saxovat uylari, pansionatlarda davom ettiriladi. 1-iyun xalqaro bolalar kuni munosabati bilan joylarda mutassaddi tashkilotlar mahalla ko'magida tadbirlar uyushtirib, ko'ngilochar musobaqalar o'tkaziladi. Imkoniyati cheklangan bolalarga ham sovg'a-salomlar ulashilib manzilli yordamlar ko'rsatiladi.

Respublikamiz mahallalarida aholini manaviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularni ijtimoiy-maishiy muammolarini hal etish, ayollar va yoshlarga ko'mak berish, hududning ma'naviy muhiti sog'lom bo'lishi, turli diniy ekstremistik guruhlar ta'siridan yoshlarni asrash, ular o'rtasida ma'naviy tadbirlarning eng ta'sirchan usulini qo'llagan holda faoliyat yuritish maqsadida diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimi joriy etildi.

Mamlakatimizda ijtimoiy ishni muvaffaqiyatli olib borishda iqtisodiy institutlarning ulushi salmoqlidir. Jumladan, aholining kam ta'minlangan qatlamlarining munosib ijtimoiy muhofazasini ro'yobga chiqarish doimo muayyan miqdordagi moddiy mablag'lardan maqsadli foydalanishni taqozo etadi. Shuning uchun ijtimoiy jamg'armalar har qanday iqtisodiy mexanizmning ajralmas elementi hisoblanadi.

Ma'lumki, aholining muhtoj qatlamlarini ijtimoiy muhofaza qilish maqsadida daromadlarni muayyan tartibda qayta taqsimlash zaruriyati kelib chiqadi. Bunday qayta taqsimlashning moliyaviy vositasi ijtimoiy jamg'armalar orqali amal qiladi. Ijtimoiy jamg'armalarning shakllari o'rtasidagi nisbat ko'p omillarga, eng avvalo, iqtisodiy rivojlanishning milliy modeliga bog'liq bo'ladi.

Yuqoridagi institutlar bilan bir qatorda Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi faoliyati ham bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimida ijtimoiy ishning rivojlanishiga o'zining munosib xissasini o'qshib kelmoqda. O'zining demografik xususiyatlari va ko'p yillik an'analari tufayli O'zbekiston bugungi kunda aholning 60 foizidan ortig'ini bolalar va yoshlar tashkil etadigan mamlakat hisoblanadi. Bolalar va oilalarga har tomonlama yordam ko'rsatish uchun safarbar etilgan vazirliklar va idoralarning keng tarmoqli tizimi orqali bolalar himoya qilinadi.

Tarixiy davr davomida jamiyatning rivojlanishida nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabati turlicha bo'lgan. O'rta asrlarda gunohlar uchun jazo yoki yovuz ruhlarga aralashish belgisi sifatida nogironligi bo'lgan shaxslarga ustunlik qildi. Bunday munosabat ko'pincha nogironligi bo'lgan odamlarni chetlab o'tishga va qo'rqishga yoki "kasal" deb hisoblanishiga olib keldi, bemorlar uchun eng maqbul hayot tarzi jamiyatning mehnatida va normal hayotida ishtirok etishdan ko'ra ularni qamoqda saqlash, izolyasiya qilish edi. Shu bilan birga, ijtimoiy yordam, himoya va

g'amxo'rlikning muayyan shakllari hamma zamonlarda va barcha xalqlar orasida mavjud bo'lib, ular e'tiqod, dunyoqarash yoki mafkurada o'z aksini topgan.

"Nogiron" atamasiga kelsak, bu so'zma-so'z "yaroqsiz" degan ma'noni anglatadi. Bu sog'liq buzilishi, turli xil funksiyalar yoki tanadagi tizimlarning o'rtacha yoki sezilarli darajada buzilishidan azob chekayotgan odamning nomi, bu kasalliklar yoki jarohatlar natijasida vujudga kelgan. Natijada, biz o'zimizga g'amxo'rlik qilish, yordamisiz harakat qilish, boshqalar bilan muloqotga kirishish, o'z fikrlarini aniq ifoda etish, harakatlarni boshqarish, harakatlar uchun javobgar bo'lish, ta'lim olish qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotishdan iborat bo'lgan hayot faoliyatining cheklanishi haqida gapirishimiz mumkin.

Biroq, ijtimoiy siyosat doirasida nogironlarning ijtimoiy integratsiyalashuvi g'oyasi faqat XX asrda va birinchi navbatda, jamiyatning ayrim qatlamlari uchun boshqalar bilan teng huquqlarni himoya qilish orqali keng qo'llanila boshlandi. G'arbda hamma bilan teng huquqqa ega bo'lganlar orasida nogironlar oxirgi bo'lib chiqdi. Jamiyat, agar nogironlarning ijtimoiy chetlanishi bo'lsa, demokratiyadan foyda yo'qligini darhol anglamadi. Bu ogohlikka ijtimoiy harakatlar, nogironlar orasidan olimlar va faollarning chiqishlari yordam berdi.

Nogironlar bilan ishlash va ularni himoya qilish nuqtai nazaridan g'arb mamlakatlari ichida birinchi o'rinlarda Angliya, Germaniya, Italiya, Ispaniya davlatlari turadi.

Nogironlar bilan ishlashda g'arbda yaxshi tajriba mavjud bo'lib, nogironlikning turlari va tarmoqlari alohida o'rganiladi. Masalan birgina oyoq nogironligining o'ttizdan ortiq tarmoq va ko'rinishlari mavjud. Nogironlarni davolashda esa ilg'or tajribaga Germaniya egadir.

Jahon mamlakatlarida yolg'iz keksalar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilish tajribalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, har qanday mamlakat ijtimoiy himoya qilish tizimini rivojlantirish orqali aholi bu guruhining ijtimoiy muammolarini hal etish imkoniyatiga ega bo'lgan.

O'zbekistonda xorij tajribasidan foydalanib, – Buyuk Britaniya tajribasida ko'rilgan "Ijtimoiy xodim", "Patronajhamshirasi" singari mutaxassis kadrlarni tibbiyot kollejlari, "Gerontologiya" ixtisosligi bo'yicha kadrlarni oliygohlarda tayyorlashni amaliyotga kiritish va shu bilan bog'liq holda Davlat ta'lim standartlariga o'zgartirishlar kiritish;

– Latviya, Litva va Estoniya tajribasi asosida, respublikamizning shahar, qishloq va ovullarida yashovchi yolg'iz keksa va nogironlarga uy sharoitida xizmat ko'rsatuvchi tibbiy-ijtimoiy yordam patronaj brigadalarini tashkil etish va ularning faoliyatlarini yo'lga qo'yish;

– Fransiya tajribasi bo'yicha yolg'iz keksalarni oila homiyligiga olish tizimini kengaytirish;

– Yaponiya tajribasiga tayangan holda keksalarga qarashda oilaga vaqtincha yordam beruvchi kunduzgi statsionarlar tashkil qilish;

– Hindiston tajribasidan kelib chiqib, respublikamizda mavjud "Nuroni" jamg'armasi qatori "Qariyalarga yordam", "Qariyalarga g'amxo'rlik ko'rsatish" jamiyati, shuningdek, "Baxtli keksalik" singari jamg'armalarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1948-yil 10-dekabrda tasdiqlangan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 25-moddasida ta'kidlanishicha, har bir inson o'zi va oilasining sihat-salomatligi va farovonligini asrash uchun zarur bo'lgan turmush darajasiga, shu jumladan, oziq-ovqat, libos, uy-joy, tibbiyot, parvarish va zarur ijtimoiy xizmat huquqiga hamda

ishsiz qolganda, betobligida, nogironligida, beva bo'lib qolganida, qariganida yoki o'ziga bog'liq bo'lmagan holatlarga ko'ra tirikchilik uchun mablag'i bo'lmay qolganida ta'minlanish huquqiga egadir.

Mazkur hujjatlarga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasi har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega, deb bayon qilindi. Nogironlikni belgilash uchun hayot faoliyati cheklanganligining darajasi aniqlanishi kerak, ya'ni sog'liqning buzilishi oqibatida inson faoliyatining me'yoridagidan chetga chiqishi aniqlanadi.

Nogironlarga nisbatan olib borilayotgan ijtimoiy siyosat ularning hayotda va jamiyat taraqqiyotida faol qatnashish imkoniyatlarini kengaytirishga, moddiy ahvollarini yaxshilashga qaratilgan. Mamlakatimizda ham mazkur sohada bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab aholini ijtimoiy muxofaza qilishni yanada kuchaytirish, ayniksa, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami, jumladan, nogironlarga hayotda teng imkoniyat va sharoitlar yaratib berish masalasiga alohida ahamiyat berib kelinmoqda. 1991-yil 18-noyabrda «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonun 2008-yil 11-iyuldagi «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi qonunga muvofiq yangi tahrirda qabul qilindi. Qonun hujjatlarida nogironlarga turli sohalarida imtiyozlar belgilangan. Jumladan, «Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida»gi qonunning 22-moddasiga asosan, nogironlar, shu jumladan, nogiron bolalar va bolalikdan nogironlar tibbiy-ijtimoiy yordam olish, kuch-quvvatni tiklashning barcha turlaridan foydalanish, dori-darmonlar, protez-ortopediya moslamalari, harakatlanish vositalari bilan imtiyozli

asoslarda ta'minlanish, shuningdek, kasbkor egallash va qayta tayyorgarlikdan o'tish huquqiga ega.

Nogironlarga davlat tomonidan bepul tibbiy-ijtimoiy yordam olish, o'z uylarida parvarish qilinishi, o'zganing parvarishiga muhtoj bo'lgan yolg'iz nogironlar va surunkali ruhiy xastaliklarga chalingan nogironlar esa ijtimoiy ta'minot muassasalarida yashashi qonunlarimizda ko'rsatilgan. Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 15-fevraldagi qarori bilan tasdiqlangan «Kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash tartibi to'g'risidagi nizom»ning 9-bandiga ko'ra, ota-onalardan biri yoki har ikkisi ham nogiron bo'lgan oilalar, nogiron bolasi bo'lgan oilalarga nafaqa, bola parvarishi bo'yicha nafaqa va moddiy yordam olishda ustunlik huquqiga ega.

Hayot faoliyatining buzilishi darajasiga qarab birinchi, ikkinchi, nogironlik guruhi belgilanadi.

Birinchi guruh nogironlikni belgilash uchun kasalliklar, jarohatlar, tug'ma nuqsonlar oqibatida organizm hayot faoliyatining yaqqol ko'rinib turgan cheklanishlari asos bo'ladi.

Birinchi guruh nogironlik quyidagi hollarda belgilanadi:

– o'ziga o'zi xizmat qilish, harakat qilish yoki o'z xulq-atvorini nazorat qilish (o'qish, muomala qilish, harakatlanish), shuningdek, mehnat faoliyatida qatnashish mumkin bo'lmagan, bu esa o'z navbatida boshqalarning doimiy parvarishiga, yordamiga yoki nazoratiga ehtiyoj sezishga olib keladigan, to'la ijtimoiy moslashuvchanlikni yo'qotish hollarida (tetraplegiya, og'ir tetraparez, og'ir surunkali psixozlar, inkurabel xatarli o'smalar);

– harakat qilish, o'ziga o'zi xizmat qilish, o'qish yoki muomala qilish, o'zini idora qilish, o'z xulq-atvorini nazorat qilish, shuningdek, oddiy ishlab chiqarish sharoitida mehnat faoliyatida qatnashish ancha qiyinlashgani oqibatida, agar ko'rsatilgan buzilishlar doimo o'zgalarning parvarishi, yordami yoki nazorati

zarurligini taqozo etuvchi ancha yaqqol ko'rinib turgan ijtimoiy moslanuvchanlikni yo'qotish hollarida (oyoqlarning doimiy falaji, har ikki qo'lning cho'ltoqligi, ya'ni har ikki panjadagi hamma barmoqlarning yo'qligi, yuqoridan uchdan bir darajada har ikki sonning cho'ltoqligi, butunlay ko'rmaslik).

Ikkinchi guruh nogironlik quyidagi hollarda belgilanadi:

- salomatligining holatiga ko'ra mehnat faoliyatida qatnasha olmaslik oqibatida ancha yaqqol ko'rinib turgan ijtimoiy moslashuvchanlikni yo'qotishda yoki mehnat faoliyati ta'sirida kasallik kechishining yomonlashishi, og'ir asoratlari paydo bo'lishi xavfi tug'ilganda, shuningdek, muomala qilish, o'zini idora qilish, o'qish, o'z xulq-atvorini nazorat qilishga yaqqol qiynalishda, ammo o'zgalarning yordamiga, parvarishiga yoki nazoratiga ehtiyoj bo'lmaganda (yurakning klapan apparati shikastlanganligi yoki qon aylanishining 1- va 2-darajali doimiy buzilgandagi miokard, tez avj oluvchi, tez-tez krizislarga moyil ikkinchi bosqich gipertoniya kasalligi, o'pka sirrozi, takroriy miokard infarkti, qisqa vaqt ichida takrorlangan insult, yaqin masofani ko'rolmaslik);

- og'ir surunkali kasalliklar, tayanch-harakat a'zolarining o'zaro bog'liq nuqsonlari va ko'rish qobiliyatini ancha yo'qotish oqibatida yaqqol ko'rinib turgan ijtimoiy moslashuvchanlikni yo'qotganda, shuningdek, muomala qilish, o'zini idora qilish, o'qish, o'z xulq-atvorini nazorat qilish hamda oddiy sharoitdagi mehnat faoliyatida qatnashish qiyin bo'lganda, ammo o'zgalarning yordamiga, parvarishiga yoki nazoratiga ehtiyoj bo'lmaganda (ovqatlanishning kamayishi va qisqa muddatli remissiyalar ko'rinib turgan yazva kasalligining og'ir shakli, zaharlanish, tez-tez zo'rayib turadigan bronxolitik kasallik, tez-tez xuruj qiladigan tutqanoq kasalligi, qadam bosishni bir muncha buzib turadigan oyoq paraparezi). Taqdir taqozosi bilan ayrim insonlarning jismoniy imkoniyati cheklangan bo'ladi. Lekin bu ularning

huquqlari amalga oshishiga to'siq bo'lmasligi kerak. Hammaga hayot bir marta ato etiladi. Hisob-kitoblarga ko'ra joriy yil 1 yanvar holatiga mamlakatimizda 650 284 nafar shaxs nogiron deb topilgan, ularning 84 908 nafarini 16 yoshgacha bo'lgan bolalar tashkil etadi. Davlat byudjetidan 2,5 trillion so'm miqdorida pensiya va nafaqalar to'lanadi.

Ularning orasida bog'cha, maktab, litsey va kollejlarga qatnay olmaydiganlari, ya'ni ta'lim olishga layoqatsizlari ham bor. Bunga imkoniyati yetadiganlarini o'qitish kerak. Ular kelajakda qiynalmasligi uchun ham ta'lim-tarbiya olishi, kasb-hunar o'rganishi lozim. Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar kuchli ijtimoiy himoyaga yo'naltirilgan. Bu jarayonda jismoniy imkoniyati turlicha o'g'il- qizlarning ta'lim-tarbiya olishi uchun teng va maqbul sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ta'lim olishi va ehtiyojmand nogironlarni moddiy, ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning sifatli ta'lim-tarbiya olishi, intellektual salohiyatini rivojlantirish, hayotda va jamiyatda o'z o'rnini topishida muhim omil bo'lmoqda. Rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarning umumiy yoki ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'qishi va jamiyat hayotiga integratsiyalashuvi davlatimiz oldidagi ulkan vazifalardan biridir.

Berilgan umrni yaxshi yashash, orzu-niyatlariga yetishishga barcha birdek haqli. Shuning uchun mamlakatimizda nogironlarni to'laqonli hayotga moslashtirish, jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Xususan, 2008-yilda «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. 2009-yil fevral oyida mamlakatimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining «Nogironlar huquqlari kafolatlari to'g'risida»gi Konvensiyasini imzoladi. Nogironlarning ijtimoiy muhofazasini

yanada kuchaytirish, turmush darajasini oshirish, ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish, davolash-profilaktika xizmatini kengaytirish, uy-joy hamda maishiy sharoitlarini yaxshilash bo'yicha partiya tashkilotlarining amaliy ishlarini kuchaytirish bugun oldimizda turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Avvalo, sohaga tegishli qonunchilik va normativ-huquqiy hujjatlar ijrosi ustidan deputatlik va parlament nazoratini izchil olib borishimiz kerak. Bugungi kunda mutasaddi davlat idoralari nogironlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish ishlarini qanday yo'lga qo'ygan, ularga qanday yordam va amaliy takliflar kerak? Xalq deputatlari mahalliy Kengashlaridagi partiyalar guruhlar bu haqda doim ish olib borishi, shu yo'nalishda tizimli nazorat-tahlilni amalga oshirish zarur. Shunda aniq fakt va raqamlarga asoslangan xulosalar chiqarish, foydali takliflar berish imkoni bo'ladi. Biroq jamiyat rivojlangan sari, qonun hujjatlarini takomillashtirish zarurati yuzaga keladi. Boshlangan ishlarni rivojlantirish, yangi bosqichga ko'tarish ehtiyoji tug'iladi. Bu — tabiiy hol. Nogironlarni ijtimoiy himoya qilishning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, xalqaro huquq me'yorlariga muvofiqlashtirib borish masalasi ham bundan holi emas.

Misol uchun, «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi Qonunga muvofiq, 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarni nogiron, deb topish tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tomonidan, 16 yoshgacha bo'lgan bolalarni nogiron, deb topish esa tibbiy-maslahat komissiyalari tomonidan amalga oshiriladi. Bugun amaliyotda nogironlikni belgilash ishlari tegishli nizom va yo'riqnomalar asosida olib borilyapti. Aslida nogironlikni belgilash bilan bog'liq munosabatlar qonunda aks etishi lozim.

Shuningdek, nogironlar huquqlari himoyasi bilan bog'liq qonunchilikda tibbiy-ijtimoiy ekspertizani tashkil etish, uning

maqsadi va vazifalarini belgilash masalalari ham inobatga olinishi kerak. Qonunchilikka ko'ra, davlat nogironlarning ijtimoiy yordamga ehtiyojlarini hisobga oladi, nogironlarni reabilitatsiya va ijtimoiy himoya qilish bo'yicha tegishli dasturlarni amalga oshiradi, nogironlarning jamiyat hayotida qatnashishi uchun sharoit yaratadi, ular kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik choralari ko'radi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mamlakatimizda keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Nogironlarga har yili o'rta hisobda o'n mingdan ortiq ortoped-protez vositalari, uch mingta nogironlar aravachasi, bir yarim mingdan ziyod eshitish moslamasi va 4 mingdan ortiq qo'ltiq tayog berilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining «Nogironlar huquqlari kafolatlari to'g'risida»gi Konvensiyasi bo'yicha yaqinda 80 banddan iborat Milliy dastur loyihasi tayyorlandi. Shuningdek, Konvensiya bilan bog'liq boshqa qator ishlar ham amalga oshirilmoqda.

O'tgan yili BMT tomonidan nogironlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha O'zbekistonga bir nechta tavsiya berilgan. Mamlakatimiz mazkur tavsiyalarning aksariyatini qabul qildi. Shu asosda nogironlar huquqlarini muhofaza qilish ishlari yanada takomillashtirilmoqda. Xususan, tegishli qonunchiligimizni nogironlar huquqlariga doir xalqaro me'yorlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Mutasaddi davlat boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati nogiron bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratishni ko'zda tutishi kerak. Ammo bu boradagi ishlar hamma joyda ham talab darajasida emas. To'g'ri, nogironlarning huquqlari himoyasi bilan bog'liq masalalarni hal qilish qisqa muddatda ma'lum tashkilotlarning say-harakati bilan bo'lishi qiyin. Nogironlarning manfaatini himoya qilishga qaratilgan o'rganish va tahlillar o'tkazilsa, chiqarilgan xulosalar

asosida mahalliy Kengashlar sessiyalariga masalalar kiritilsa, mavjud vaziyat va istiqboldagi vazifalar atroflicha muhokama etilsa, kerak bo'lsa, biz bu borada parlament nazoratini kuchaytirish bo'yicha tashabbuslarni ilgari sursak, amaliy natijalar ko'proq bo'ladi.

Bilamizki, bugun dunyoda inklyuziv ta'lim bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilayapti. Bu borada xalqaro tashkilotlar tomonidan muhim loyihalar amalga oshirilmoqda. Bizning mamlakatimizda ham mazkur yo'nalishda yaxshi natijalarga erishilayotganini ta'kidlash zarur. Nazarimda, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, nogironlar uchun maxsus darslar tashkil etish, zamonaviy va samarali ta'limning imkoniyatlaridan foydalanish masalasiga e'tiborni yanada kuchaytirish lozim.

Nazorat uchun savollar:

1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish va uning xususiyatlari.
2. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan itimoiy ish olib borish asoslari fanining obyekti, predmeti, maqsadi va vazifalari.
3. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ishga tarixiy yondashuv.
4. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ishga huquqiy yondashuv.
5. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ishga iqtisodiy yondashv.
6. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ishga ijtimoiy ta'minot tomonidan yondashuv.
7. Nogironlik tushunchasiga oid olib boriladigan bahslar. Kross nogironlik tamoyili va uning xususiyatlari
8. Antik davrda nogironlikning tushunilishi.

9. O'rta asr davrida nogironlikka oid munosbatlar.

10. Yangi davrda nogironlikka oid munosabatlarning o'ziga xos jihatlari.

11. XX srning 60-70 yillarida nogironlik fenomeniga bo'lgan munosabatlarning transformatsiyasi (tibbiylikdan ijtimoiylikka).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Ganiyeva M.X. Ijtimoiy ish asoslari. Metodik qo'llanma – Toshkent, 2010-y. – 92 bet.
3. Малькольм Пэйн. Социальная работа: современная теория. Москва Издательский центр Академия, 2007. С. 12
4. Gunn Strand Hutchinson and SivOltedal Five Theories in Social Work Universitetet Nordland. UiN--rapport nr. 2014.
5. Vesna Leskoљek Title: Theories and methods of social work: Exploring Different Perspectives Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009.
6. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.
7. Этический кодекс Национальной Ассоциации Социальных Работников США. Утверждён Делегатской Ассамблеей НАСР 1996 года и пересмотрен Делегатской Ассамблеей НАСР 1999 года.
8. Шевченко И.О. Шевченко П.В. Большая семья – какая она? \ Социологические исследования.-Москва. 2005, № 1.
9. Инсон хуқуқлари тўғрисида халқаро билль. "Адолат" 1992 й.

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти
Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 1 августдаги “Ногиронларни
давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада
такомшиштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги
фармойиши

11. Абдулло Абдухалилов, Ўзбекистон Миллий
университети катта ўқитувчиси: Ўзбекистон овози
газетасидан интервьюси.

IV BOB. NOGIRONLIK TUSHUNCHASI VA UNI TUSHUNISH MODELLARI

4.1. Nogironlik haqida tushuncha, uning tarixiy rivojlanishi va umumiy ma'lumotlar

Nogironlik tushunchasi insoniyat tarixi davomida sezilarli darajada o'zgargan. Qadimgi davrlarda nogiron shaxslar ko'pincha jamiyatdan chetlashtirilgan yoki g'ayritabiiy sifatida qabul qilingan. Misol uchun, antik Yunon va Rim jamiyatlarida nogironlik ko'pincha omon qolish qobiliyati yoki ba'zi diniy e'tiqodlar bilan bog'langan. O'rta asrlar davomida nogiron shaxslar ko'pincha almashinish markazlari yoki jamoat parvarishxonalarida yashaganlar.

19-asr va 20-asr boshlarida nogironlik tushunchasi sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Tibbiy model asosida nogironlikni jismoniy yoki ruhiy kasallik sifatida ko'rish boshlandi, bu esa nogiron shaxslarni davolash va ularni “normal” holatga qaytarishga qaratilgan edi. Ammo 1960-yillardan boshlab ijtimoiy model va keyinchalik biopsixosotsial model nogironlikni jamiyat kontekstida ko'rishni boshladi. Bu yondashuvlar nogiron shaxslarning jamiyatdagi integratsiyasiga va ularning huquqlarini himoya qilishga katta e'tibor qaratdi.

Nogironlikka qarash madaniyat va dinlarga qarab farq qiladi. Ayrim madaniyatlarda nogiron shaxslar hurmatga sazovor deb hisoblanadi va ularning tajribalari jamiyat uchun foydali bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi. Boshqa madaniyatlarda esa nogironlik ko'pincha salbiy qarashlar bilan qabul qilinadi, bu esa diskriminatsiya va stigmatizatsiyaga olib kelishi mumkin.

Diniy e'tiqodlar ham nogironlikka qarashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ba'zi diniy guruhlar nogironlikni imtihon yoki

ruhan rivojlanish imkoniyati sifatida ko'rishadi, boshqalar esa nogiron shaxslarni yordam va parvarishlashga chaqirishadi. O'zbekistonda ko'pchilik musulmon bo'lib, islomda nogiron shaxslarni hurmat qilish va ularga yordam berish ko'rsatmalariga amal qilinadi.

O'zbekistonda nogironlikka oid statistik ma'lumotlar

O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash vazirligi va boshqa davlat organlari tomonidan olib boriladigan tadqiqotlar nogironlik holatlari haqida turli statistik ma'lumotlarni taqdim etadi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda nogiron shaxslar soni aholining taxminan 2-3 foizini tashkil etadi. Nogironlikning asosiy sabablari orasida kasalliklar, jarohatlar, irsiy omillar va yoshga bog'liq degenerativ kasalliklar mavjud.

Nogironlik va gender o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali. Ayollar va erkaklar nogironlikdan ta'sirlanish darajasi va nogironlik bilan kurashish usullari farqlanadi. O'zbekistonda ayollar nogironligi bilan bog'liq muammolar ko'proq ijtimoiy va madaniy cheklovlarga duch keladi. Masalan, nogiron ayollar ta'lim olish va ish bilan ta'minlanishda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shuningdek, ayollar nogironligi bilan bog'liq sog'liqni saqlash xizmatlariga kirishda ham qo'shimcha to'siqlarga duch kelishadi.

Nogiron shaxslarning ta'lim va ish bilan ta'minlanishi ularning jamiyatga integratsiyasida muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan qadamlar qo'yilmoqda, ammo hali ham ko'plab maktab va oliy o'quv yurtlari nogiron shaxslarni qabul qilish va ularni qo'llab-quvvatlashda yetarli darajada moslashmagan. Ta'lim muassasalarida maxsus o'quv dasturlari va qulayliklarni yaratish, o'qituvchilar va xodimlarning malakasini oshirish zarur.

Ish bilan ta'minlanish sohasida, nogiron shaxslar uchun maxsus ish joylarini yaratish, ish beruvchilarni rag'batlantirish va nogiron shaxslarning mehnat bozori bilan integratsiyasini qo'llab-quvvatlash zarur. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari va moliyaviy yordamlar bu borada muhim rol o'ynaydi.

Jamoatchilik va nodavlat tashkilotlarning roli. Nogironlik bilan kurashishda jamoatchilik va nodavlat tashkilotlarining roli katta ahamiyatga ega. Ular nogiron shaxslar uchun xizmatlar ko'rsatish, ularning huquqlarini himoya qilish va jamiyatda ongini oshirish bo'yicha faoliyat olib boradilar. O'zbekistonda bir qator nodavlat tashkilotlar nogiron shaxslarni qo'llab-quvvatlash, ularning huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda faol ishtirok etmoqda.

Innovatsiyalar va texnologiyalar. Zamonaviy texnologiyalar nogiron shaxslarning hayotini yengillashtirish va ularni jamiyatga integratsiyalashda katta rol o'ynamoqda. Masalan, aqlli qurilmalar, telemeditsina, onlayn ta'lim platformalari va maxsus dasturiy ta'minotlar nogiron shaxslarning ta'lim, ish va kundalik hayotda ko'proq mustaqil bo'lishlariga yordam beradi. O'zbekistonda ham texnologik innovatsiyalarni joriy etish va nogiron shaxslar uchun moslashtirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Psixologik masalalar. Nogiron shaxslarning psixologik holati ham ularning jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun muhimdir. Nogiron shaxslar ko'pincha ijtimoiy izolyatsiya, depressiya va o'z-o'zini qadrsizlantirish kabi muammolarga duch kelishlari mumkin. Shu sababli, psixologik qo'llab-quvvatlash, terapiya va maslahat xizmatlarini taqdim etish zarur. O'zbekistonda nogiron shaxslar va ularning oilalari uchun psixologik yordam ko'rsatish xizmatlarini kengaytirish lozim.

Xorijiy muvaffaqiyatli dasturlar. Xorijiy mamlakatlarda nogironlikka bo'lgan yondashuvlar muvaffaqiyatli misollarni taqdim etadi. Masalan:

- **AQShdagi ADA (Americans with Disabilities Act):** Bu qonun nogiron shaxslarning mehnat, ta'lim va jamoat hayotiga to'liq integratsiyasini ta'minlash uchun keng qamrovli qoidalarni belgilaydi. ADA nogiron shaxslar uchun qulay infratuzilma yaratish, diskriminatsiyani oldini olish va teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

- **Buyuk Britaniyadagi Disability Discrimination Act (DDA):** Bu qonun nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularni jamiyatga integratsiyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. DDA nogiron shaxslar uchun moslashtirilgan ish joylarini yaratish, ta'lim tizimini inklyuzivlashtirish va jamoat xizmatlarini qulaylashtirishga qaratilgan.

- **Kanadadagi Accessible Canada Act:** Bu qonun Kanadada nogiron shaxslar uchun qulay infratuzilma yaratish va ularning huquqlarini himoya qilish maqsadida qabul qilingan. Accessible Canada Act nogiron shaxslarning ish, ta'lim va jamoat hayotiga to'liq integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan qoidalarni belgilaydi.

Universal dizayn va muammoli yondashuvlar

Universal dizayn - bu barcha insonlar, shu jumladan nogiron shaxslar uchun qulay va moslashtirilgan mahsulotlar, atrof-muhit va xizmatlarni yaratish prinsipidir. Universal dizayn nogiron shaxslarning hayot sifatini oshirish va ularni jamiyatga to'liq integratsiyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, jamoat transportida ramzli signal tizimlari, yirik harflar bilan yozilgan yo'riqnoma va qulay kirish imkoniyatlari universal dizaynning misollaridir.

Muammoli yondashuv esa nogiron shaxslarning tajribalari va muammolarini bitta umumiy ramka ichida emas, balki har bir

shaxsning individual holatini va kontekstini hisobga olgan holda tahlil qilishni maqsad qiladi. Bu yondashuv nogironlikni insonning shaxsiy va ijtimoiy kontekstida, uning o'ziga xos ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda ko'rishni ta'minlaydi.

Bunda ham barcha hollarda uchragani kabi turli afzallik va kamchiliklar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

Afzalliklari: Har bir nogiron shaxsning individual ehtiyojlarini inobatga oladi. Moslashuvchan va shaxsga yo'naltirilgan yordam ko'rsatishni ta'minlaydi. Ijtimoiy va psixologik omillarni ham hisobga oladi.

Kamchiliklari: Har bir shaxs uchun alohida strategiyalar ishlab chiqish ko'p resurs talab qiladi. Standartlashtirilgan yondashuvlarni qo'llashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Nogironlikni yanada chuqurroq tushunish uchun ilmiy tadqiqotlar o'tkazish muhimdir. O'zbekistonda bu borada quyidagi yo'nalishlar rivojlantirilishi kerak:

- **Jismoniy imkoniyati cheklanganlarning statistikasi va epidemiologiyasi:** Nogironlik holatlarini yanada aniqroq aniqlash va ularni tahlil qilish uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazish.

- **Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifatini baholash:** Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifati, ijtimoiy integratsiyasi va psixologik holatini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish.

- **Intervyu va sifatli tahlillar:** Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning tajribalari, ehtiyojlari va qiyinchiliklarini o'rganish uchun intervyu va sifatli tahlil metodlaridan foydalanish.

Nogironlikni tushunish va unga yondashishda turli modellarning o'zaro bog'liqligi va hamkorlikda ishlashi, shuningdek, jamiyatning barcha darajalarida qo'llanilishi nogiron shaxslarning hayot sifatini oshirish va ularni to'liq integratsiyalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda

nogironlikka bo'lgan yondashuvlarni rivojlantirish uchun tarixiy, madaniy, huquqiy va ijtimoiy aspektlarni hisobga olgan kompleks yondashuvlarni joriy etish zarur. Xorijiy tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali nogiron shaxslarning huquqlarini kengaytirish va ularni jamiyatga to'liq integratsiya qilish mumkin bo'ladi.

1. **Infratuzilmani modernizatsiya qilish:** Jamoat joylari, transport tizimi va uy-joylarni nogiron shaxslar uchun qulay va moslashtirilgan holda ta'minlash.

2. **Maxsus dasturlarni kengaytirish:** Nogiron shaxslar uchun maxsus ta'lim, reabilitatsiya va ish bilan ta'minlash dasturlarini yaratish va kengaytirish.

3. **Malaka oshirish:** Ijtimoiy ishchilar, o'qituvchilar va ish beruvchilarni nogiron shaxslar bilan ishlash bo'yicha malaka oshirish kurslariga yuborish.

4. **Moliyaviy qo'llab-quvvatlash:** Nogiron shaxslar va ularning oilalariga moliyaviy yordam ko'rsatish, ularni iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lishlariga yordam berish.

5. **Hamkorlikni rivojlantirish:** Davlat organlari, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilik o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, nogironlik bilan bog'liq masalalarni birgalikda hal etish.

Nogironlikni tushunish va unga yondashishda kompleks va integratsiyalangan yondashuvlarni qo'llash orqali, O'zbekistonda nogiron shaxslarning hayot sifatini oshirish va ularni to'liq integratsiya qilish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishish mumkin.

4.2. Nogironlik haqida tushuncha, uni tushunish modellari

Nogironlik – bu jismoniy, aqliy, hissiy yoki hissiy sezgilar cheklangan shaxslarning ba'zi turdagi faoliyatlarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishini anglatadi. Nogironlik tibbiy, ijtimoiy

va huquqiy nuqtai nazardan turlicha talqin qilinadi va har bir nuqtai nazar unga nisbatan alohida yondashuvni talab qiladi. Bugungi kunda nogironlikni tushunish uchun bir nechta asosiy yondashuvlar va modelar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali nogironlikka bo'lgan munosabat va yondashuv o'zgarib kelmoqda.

Nogironlikni tushunishning asosiy modellari

Nogironlik haqida tushuncha tarixiy jarayon davomida o'zgarib, rivojlanib borgan. Bu jarayonda nogironlikka bo'lgan turli xil yondashuvlar paydo bo'lgan. Ushbu yondashuvlar orasida tibbiy model, ijtimoiy model, biopsixosotsial model va huquqiy model ajralib turadi.

1. Tibbiy model. Tibbiy model nogironlikni insonning individual muammosi sifatida talqin qiladi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlik jismoniy yoki ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammo bo'lib, uni davolash yoki bartaraf etish asosiy maqsad hisoblanadi. Tibbiy modelning asosiy maqsadi nogironlikning sabablarini aniqlash va ushbu sabablarni davolash orqali shaxsni "normal" holatga qaytarishdan iborat.

Ushbu yondashuv shifokorlar va tibbiyot mutaxassislari tomonidan keng qo'llaniladi, chunki nogironlik ularning nazarida jismoniy yoki ruhiy nuqson sifatida qaraladi. Masalan, bir shaxsning ko'rish qobiliyati past bo'lsa, tibbiy modelga ko'ra, bu muammo maxsus asbob-uskuna (ko'zoynak, jarrohlik amaliyoti va hokazo) orqali tuzatilishi kerak.

Ammo tibbiy modelning kamchiliklaridan biri shuki, bu yondashuv nogironlikni faqat individual nuqson sifatida ko'radi va ijtimoiy to'siqlarni hisobga olmaydi. Natijada, jamiyatdagi muammolar – masalan, nogironlikka mos kelmaydigan infratuzilma yoki ta'lim tizimidagi cheklovlar e'tiborsiz qolishi mumkin.

2. Ijtimoiy model. Ijtimoiy model nogironlikni inson va uning atrof-muhitiga bog'liq ijtimoiy muammo sifatida ko'radi. Bu yondashuvga ko'ra, nogironlik – bu insonning cheklangan imkoniyatlari emas, balki jamiyatdagi infratuzilma, xizmatlar va ijtimoiy tizimlarning yetarlicha moslashtirilmaganligi natijasida paydo bo'lgan muammo.

Ijtimoiy model nogironlikni bartaraf etishda insonning o'zi emas, balki jamiyat o'zgarishi kerakligini ta'kidlaydi. Masalan, ko'rish qobiliyati past bo'lgan shaxsning muammosi jamiyatda braille yozuvlarining keng tarqalmaganligi yoki maxsus texnologiyalarning mavjud emasligidir. Shu ma'noda, ijtimoiy model nogironlarga imkoniyatlar yaratishda jamiyatni moslashtirishni talab qiladi.

Skandinaviya mamlakatlari, jumladan, Shvetsiya va Norvegiya davlatlari ijtimoiy modelga asoslangan nogironlikka yondashuvda ilg'or hisoblanadi. Ushbu davlatlarda nogiron shaxslarning ijtimoiy muhitga moslashuvi va infratuzilmaning kengayishi, ular uchun maxsus imkoniyatlarning yaratilishi davlat siyosatining asosiy qismi sifatida qoraladi.

3. Biopsixosotsial model. Biopsixosotsial model nogironlikni kompleks hodisa sifatida ko'rib, tibbiy va ijtimoiy yondashuvlarning elementlarini birlashtiradi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlikni tushunish uchun nafaqat insonning tibbiy holati, balki uning psixologik, ijtimoiy va hissiy omillari ham inobatga olinishi lozim.

Biopsixosotsial model nogironlikni nafaqat shaxsning salomatligi bilan, balki uning jamiyatda qanday joy egallashi, oilaviy qo'llab-quvvatlashi va boshqa omillar bilan ham bog'laydi. Bu yondashuv kompleks tibbiy, psixologik va ijtimoiy yordamni talab qiladi. Masalan, ruhiy salomatligi yomon bo'lgan shaxs uchun

nafaqat tibbiy davolash, balki psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatilishi kerak.

Kanada va Buyuk Britaniyada biopsixosotsial model nogironlikni tushunishda keng qo'llaniladi. Ushbu mamlakatlarda nogironlarga psixologik maslahat, ijtimoiy xizmatlar va tibbiy yordam bir vaqtning o'zida ko'rsatiladi. Maxsus reabilitatsiya markazlari nogironlar uchun psixologik tayyorgarlik dasturlarini ham ishlab chiqadi.

4. Huquqiy model. Huquqiy model nogironlikni inson huquqlarining buzilishi yoki cheklanishi nuqtai nazaridan tushuntiradi. Bu yondashuvga ko'ra, nogironlik nafaqat jismoniy yoki ruhiy muammo, balki inson huquqlarini ta'minlash va himoya qilish masalasi hisoblanadi. Nogiron shaxslar boshqa insonlar kabi teng huquqli bo'lishi kerak va ularga jamiyatda teng imkoniyatlar yaratilishi lozim.

Huquqiy model xalqaro konvensiyalar va milliy qonun hujjatlariga asoslanadi. Bu model nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ularni mehnat qilishga, ta'lim olishga va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishga teng huquq berishga yo'naltirilgan.

AQSh va Yevropa Ittifoqi davlatlarida nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilishda huquqiy model muhim rol o'ynaydi. Xususan, AQShda qabul qilingan "Amerikalik nogironlar to'g'risidagi qonun" (ADA) nogiron shaxslar uchun teng huquqlarni ta'minlashda muhim huquqiy asos sifatida xizmat qiladi. Ushbu qonun nogiron shaxslarning ish bilan ta'minlanishi, ta'lim olishi va davlat xizmatlaridan foydalanishini kafolatlaydi.

Nogironlikka bo'lgan yondashuvlar evolyutsiyasi

Nogironlik tushunchasi va unga bo'lgan yondashuvlar o'tgan asr davomida sezilarli darajada o'zgardi. Dastlab nogironlik asosan tibbiy model orqali tushunilgan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy va

huquqiy yondashuvlar rivojlandi. Hozirda nogironlikni ko'plab omillar bilan bog'liq holda ko'rishga imkon beruvchi biopsixosotsial model keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston sharoitida nogironlikka bo'lgan yondashuv hali ham rivojlanmoqda. Davlat tomonidan nogironlarning huquqlarini himoya qilish va ularni qo'llab-quvvatlash uchun turli dasturlar ishlab chiqilgan bo'lsa-da, jamiyatdagi stereotiplarni bartaraf etish va infratuzilmani moslashtirish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilishi zarur. Xorijiy tajribalardan foydalanib, O'zbekistonda nogironlikka bo'lgan kompleks yondashuvni rivojlantirish va shu orqali nogiron shaxslarning huquqlarini yanada kengaytirish mumkin.

Nogironlikni tushunish va unga yondashishda kelajakda bir nechta muhim yo'nalishlar rivojlanishi kutilmoqda:

1. Inklyuzivlikni yanada mustahkamlash: Nogiron shaxslarni jamiyatning barcha jabhalariga, shu jumladan ta'lim, ish va madaniyatga to'liq integratsiyalash uchun yanada kengroq va samarali dasturlar ishlab chiqilishi zarur.

2. Texnologik yechimlarni keng joriy etish: Nogiron shaxslarning hayotini yengillashtirish uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega.

3. Huquqiy himoyani kuchaytirish: Nogiron shaxslarning huquqlarini yanada kuchaytirish va ularni himoya qilish uchun huquqiy me'yorlarni mustahkamlash zarur.

4. Jamiyatdagi ongini oshirish: Nogironlik haqida to'g'ri ma'lumot tarqatish, stereotiplarni bartaraf etish va jamiyatda inklyuzivlik tamoyillarini rivojlantirish uchun keng jamoatchilik kampaniyalari o'tkazilishi kerak.

5. Biopsixosotsial yondashuvni rivojlantirish: Nogironlikni yanada kengroq va kompleks yondashuv bilan tushunish uchun tibbiy, psixologik va ijtimoiy yordam tizimlarini yaxshilash zarur.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, nogironlikni tushunishning turli modellari mavjud bo'lib, har bir model nogironlikni turli jihatlaridan ko'rib chiqadi. Tibbiy model nogironlikni individual muammo sifatida talqin etsa, ijtimoiy model uni jamiyatdagi to'siqlar orqali tushuntiradi. Biopsixosotsial model esa nogironlikni kompleks hodisa sifatida ko'rib, tibbiy, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni birlashtiradi. Huquqiy model esa nogironlikni inson huquqlari kontekstida tushunadi. Zamonaviy yondashuvlar, jumladan inklyuziv model va innovatsion texnologiyalar, nogironlikni yanada samarali tushunish va unga yondashishda muhim rol o'ynamoqda.

O'zbekiston sharoitida nogironlikka bo'lgan yondashuvlarni rivojlantirish uchun xorijiy tajribalarni o'rganish, mahalliy sharoitlarga moslashtirish va kompleks yondashuvlarni joriy etish zarur. Bu orqali nogiron shaxslarning jamiyatda to'liq integratsiyalashini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish va hayot sifatini oshirish mumkin bo'ladi.

Shuningdek, imkoniyati cheklangan insonlar bilan ishlash modellarini takomillashtirish uchun quyidagilar ham tavsiya qilinadi:

1. Ta'lim tizimini inklyuzivlashtirish: Maktab va oliy o'quv yurtlarida nogiron shaxslar uchun maxsus dasturlar va qulayliklar yaratish, o'quvchilarning ongini oshirish uchun treninglar o'tkazish zarur.

2. Mehnat bozoriga integratsiya: Nogiron shaxslar uchun mos ish joylarini yaratish, maxsus treninglar va mehnat bozoriga kirish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

3. Psixologik qo'llab-quvvatlash: Nogiron shaxslar va ularning oilalari uchun psixologik yordam ko'rsatish, ularni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash zarur.

4. Infratuzilmani moslashtirish: Jamoat joylari, transport tizimi va boshqa infratuzilma elementlarini nogiron shaxslar uchun qulay va moslashtirilgan holda ta'minlash kerak.

5. Jamoatchilik ongini oshirish: Nogironlik haqida to'g'ri ma'lumot tarqatish, stereotiplarni bartaraf etish va inklyuzivlik tamoyillarini jamoatchilik orasida rivojlantirish uchun keng ko'lamli kampaniyalar o'tkazish lozim.

Nogironlikni tushunish va unga yondashishda modellarning o'zaro bog'liqligi va hamkorlikda ishlashi, shuningdek, jamiyatning barcha darajalarida qo'llanilishi nogiron shaxslarning hayot sifatini oshirish va ularni to'liq integratsiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

4.3. Nogironlikning ijtimoiy modeli

Zamonaviy jamiyatlarda sodir bo'layotgan transformatsion jarayonlar inson hayotiy faoliyatining barcha sohalarida tarixan shakllangan ijtimoiy-madaniy me'yor va qadriyatlarning o'zgarishiga, turmush tarzi, kundalik hayot va mehnat faoliyati, turli guruhlar va qatlamlarning mavqeyi va maqomiga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Odatda bu kabi o'zgarishlar va burilishlar aholining ijtimoiy ojiz qatlamlari, jumladan, nogironligi bor shaxslar ijtimoiy-huquqiy, tibbiy-fiziologik holatida keskin aks etadi.

Nogironlik yoki invalidlik (lot - *invalidus* - so'zma-so'z "kuchli emas") insonning hayotiy faoliyatini jismoniy, aqliy, sensorli yoki ruhiy og'ishlar natijasida cheklanganligini anglatadi. Xalqaro Sog'liqni saqlash tashkiloti Ustaviga ko'ra sog'liq insonning bosh huquqlaridan biri bo'lib, - u nafaqat kasallik va jismoniy

nuqsonlardan holilik, balki, jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy muvaffaqiyat, farovonlik holatidir. L.P. Xraylinaning nogironlik borasidagi fikriga ko'ra - bu «insoning sog'lig'idagi buzilishlari bilan bog'liq hayotiy faoliyatining cheklanishi atrof-muhit bilan munosabatlardagi uyg'unlikning buzilishidir.

Nogironlikning ijtimoiy modelini qo'llash nogironlik insonning jismoniy, ruhiy, intellektual yoki sensor nuqsonlardan ko'ra ko'proq ijtimoiy cheklovlar (stigmatizatsiya va noto'g'ri qarash, jismoniy muhitdagi to'siqlar, hamda xizmatlar, ta'lim va ishga joylashish imkoniyatidan foydalana olmaslik) bilan belgilanishini nazarda tutadi. Shuning uchun loyiha doirasidagi asosiy sa'y-harakatlar nogironligi bor kishining nuqsonlarini «tuzatishga» emas, balki aynan ijtimoiy cheklovlarni bartaraf etishga qaratilgan.

Inson organizmi asosiy funksiyalarining buzilishi tasnifi quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Psixik funksiyalar buzilishi (qabul qilish, e'tibor, xotira, fikr yuritish, muloqot, hissiyotlar, erkinlik).

2. Sensor funksiyalarning buzilishi (ko'rish, eshitish, hid bilish, his qilish).

3. Statodinamik funksiyaning buzilishi.

4. Qon aylanish, nafas olish, ovqat hazm qilish, ajratish, moddalar vaenergiya almashinuvi, ichki sekretsia funksiyalarining buzilishi.

Nogironlik bo'yicha o'rnatiladigan asosiy hayot faoliyati toifalari quyidagicha tasniflanadi:

1. O'z-o'ziga xizmat ko'rsata olish qobiliyati - mustaqil ravishda o'zining asosiy fiziologik ehtiyojlarini qondira olishi, kundalik maishiy faoliyat bilan shug'ullana olishi va shaxsiy gigiena ko'nikmalarini amalga oshira olishi.

2. Mustaqil ravishda harakatlana olishi - makonda mustaqil ravishda harakatlana olishi, to'siqlardan o'ta olishi, bajarilayotgan

maishiy, ijtimoiy va professional faoliyat doirasida tananing tik turishini saqlay olishi.

3. Ta'lim olish qobiliyati - olingan bilimlarni (umumta'lim, professional va boshqa) anglay olishi va yetkazib bera olishi, ko'nikma va bilimlarga (ijtimoiy, madaniy va maishiy) ega bo'la olish qobiliyati.

4. Mehnat faoliyatiga qobiliyati - ishning mazmuniga, hajmiga va bajarish sharoitlariga mos ravishdagi talablarga muvofiq faoliyat ko'rsata olish qobiliyati.

5. Mo'ljal olish qobiliyati - vaqt va makonni anglay olish qobiliyati.

6. Muloqot qilish qobiliyati - ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va o'tkazish orqali odamlar orasida muloqot o'rnata olish qobiliyati.

7. O'z hulqini nazorat qilish qobiliyati - ijtimoiy-huquqiy me'yorlarni inobatga olgan holda o'zini anglay olishi va o'zini tutish qobiliyati. Inson organizmi funksiyalarining barqaror buzilishini tavsiflab beruvchi turli sifat va miqdor ko'rsatkichlarni kompleks baholash quyidagi buzilishlarning to'rtta darajasini ajratib ko'rsatishni nazarda tutadi:

1-daraja - funksiyalarning ahamiyatsiz buzilishi;

2-daraja - funksiyalarning o'rtacha (mo'tadil) buzilishi;

3-daraja - funksiyalarning namoyon bo'lgan buzilishi;

4-daraja - funksiyalarning ahamiyatli namoyon bo'lgan buzilishi.

Namoyon bo'lish darajalari bo'yicha hayot faoliyatini cheklashlar uch darajaga bo'linadi. Masalan, mustaqil ravishda harakatlana olish qobiliyatini cheklashlar quyidagicha tasniflanadi:

1-daraja - uzoq vaqt sarflab harakatlanishida, ishni qisman bajarilishi va masofani qisqarishida mustaqil harakatlanish qobiliyati;

2-daraja - yordamchi vositalardan foydalanib yoki boshqa shaxslar yordamida mustaqil harakatlana olish qobiliyati;

3-daraja - mustaqil harakatlana olmaslik va boshqa shaxslar yordamiga to'laligicha bog'liqlik.

Mehnat faoliyati qobiliyati bo'yicha cheklovlar quyidagicha tasniflanadi:

1-daraja - ishlab chiqarish faoliyati hajmining kamayishi yoki malakaning tushishi sharoitlarida mehnat faoliyatini bajara olish qobiliyati, o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlarni bajara olmasligi;

2-daraja - yordamchi vositalardan foydalangan holda maxsus yaratilgan sharoitlarda yoki maxsus jihozlangan ish o'rnida, boshqa shaxslar yordamida mehnat faoliyatini amalga oshira olish qobiliyati;

3-daraja - mehnat faoliyatiga layoqatli emasligi.

Jahon miqyosida nogironlar huquqlari o'tgan asrning so'nggi choragidan boshlab xalqro tashkilotlar tomonidan kuchli muhofazaga olina boshlandi. Bunda avvalo, qonunchilik asoslar ishlab chiqildi va imkoniyati cheklangan insonlarning jamiyatdagi teng huquqlarini ta'minlashga yo'naltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi. Xususan, BMT Nogironlar huquqlari Deklaratsiyasi tomonidan 1975-yilda qabul qilingan ta'rifga ko'ra: «Nogironlik deganda - shaxsning jismoniy va aqliy imkoniyatlarini tug'ma yoki orttirma yetishmovchilik tufayli mustaqil holda shaxsiy yoki ijtimoiy ehtiyojlarini butunlay yoki qisman ta'minlay olmasligi» tushuniladi.

Yevropa Ittifoqi Parlamentining 44-sessiyasida reabilitatsiya dasturi bo'yicha qabul qilingan 1185-sonli tavsiyalarda: «Nogironlik - jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor (sezgi) rivojlanishida nuqsonlari sababli ijtimoiy, madaniy, qonunchilik va boshqa to'siqlarga duch kelishi oqibatida jamiyatga integratsiyalashuvida murakkabliklarga duch keladi va oilaviy yoki

ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etish imkonining cheklanganligidir» – deb ta'riflangan.

Nogironlarga teng imkoniyatlar ta'minlashda xalqaro darajada ishlab chiqilgan Standart qoidalariga ko'ra, «Nogiron» atamasi qator funksional cheklanishlarga ega hisoblanadi. Indivud jismoniy, aqliy yoki sensor nuqsonlari yoki sog'lig'ining holati yoki psixik kasalliklar bois nogiron bo'lib qolishi mumkin. Bu kabi nuqsonlar o'z xususiyatiga ko'ra, doimiy yoki vaqtinchalik bo'lishi mumkin.

Nogironlikning yuqorida ko'rsatilgan rasmiy qonunchilik asoslarini ishlab chiqilishiga qaramasdan ilm-fan vakillari bu talqinlar nogironlikning asl mohiyatini batafsil izohlay olmaydi, deb biladilar. Shu bois, fan olamida ushbu hodisa atrofida turli bahs-munozaralar hamon davom etmoqda.

Jumladan, «Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 1-moddasida ushbu tushunchaga quyidagicha ta'rif beriladi: «Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bo'lgan shaxs nogiron hisoblanadi. Shaxsning turmush faoliyati cheklanganligi uning o'z-o'ziga xizmat qilish, yurish, yo'lni topa olish, muloqot qilish, o'z xatti-harakatini nazorat etish, shuningdek, mehnat faoliyati bilan shug'ullanish qobiliyati yoki imkoniyatini to'la yohud qisman yo'qotganligida ifodalanadi»¹.

So'nggi yillarda nogironlik muammosi, ayniqsa, dolzarb va keskin tus oldi. Bu nogironlarning mutlaq va nisbiy sonini ko'payishi, shuningdek, jamiyatning jumladan, nogironlarning ushbu muammoga nisbatan munosabatini o'zgarishi bilan bog'liq. Butunjahon Sog'liqni saqlash tashkilotining 2016 yildagi ma'ruzasiga ko'ra, jahonda 1 mlrd. dan ortiq kishi nogironlikning u

¹«Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.

yoki bu shaklidan aziyat chekmoqda. Bu jahon aholisining 15% ni tashkil etib, 15 yosh va undan katta yoshdagi 110 mln (2,2%) dan 190 mln (3,8%) gacha bo'lganlar hayotiy faoliyatida turli mashaqqatlarni boshidan kechiradi. Bu ko'rsatkichlar rivojlangan davlatlarda aholi qarib borishi va surunkali kasalliklar salmog'ining oshib borishi bilan kuzatilmoqda¹. Ularning tahminan 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Ko'plab davlatlarda nogironlar malakali tibbiy xizmatdan foydalanish, ta'lim olish, jamoat transportida yurish, ayniqsa, ishga joylashishda muammolarga duch kelmoqda.

Shu jihatdan nogironligi bor bolalarga e'tibor berish ularning ijtimoiy-ma'naviy hayoti va bo'sh vaqti bu – o'zi xohlab tanlagan xilma-xil faoliyat olib borish imkoniyatlariga ega bo'lishni ta'minlaydi. Nogironligi bor bolaning bo'sh vaqtini tashkil etish kattalarning doimiy e'tiborida bo'lishi lozim. Nogironligi bor bola o'zining bo'sh vaqtlarida sevimli mashg'ulotlari bilan shug'ullanishi, uning ruhiy salomatligini tiklashga yordam beradi. Bo'sh vaqtni samarali o'tkazish, yuzaga kelgan stresslarni oldini olishga va kichik tashvishlarni bartaraf etishga shuningdek, ruhiy kasalliklarga chalingan bolalarni reabilitatsiya qilishga yordam beradi.

Nogironlik - tana funksiyalarining uzluksiz buzilishi, hayotning cheklanishi va ijtimoiy himoyaga ehtiyoj paydo bo'lishiga olib keladigan sog'liqning buzilishi tufayli ijtimoiy yetishmovchilik. Nogironlikning mohiyati, nogiron inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatni tushunishga turli xil yondashuvlar mavjud.

Tibbiy model. Bunda, psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan odam kasal deb tan olinadi. Bu sog'liqni saqlash nuqtai nazaridan va davolanish mumkin bo'lgan xolatda ko'rib chiqiladi.

²Всемирный доклад об инвалидности / Всемирная организация здравоохранения; Всемирный банк. 2015. <http://www.who.int/features/factfiles/disability/ru/> (дата обращения: 26.12.2018).

ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etish imkonining cheklanganligidir» – deb ta'riflangan.

Nogironlarga teng imkoniyatlar ta'minlashda xalqaro darajada ishlab chiqilgan Standart qoidalariga ko'ra, «Nogiron» atamasi qator funksional cheklanishlarga ega hisoblanadi. Indivud jismoniy, aqliy yoki sensor nuqsonlari yoki sog'lig'ining holati yoki psixik kasalliklar bois nogiron bo'lib qolishi mumkin. Bu kabi nuqsonlar o'z xususiyatiga ko'ra, doimiy yoki vaqtinchalik bo'lishi mumkin.

Nogironlikning yuqorida ko'rsatilgan rasmiy qonunchilik asoslarini ishlab chiqilishiga qaramasdan ilm-fan vakillari bu talqinlar nogironlikning asl mohiyatini batafsil izohlay olmaydi, deb biladilar. Shu bois, fan olamida ushbu hodisa atrofida turli bahs-munozaralar hamon davom etmoqda.

Jumladan, «Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 1-moddasida ushbu tushunchaga quyidagicha ta'rif beriladi: «Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bo'lgan shaxs nogiron hisoblanadi. Shaxsning turmush faoliyati cheklanganligi uning o'z-o'ziga xizmat qilish, yurish, yo'lni topa olish, muloqot qilish, o'z xatti-harakatini nazorat etish, shuningdek, mehnat faoliyati bilan shug'ullanish qobiliyati yoki imkoniyatini to'la yohud qisman yo'qotganligida ifodalanadi»¹.

So'nggi yillarda nogironlik muammosi, ayniqsa, dolzarb va keskin tus oldi. Bu nogironlarning mutlaq va nisbiy sonini ko'payishi, shuningdek, jamiyatning jumladan, nogironlarning ushbu muammoga nisbatan munosabatini o'zgarishi bilan bog'liq. Butunjahon Sog'liqni saqlash tashkilotining 2016 yildagi ma'ruzasiga ko'ra, jahonda 1 mlrd. dan ortiq kishi nogironlikning u

yoki bu shaklidan aziyat chekmoqda. Bu jahon aholisining 15% ni tashkil etib, 15 yosh va undan katta yoshdagi 110 mln (2,2%) dan 190 mln (3,8%) gacha bo'lganlar hayotiy faoliyatida turli mashaqqatlarni boshidan kechiradi. Bu ko'rsatkichlar rivojlangan davlatlarda aholi qarib borishi va surunkali kasalliklar salmog'ining oshib borishi bilan kuzatilmoqda¹. Ularning tahminan 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Ko'plab davlatlarda nogironlar malakali tibbiy xizmatdan foydalanish, ta'lim olish, jamoat transportida yurish, ayniqsa, ishga joylashishda muammolarga duch kelmoqda.

Shu jihatdan nogironligi bor bolalarga e'tibor berish ularning ijtimoiy-ma'naviy hayoti va bo'sh vaqti bu – o'zi xohlab tanlagan xilma-xil faoliyat olib borish imkoniyatlariga ega bo'lishni ta'minlaydi. Nogironligi bor bolaning bo'sh vaqtini tashkil etish kattalarning doimiy e'tiborida bo'lishi lozim. Nogironligi bor bola o'zining bo'sh vaqtlarida sevimli mashg'ulotlari bilan shug'ullanishi, uning ruhiy salomatligini tiklashga yordam beradi. Bo'sh vaqtni samarali o'tkazish, yuzaga kelgan stresslarni oldini olishga va kichik tashvishlarni bartaraf etishga shuningdek, ruhiy kasalliklarga chalingan bolalarni rehabilitatsiya qilishga yordam beradi.

Nogironlik - tana funksiyalarining uzluksiz buzilishi, hayotning cheklanishi va ijtimoiy himoyaga ehtiyoj paydo bo'lishiga olib keladigan sog'liqning buzilishi tufayli ijtimoiy yetishmovchilik. Nogironlikning mohiyati, nogiron inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatni tushunishga turli xil yondashuvlar mavjud.

Tibbiy model. Bunda, psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan odam kasal deb tan olinadi. Bu sog'liqni saqlash nuqtai nazaridan va davolanish mumkin bo'lgan xolatda ko'rib chiqiladi.

¹«Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 1991 yil. 1-modda.

²Всемирный доклад об инвалидности / Всемирная организация здравоохранения; Всемирный банк. 2015. <http://www.who.int/features/factfiles/disability/ru/> (дата обращения: 26.12.2018).

Asosiy e'tibor tibbiy diagnostika va davolashga qaratiladi. Modelning afzalliklari shundaki, u og'ir nogironlikka olib keladigan ko'plab patologik holatlar uchun diagnostika usullarini ishlab chiqishga yordam berdi. Nogironlik bu tibbiy patologiya, shuning uchun nogironlar sog'lom odamlardan farq qiladi.

Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tibbiy-ijtimoiy yordam berish tizimini yanada takomillashtirish, nogironlarning hayot sifatini yaxshilash, ta'lim olish va ishga joylashishda ularga har tomonlama ko'maklashish maqsadida farmoyishga muvofiq, Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan takliflarni tayyorlash bo'yicha komissiya tashkil etildi. Komissiyaning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi: nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash sohasidagi qonunchilikni undagi bo'shliqlar, kamchiliklar va korrupsiyaviy omillarni aniqlash nuqtai nazaridan inventarizatsiya va tahlil qilish;

- nogironlarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish holatini, ularning ta'lim olish va ishga joylashish huquqlari amalga oshirilishini, shuningdek, nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash sohasidagi vakolatli organlar faoliyatini tanqidiy o'rganish;

- nogironlar huquqlarini ta'minlash sohasidagi umume'tirof etilgan normalar va standartlarni, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini o'rganish; tibbiy-malakaviy komissiyalar va tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari faoliyatini shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash, tartib-taomillarni o'tkazishni soddalashtirish va ularning muddatlarini qisqartirish maqsadida qayta ko'rib chiqish;

- nogironlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish, ularni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash, shuningdek, ularning malakasini

oshirish bo'yicha, birinchi navbatda, nogironlarni ish bilan ta'minlashga qaratilgan ishlar ahvolini tahlil qilish;

- nogironlar uchun protez-ortopediya va reabilitatsiya texnika vositalari ishlab chiqarish korxonalarini modernizatsiya qilish va texnik yangilash, shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb qilgan holda zamonaviy ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha o'rganishlar o'tkazish va takliflar tayyorlash;

- nogironlarning jamoat transporti, ijtimoiy va boshqa infratuzilma obektlaridan to'sqinliksiz foydalanishini ta'minlash holatini tahlil qilish;

- nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash sohasidagi qonunchilikni va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish, tug'ma va nasliy kasalliklarni barvaqt aniqlash hamda oldini olish, shuningdek, aholining keng qatlamlari o'rtasida sog'lom turmush tarzini, shu jumladan, erta va qarindoshlar o'rtasidagi nikohlarning oldini olish ishlarini targ'ib qilishni tubdan kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.

Nogironlikning tibbiy modeli-nogironlikning an'anaviy tushunchasi inson salomatligi bilan nimadir joyida emasligiga qaratilgan. Bunday qarash nogironlikni jismoniy buzilishga tenglashtirib qo'yadi. Shunday qilib jismoniy imkoniyati cheklanganlikka ko'zi ojizlik, karlik, odam qiynalib yoki butunlay gapira olmasligi, harakatlanmaydigan turli xolatlar, psixik kasalliklar, shuningdek daun sindromi va epilepsiya xolati taaluqlidir. Jismoniy imkoniyati cheklanganlikka bunday tibbiy qarashni ko'pincha nogironlikning tibbiy modeli deyiladi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni tibbiy-ijtimoiy himoya qilish chora - tadbirlari asosida nogironligi bo'lgan farzandini muruvvat uylariga bermasdan oilasi bag'rida tarbiyalayotgan oilalar uchun kafolatlangan imtiyozlar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- Nogiron farzandni tarbiyalovchi shaxs muddatidan oldin 50 yoshdan pensiyaga chiqish huquqiga ega.

- Nogiron farzand nogironlik darajasiga qarab ijtimoiy nafaqa olish huquqiga ega.

- Nogiron farzandni tarbiyalovchi shaxsga har-bir yili uchun mexnat staji yoziladi.

- Sog'liqni saqlash Vazirligi ijtimoiy ta'minot bo'limi tomonidan har 6 oyda yoki 1 yilda sanatoriya kurortlarga bepul yo'llanma beriladi.

- Nogiron farzandni tarbiyalovchi shaxs va nogiron shaxsning o'ziga ham kasalligiga qarab shifoxonalarda davolanishi uchun yo'llanma (Order) beriladi.

- Sog'liqni saqlash Vazirligi ijtimoiy ta'minot bo'limi tomonidan ehtiyojiga qarab nogiron bolaga ortopedik jixozlar beriladi.

- Nodavlat homiy tashkilotlar va nogironlar jamiyati ham bayramlar arafasida turli tadbir uyushtirib moddiy ko'mak berishadi.

- Nogiron farzandni tarbiyalovchi shaxs yolg'iz ona bo'lsa qo'shimcha ishlarga jalb etilmaydi.

- Nogiron farzandni tarbiyalovchi shaxs ishxonada tungi navbatchilikka safarbar etilmaydi va hokazo.

Nogironlik modellari quyidagilarga ajratiladi:

1. "Diskriminatsiya" modeli. Jamoatchilik ongida nogironligi bo'lgan odamlar jamiyat uchun xavf tug'diradi, ular o'zlarining nomuvofiq xatti- harakatlari bilan boshqalarning sog'lig'i va mulkiga zarar yetkazishi mumkin degan fikr paydo bo'ldi. Ushbu modelning natijasi uzoq joylarda joylashgan yirik yopiq maktab-internatlar, izolyatorlarning qurilishiga sabab bo'ldi.

2. "Ajratish" modeli. (guruhni majburan ajratish) Nogironligi bo'lgan odamlar ancha pastroq deb hisoblanadi. Shuning uchun

ularning yashash sharoitlari segregatsiya shakllariga qisqartiriladi, bu bo'shliqni cheklashda, tanlovni cheklashda, o'ziga xoslikni ifoda etish qobiliyatini cheklashda o'zini namoyon qiladi.

3. "Xavfsizlik" modeli. Ushbu model nogiron bolalarni umr bo'yi nogiron bo'lib qolgan yosh bolalar sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu modelda psixofizik xususiyatlarga ega bo'lgan odamni atrof-dagi dunyoning qiyinchiliklari va muammolaridan himoya qilishga, to'laqonli yordamni tashkil etishga va ularning atrof-dagi muhitni tark etishga qaratilgan.

4. "Iqtisodiy zarurat" modeli. Qiyin iqtisodiy sharoitda bo'lgan davlatlar uchun odatiy xol hisoblanadi. Nogironligi bor odamlarni ijtimoiy qo'llab- quvvatlash juda zaruriyat sifatida ko'riladi. Bunday holda, ushbu sohani moliyalashtirish minimal bo'lishi mumkin.

5. Ijtimoiy model, ularning mualliflari nogironligi bo'lgan odamlardir, nogironlik muammosini patologiya va jismoniy nogironlik nuqtai nazaridan emas, balki shaxsning o'z atrof-muhitiga va jamiyatiga bo'lgan munosabatida ko'rib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, cheklangan imkoniyatlar kamsitish va nogironlarni psixologik jihatdan to'liq a'zo sifatida qabul qilishni istamaslik va atrof-muhitdagi to'siqlardan kelib chiqadi. Ushbu yondashuv-modellardagi shaxsning ahamiyati uning jamiyat uchun "foydaliligi" nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi.

6. "Integratsiya" modeli. Nogironlik ijtimoiy muammo sifatida qaraladi. Asosiy e'tibor inson va uning atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan. Bu yerda nogironlar ko'proq anomaliyalarga qaraganda ko'proq mazlum guruh sifatida ko'rishadi. Nogironlikning mohiyati - e'lon qilingan huquqlarning tengligi bilan imkoniyatlar tengsizligidir. Ushbu modelga asoslanib, nogiron, uning qobiliyati va jamiyat uchun foydaliligidan qat'i nazar, ijtimoiy yordam va g'amxo'rlik obyekti sifatida qaraladi,

unga o'zini o'zi amalga oshirishni maksimal darajada oshirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Nazorat uchun savollar:

1. Model tushunchasi va uning xususiyatlari.
2. Tarixiy model va uning xususiyatlari.
3. Tibbiy model va uning ijobiy va salbiy xususiyatlari.
4. Nogironlikning ijtimoiy modeli.
5. Ijtimoiy modelning asosiy talablari.
6. Ijtimoiy modelning salbiy va ijobiy jihatlari.
7. Mustaqil hayot va uning xususiyatlari.
8. Universal dizayn tushunchasi va uning xususiyatlari.
9. Ijtimoiy model va reallik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", - 2024-yil, 112 bet.
2. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. - Москва. 1996. - С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. - Алматы: Верена, 2006. - С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.
6. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года //

Информационная система по документам по правам человека и тематическим публикациям.

7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

V BOB. NOGIRONLIKNING SABABLARI VA TURLARI

"Nogironlik" atamasi lotincha ildizlarga ega va "zaif", "ojiz" degan ma'noni anglatuvchi invalidus so'zidan kelib chiqqan. Ushbu tushuncha, muayyan holatlar tufayli doimiy yoki uzoq vaqt davomida cheklangan yoki to'liq qobiliyatsiz bo'lgan odamning jismoniy yoki ruhiy holatini tavsiflash zarur bo'lganda qo'llaniladi. Bu, o'z navbatida, har qanday nuqson (tug'ma yoki orttirilgan) mavjudligi sababli cheklanishni nazarda tutadi. Qusur, o'z navbatida yoki uni buzilish deb ham atashadi, bu tananing har qanday funktsiyasining yo'qolishi yoki og'ishidir.

Nogironlik guruhleri mezonlari tibbiy-ijtimoiy ekspertiza o'tkazadigan mutaxassislar tomonidan shaxsning qobiliyatlari chegaralanishi darajasi belgilanadigan sharoitlarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Nogironlik – bu shaxsning jismoniy, aqliy yoki hissiy holati sababli jamiyatda boshqa shaxslar bilan teng imkoniyatda ishtirok eta olmasligi bilan bog'liq holatdir. Nogironlik jismoniy, aqliy yoki hissiy buzilishlardan kelib chiqib, odamning kundalik hayot faoliyatini cheklashi mumkin. Ushbu materialda nogironlikning asosiy sabablari va turlari haqida batafsil tushunchalar beriladi, shuningdek, nogironlik bilan kurashish yo'llari va jamiyatdagi o'rni haqida ham so'z yuritiladi.

5.1. Nogironlikning sabablari

Nogironlikning kelib chiqishiga bir qancha omillar ta'sir qilishi mumkin. Ular asosan tibbiy, ijtimoiy va genetik omillar sifatida tasniflanadi. Har bir omil nogironlikning turiga va darajasiga turli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Nogironlikka quyidagilar sabab bo'lishi mumkin:

- Umumiy kasallik - bu surunkali kasallik yoki ishdan tashqari jarohat bo'lishi mumkin.

- Ish vaqtida, shaxs korxona hududida, yo'lda bo'lganida olingan jarohatlar ishdan va ishdan.

- Kasbiy kasalliklar. Qoida tariqasida, ular muayyan kasbiy xavf-xatarlarga ta'sir qilish bilan bog'liq.

Harbiy harakatlarda, harbiy xizmatda qatnashish paytida olingan yaralar. Sifatda alohida toifa Ulug' Vatan urushi davrida bolalik davrida olingan jarohatlar bilan ajralib turadi.

- Bolalikdan nogironlik. Tug'ma nuqsonlar, kasalliklarning oqibatlari, bolalik davrida ko'chirilgan. Agar nogironlik dastlab sodir bo'lgan bo'lsa, bunday sabab har doim aniqlanadi.

- radiatsiya ta'siri, shu jumladan Chernobil AESdagi avariyasida ishtirok etganlar.

1. Tibbiy sabablari

Tibbiy omillar nogironlikning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Ular jismoniy yoki aqliy holatlar bilan bog'liq bo'lib, shaxsning sog'lig'i va hayot faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

- **Jismoniy buzilishlar:** Tug'ma yoki keyinchalik orttirilgan jismoniy buzilishlar nogironlikka olib kelishi mumkin. Misol uchun, harakatlanish tizimi, asab tizimi yoki organlarning ishlashidagi nuqsonlar. Ortopedik kasalliklar, masalan, spinabifida yoki amputatsiyalar jismoniy nogironlikka misol bo'la oladi.

- **Aqliy salomatlik buzilishlari:** Bu sabablar insonning aqliy rivojlanishi yoki fikrlash qobiliyatiga ta'sir qiladi. Tug'ma aqliy kechikish yoki boshqa kasalliklar (masalan, Daun sindromi) shular jumlasidandir. Bundan tashqari, keyinchalik rivojlanadigan aqliy salomatlik muammolari, masalan, travmatik miya jarohati yoki neyrodegenerativ kasalliklar ham aqliy nogironlikka olib kelishi mumkin.

• **Yuqumli kasalliklar va jarohatlar:** Ba'zi yuqumli kasalliklar (masalan, poliomiyelit) yoki jarohatlar (masalan, miyaning og'ir jarohati) nogironlikka olib kelishi mumkin. Yuqumli kasalliklar sog'liqni saqlash tizimining zaifligi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin, chunki etarli tibbiy yordam ko'rsatilmasa, bu kasalliklar og'irlashishi mumkin.

2. Ijtimoiy omillar

Ijtimoiy omillar ham nogironlikning kelib chiqishida muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy muhit va sharoitlar insonning sog'lig'iga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin.

• **Yomon ovqatlanish va gigiyena:** Chaqaloqlar va bolalarning noto'g'ri ovqatlanishi yoki gigiyenik sharoitlarning yomonligi jismoniy va aqliy rivojlanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Masalan, yetarli ozuqa moddalarining yetishmasligi bolalarning organlarining to'g'ri rivojlanishiga xalaqit berishi mumkin.

• **Ekologik omillar:** Havo, suv yoki oziq-ovqatning ifloslanishi nogironlikning bir sababi bo'lishi mumkin. Kimyoviy moddalar, metallar yoki boshqa zaharli elementlar inson organizmiga zarar yetkazishi va sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin.

• **Sog'liqni saqlash tizimi va tibbiy xizmatlarning cheklanganligi:** Dunyodagi ko'plab mamlakatlarda zamonaviy tibbiy xizmatlardan foydalanish cheklangan bo'lib, bu nogironlikning oldini olish va davolash imkoniyatlarini pasaytiradi. Sog'liqni saqlash tizimidagi zaifliklar, yetarli kasbiy kadrlar va infratuzilmaning yetishmasligi nogironlikni oldini olishda muammo tug'diradi.

3. Genetik omillar

Genetik omillar nogironlikning kelib chiqishida asosiy rol o'ynaydi. Ba'zi kasalliklar va buzilishlar genetik mutatsiyalar tufayli yuzaga keladi. Bu holatlar inson hayotining erta bosqichlaridan boshlab uning rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Taqdim etilgan g'oyalar ketma-ketligi "nogironlarni reabilitatsiya qilish" iborasining ma'nosini ham aniqlab berishi kerak. Bu tizim va shu bilan birga, insonning muayyan qobiliyatlarini tiklashning bosqichma-bosqich jarayoni bo'lib, u holda uning kundalik, ijtimoiy va shunga muvofiq kasbiy faoliyati mumkin emas

Ijtimoiy yetishmovchilik - sog'lig'ining buzilishini ijtimoiy oqibatlari, bu inson hayotining buzilishiga va uni ijtimoiy himoya qilish zarurligiga olib keladi.

• **Tug'ma nuqsonlar:** Ba'zi odamlar tug'ilish paytida genetik nuqsonlar bilan dunyoga keladi. Bu esa ularning aqliy yoki jismoniy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, Daun sindromi, kistik fibrozi yoki muskullar distrofiyasi kabi holatlar tug'ma kasalliklar hisoblanadi.

• **Irsiy kasalliklar:** Irsiy kasalliklar avloddan-avlodga o'tishi mumkin. Bu kasalliklar genetik koddagi mutatsiyalar natijasida yuzaga keladi va shaxsning sog'lig'iga ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, hemofiliya yoki tibbiy terminologiyada autosomal dominant yoki recessive kasalliklar bu guruhga kiradi.

5.2. Nogironlikning turlari

Nogironlikning bir nechta asosiy turlari mavjud bo'lib, ular inson hayotiga turli yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi. Ularni kengroq tushunish uchun har bir turini batafsil ko'rib chiqamiz.

Tana funksiyalari buzilishining asosiy turlariga quyidagilar kiradi:

- aqliy funksiyalarning buzilishi (idrok, diqqat, xotira, fikrlash, intellekt, his-tuyg'ular, iroda, ong, xatti-harakatlar, psixomotor funktsiyalar);

- til va nutq funksiyalarining buzilishi (og'zaki (rinolaliya, dizatriya, duduqlanish, alaliya, afazi) va yozma (disgrafiya, disleksiya), og'zaki va og'zaki bo'lmagan nutq, ovoz shakllanishining buzilishi va boshqalar);

- hissiy funksiyalarning buzilishi (ko'rish, eshitish, hidlash, teginish, teginish, og'riq, harorat va sezuvchanlikning boshqa turlari);

- statik-dinamik funksiyalarning buzilishi (bosh, magistral, oyoq-qo'llarning motor funksiyalari, statikalar, harakatlarni muvofiqlashtirish);

- qon aylanishi, nafas olish, ovqat hazm qilish, chiqarish, gematopoez, metabolizm va energiya, ichki sekretsia, immunitet funksiyalarini buzish;

Jismoniy deformatsiyadan kelib chiqadigan buzilishlar (yuz, bosh, gavda, oyoq-qo'llarning deformatsiyasi, tashqi deformatsiyaga olib keladigan, ovqat hazm qilish, siydik, nafas olish yo'llarining anormal teshiklari, tana hajmining buzilishi).

Jismoniy imkoniyatlarning cheklanganligi insonning harakatlanish imkoniyatini cheklaydi. Bu ko'plab shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

• **Harakatlanish tizimi buzilishlari:** Inson harakatlanish qobiliyatini yo'qotishi yoki cheklanishi mumkin. Bu jarohatlar, asab tizimi kasalliklari yoki tug'ma nuqsonlar tufayli bo'lishi mumkin. Ortopedik protezlar, yotoqxonalar yoki moslashtirilgan transport vositalari jismoniy nogironlarga yordam beradigan texnologiyalar hisoblanadi.

• **Ko'rish va eshitish qobiliyatining buzilishi:** Bu turdagi nogironlik shaxsning ko'rish yoki eshitish qobiliyatiga bog'liq. Masalan, tug'ma yoki orttirilgan ko'rlik, eshitish qobiliyatining yo'qolishi. Ko'rish nogironligi uchun maxsus ko'zoynaklar,

qisqichlar yoki protezlar qo'llaniladi, eshitish nogironlari uchun esa yelka quloqlari yoki implantar tizimlar mavjud.

• **Harakat uchun imkoniyatlar yeishmasligi:** Bu turdagi nogironlikda inson harakatlanish imkoniyatiga ega bo'lish uchun qo'shimcha yordam yoki moslamalarga muhtoj bo'ladi. Misol uchun, g'ildirakli stul yoki protez oyoqlar bu kategoriyaga kiradi.

Aqliy imkoniyatlarning cheklanganligi shaxsning aqliy rivojlanishi yoki fikrlash qobiliyatiga ta'sir qiladi. Bu turdagi nogironlik insonning o'qish, eshitish, muloqot qilish va kundalik hayot faoliyatlarida qiyinchiliklarga olib keladi.

• **Aqliy kechikish:** Bu holatda odamning intellektual rivojlanishi sekinroq bo'ladi. Daun sindromi kabi kasalliklar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Aqliy nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus ta'lim dasturlari va muolajalar mavjud.

• **Ruhiy salomatlik buzilishlari:** Shizofreniya, bipolyar buzilish yoki depressiya kabi ruhiy salomatlik buzilishlari shaxsning ijtimoiy va iqtisodiy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Psixoterapiya, dori-darmonlar va qo'llab-quvvatlash guruhlarida bu turdagi nogironlik bilan kurashishda muhim rol o'ynaydi.

• **O'rganish qobiliyatining buzilishi:** Disleksiya, disgrafiya yoki diakalkuliya kabi o'rganish qobiliyatining buzilishi aqliy nogironlikning shakllari hisoblanadi. Bu shaxslar uchun maxsus o'qitish metodlari qo'llaniladi.

Hissiy imkoniyatlarning cheklanganligi turi insonning emotsional holatiga ta'sir ko'rsatadi va uning jamiyat bilan muloqot qilishini qiyinlashtiradi. Bu turdagi nogironlik shaxsning o'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalar bilan muloqot qilish va stressga bardosh berish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

• **Autizm spektri buzilishlari:** Autizm bilan bog'liq nogironliklar shaxsning hissiy va ijtimoiy muloqot qilish

qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Bunday odamlar boshqalar bilan normal muloqot qilishda va o'z his-tuyg'ularini ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladi. Autizm spektridagi shaxslar uchun maxsus treninglar va terapiya usullari mavjud.

• **Xavotir va depressiya:** Haddan tashqari tashvish yoki depressiya insonning kundalik hayotida cheklovlar keltirib chiqarishi mumkin. Bu holatlar insonning ruhiy holatiga va muloqot qobiliyatiga jiddiy ta'sir qiladi. Psixologik maslahatlar, terapiya va dori-darmonlar bu turdagi nogironlikni boshqarishda yordam beradi.

• **Bipolyar buzilish:** Bu ruhiy salomatlik muammosi shaxsning kayfiyatining keskin o'zgarishiga olib keladi. Bipolyar buzilish bilan kasallangan shaxslar yuqori kayfiyat (maniya) va tushkunlik (depressiya) davrlarini boshdan kechiradilar. Tegishli terapiya va dori-darmonlar yordamida bu holatni nazorat qilish mumkin.

Nogironlikni yanada batafsil ko'rib chiqishda, yuqoridagi asosiy turlar bilan bir qatorda, boshqa imkoniyatlarning cheklanganligi shakllari ham mavjud:

Sensoriya (sezgi) imkoniyatlarning cheklanganligi insonning sezgi organlariga bog'liq bo'lgan qobiliyatlarining buzilishi bilan bog'liq. Bu turdagi nogironlik ko'proq ko'rish, eshitish, hid, ta'm yoki tegish kabi hissiy qobiliyatlarni qamrab oladi.

• **Vizual imkoniyatlarning cheklanganligi:** Ko'rish qobiliyatining yomonlashuvi yoki yo'qolishi. Bu holat ko'rish apparatining har qanday qismini qamrab olishi mumkin, masalan, ko'zlar, ko'rish nervlari yoki miyaning ko'rishni qayta ishlash qismidagi muammolar.

• **Giperaktiv eshitish:** Eshitish qobiliyatining ortishi yoki eshitish qobiliyatining yomonlashuvi. Bu holatda shaxslar

atrofidagi tovushlarga haddan tashqari sezgir yoki umuman eshitmaydilar.

Integrativ imkoniyatlarning cheklanganligi insonning turli qobiliyatlarining birlashmasiga bog'liq bo'lgan nogironlik turidir. Bu nogironlik turi shaxsning jismoniy, aqliy va hissiy qobiliyatlariga bir vaqtda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

• **Multiplej nogironlik:** Bir nechta nogironlik turlarining bir vaqtda mavjudligi. Masalan, jismoniy va aqliy nogironlikning birgalikda bo'lishi, shaxsning kundalik hayotda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.

Imkoniyatlarning cheklanganligi shaxsning o'z hayotiga va jamiyatga turli yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi:

• **Ijtimoiy ta'sir:** Imkoniyatlarning cheklanganligi bilan yashayotgan shaxslar ko'pincha ijtimoiy izolyatsiya va diskriminatsiya bilan yuzlashadilar. Bu ularning o'zini jamiyatda kamroq qadrlanishiga olib kelishi mumkin.

• **Iqtisodiy ta'sir:** Imkoniyatlarning cheklanganligi shaxsning ish imkoniyatlarini cheklashi, shu bilan birga, jamiyat uchun iqtisodiy yuk bo'lishi mumkin. Nogironlarga moslashgan ish joylari yaratish va ularni ish bilan ta'minlash iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkin.

• **Psixologik ta'sir:** Imkoniyatlarning cheklanganligi shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirishi, ruhiy holatini yomonlashtirishi mumkin. Psixologik qo'llab-quvvatlash va terapiya nogironlik bilan yashashda muhim ahamiyatga ega.

Inson tanasining doimiy disfunktsiyalarini tavsiflovchi turli ko'rsatkichlarni baholashda ularning to'rtta zo'ravonlik darajasi ajratiladi:

- 1-darajali - engil (biroz aniq) disfunktsiya;
- 2-darajali - o'rtacha (o'rtacha ifodalangan) disfunktsiya;
- 3-darajali - og'ir disfunktsiya;

4-darajali - aniq disfunktsiya.

Inson hayotining asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyati;

mustaqil harakat qilish qobiliyati;

yo'naltirish qobiliyati;

muloqot qilish qobiliyati;

o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish qobiliyati;

o'rganish qobiliyati;

ishlash qobiliyati.

Tibbiy-ijtimoiy ekspertiza maqsadida bolalarda nogironlik toifalarini baholashda yoshga bog'liq faoliyatni boshqarish qobiliyati kabi toifa kiritildi.

Nogironlar guruhleri

- I guruh. Ishlash qobiliyati va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyati butunlay yo'qoladi.

- II guruh - mehnat qobiliyatini va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyatini qisman yoki vaqtincha yo'qotgan.

- III guruh - mehnatga layoqatli.

Nogironlik turlari

- Eshitish qobiliyatining buzilishi
- Ko'rishning rivojlanishining buzilishi
- Nutq rivojlanishining buzilishi
- Mushak-skelet tizimining buzilishi
- Aqliy zaiflik
- Intellektual etishmovchilik
- Autizm spektrining buzilishi

5.3. Nogironlikning oldini olish va uning ta'sirini kamaytirish

Nogironlikning oldini olish va uning ta'sirini kamaytirish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Tibbiy profilaktika

- **Emizish va to'g'ri ovqatlanish:** Tug'ilishdan oldin va bolalik davrida to'g'ri ovqatlanish shaxsning sog'lig'ini yaxshilaydi va tug'ma kasalliklarning oldini oladi.

- **Vaksinalar:** Yuqumli kasalliklarning oldini olish uchun vaksinalar muhim rol o'ynaydi. Poliomyelit, rossol va boshqa kasalliklarga qarshi vaksinalar nogironlikni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

- **Prenatal parvarish:** Homiladorlik davrida ayolning sog'lig'ini ta'minlash tug'ma kasalliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

2. Ekologik sharoitlarni yaxshilash

- **Toza ichimlik suvi:** Sog'lom suv manbalariga ega bo'lish sog'liq uchun zarurdir va nogironlik xavfini kamaytiradi.

- **Havo ifloslanishini kamaytirish:** Havoni tozalash va ifloslantiruvchi sanoat chiqindilarini kamaytirish nogironlikning oldini olishda muhimdir.

- **Gigiyenik sharoitlarni yaxshilash:** Toza uylar, sanitariya inshootlari va shaxsiy gigiyenaga e'tibor nogironlik xavfini kamaytiradi.

3. Sog'liqni saqlash xizmatlarini kengaytirish

- **Zamonaviy tibbiy texnologiyalar:** Nogironlikni oldini olish va davolash uchun zamonaviy tibbiy texnologiyalarni joriy etish zarur.

- **Kasbiy muaxassis kadrlarni tayyorlash:** Nogironlik bilan kurashishda malakali tibbiyot mutaxassislarini tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

- **Nogironlarga yordam ko'rsatish:** Nogironlarga maxsus xizmatlar, rehabilitatsiya dasturlari va psixologik yordam ko'rsatish ularning hayot sifatini oshiradi.

4-darajali - aniq disfunktsiya.

Inson hayotining asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyati;

mustaqil harakat qilish qobiliyati;

yo'naltirish qobiliyati;

muloqot qilish qobiliyati;

o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish qobiliyati;

o'rganish qobiliyati;

ishlash qobiliyati.

Tibbiy-ijtimoiy ekspertiza maqsadida bolalarda nogironlik toifalarini baholashda yoshga bog'liq faoliyatni boshqarish qobiliyati kabi toifa kiritildi.

Nogironlar guruhleri

- I guruh. Ishlash qobiliyati va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyati butunlay yo'qoladi.

- II guruh - mehnat qobiliyatini va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish qobiliyatini qisman yoki vaqtincha yo'qotgan.

- III guruh - mehnatga layoqatli.

Nogironlik turlari

- Eshitish qobiliyatining buzilishi

- Ko'rishning rivojlanishining buzilishi

- Nutq rivojlanishining buzilishi

- Mushak-skelet tizimining buzilishi

- Aqliy zaiflik

- Intellektual etishmovchilik

- Autizm spektrining buzilishi

5.3. Nogironlikning oldini olish va uning ta'sirini kamaytirish

Nogironlikning oldini olish va uning ta'sirini kamaytirish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Tibbiy profilaktika

- **Emizish va to'g'ri ovqatlanish:** Tug'ilishdan oldin va bolalik davrida to'g'ri ovqatlanish shaxsning sog'lig'ini yaxshilaydi va tug'ma kasalliklarning oldini oladi.

- **Vaksinalar:** Yuqumli kasalliklarning oldini olish uchun vaksinalar muhim rol o'ynaydi. Poliomyelit, rossol va boshqa kasalliklarga qarshi vaksinalar nogironlikni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

- **Prenatal parvarish:** Homiladorlik davrida ayolning sog'lig'ini ta'minlash tug'ma kasalliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

2. Ekologik sharoitlarni yaxshilash

- **Toza ichimlik suvi:** Sog'lom suv manbalariga ega bo'lish sog'liq uchun zarurdir va nogironlik xavfini kamaytiradi.

- **Havo ifloslanishini kamaytirish:** Havoni tozalash va ifloslantiruvchi sanoat chiqindilarini kamaytirish nogironlikning oldini olishda muhimdir.

- **Gigiyenik sharoitlarni yaxshilash:** Toza uylar, sanitariya inshootlari va shaxsiy gigiyenaga e'tibor nogironlik xavfini kamaytiradi.

3. Sog'liqni saqlash xizmatlarini kengaytirish

- **Zamonaviy tibbiy texnologiyalar:** Nogironlikni oldini olish va davolash uchun zamonaviy tibbiy texnologiyalarni joriy etish zarur.

- **Kasbiy muaxassis kadrlarni tayyorlash:** Nogironlik bilan kurashishda malakali tibbiyot mutaxassislarini tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

- **Nogironlarga yordam ko'rsatish:** Nogironlarga maxsus xizmatlar, rehabilitatsiya dasturlari va psixologik yordam ko'rsatish ularning hayot sifatini oshiradi.

4. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

• **Ta'lim va ish o'rinlari:** Nogironlik bilan yashayotgan shaxslar uchun maxsus ta'lim dasturlari va moslashtirilgan ish o'rinlarini yaratish ularning jamiyatda faol ishtirok etishiga yordam beradi.

• **Jamiyatda ijobiy munosabat:** Nogironlikka nisbatan ijobiy munosabat va diskriminatsiyaga qarshi kurashish nogironlarning o'zini jamiyatda qadrlanishini ta'minlaydi.

5. Huquqiy himoya

• **Nogironlik huquqlari:** Nogironlarning huquqlarini himoya qilish uchun qonunchilikni kuchaytirish va amalga oshirish zarur. Nogironlikni oldini olish va unga yordam berish uchun davlat siyosatini rivojlantirish muhimdir.

• **Jamiyat siyosati:** Nogironlik bilan bog'liq masalalarda jamiyat siyosatini rivojlantirish, resurslarni taqsimlash va nogironlarga mo'ljallangan dasturlarni amalga oshirish kerak.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, nogironlikning sabablari va turlari har xil bo'lib, ular shaxsning hayotiga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi. Tibbiy, ijtimoiy va genetik omillar nogironlikning asosiy sabablari hisoblanadi. Nogironlikning oldini olish va nogironlar uchun qulay sharoitlar yaratish orqali jamiyatda teng huquqli va imkoniyatli hayot tarzini ta'minlash mumkin. Har bir insonning jamiyatda to'la huquqli ishtirok etishiga imkon yaratish nogironlikka qarshi kurashda muhim qadamdir. Shuningdek, nogironlik bilan yashayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta'minlash va ularning hayot sifatini oshirish uchun keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda taxminan 15% aholi nogironlik bilan yashaydi. Bu ko'rsatkich har yili ortib bormoqda, chunki umr ko'rish davri

uzoqaymoqda va sog'liqni saqlash tizimlari yanada rivojlanmoqda. Nogironlikning asosiy sabablari orasida surunkali kasalliklar, avtohalokatlar va ish joylarida yuz beradigan jarohatlar eng yuqori o'rinlarni egallaydi.

Nogironlik bilan yashayotgan shaxslar ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar:

• **Transport va infratuzilma:** Moslashtirilgan transport vositalari va nogironlarga qulay infratuzilma mavjud emasligi ularning harakatlanishini qiyinlashtiradi.

• **Ta'lim imkoniyatlari:** Nogironlik bilan yashayotgan talabalar uchun maxsus ta'lim dasturlari yetishmasligi ularning ta'lim olish imkoniyatlarini cheklaydi.

• **Sog'liqni saqlash xizmatlari:** Nogironlik bilan yashayotgan shaxslar uchun maxsus tibbiy xizmatlar va rehabilitatsiya dasturlari yetarli darajada mavjud emasligi ularning sog'liqni tiklashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy texnologiyalar nogironlik bilan kurashishda muhim ahamiyatga ega:

• **Reabilitatsiya texnologiyalari:** Protezlar, ortopedik qurilmalar va robotik yordamchi texnologiyalar nogironlik bilan yashayotgan shaxslarning harakatlanish qobiliyatini tiklashda yordam beradi.

• **Axborot texnologiyalari:** Maxsus dastur va qurilmalar nogironlik bilan yashayotgan shaxslarning o'qish, muloqot qilish va kundalik hayot faoliyatlarini qulaylashtiradi.

• **Virtual o'yinlar:** Reabilitatsiya jarayonida virtual va interaktiv o'yinlar nogironlik bilan yashayotgan shaxslarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi.

Nogironlik bilan kurashishda kelajakda bir nechta yo'nalishlar mavjud:

Nazorat uchun savollar

1. Nogironlikning irsiy sabablari.
2. Nogironlikni tushunishda genetik yondashuv.
3. Nogironlikni ortirish sabablari, mental nogironlik xususiyati, intellektual nogironlikning xususiyatlari, sensor nogironlikni xususiyatlari
4. Nogironlikka ta'rif beringi.
5. Nogironlar guruhlari tasnifi.
6. Jamiyatning nogironlarga munosabati tarixi.
7. Nogironlik haqidagi zamonaviy g'oyalar.
8. Nogironlikning tibbiy va ijtimoiy modellari.
9. Salomatlikning tarkibiy qismlari. salomatlikni belgilovchi omillar. sog'liq uchun xavflar.
10. Salomatlik imkoniyatlarini cheklash. Ishtirok etishni cheklash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", - 2024-yil, 112 bet.
2. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. - Москва. 1996. - С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. - Алматы: Верена, 2006. - С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.

6. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеей от 20 декабря 1993 года // Информационная система по документам по правам человека и тематическим публикациям.

7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

VI BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNI HIMOYA QILISHNING ME'YORIY HUQUQIY ASOSLARI

6.1. O'zbekistonda nogironlikka oid qonunchilik

O'zbekistonda nogironlik bilan bog'liq huquqiy asoslar va qonunchilik tizimi doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Asosiy qonun hujjatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

• **Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida:** Bu qonun nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish, ularni jamiyatga integratsiya qilish va ularning hayot sifatini oshirishga qaratilgan. Qonunda nogiron shaxslarning ta'lim, mehnat, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalaridagi huquqlari belgilangan.

• **Mehnat kodeksi:** Nogiron shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyasini ta'minlash uchun maxsus chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Masalan, ish beruvchilarni nogiron shaxslarni ishga qabul qilishga majburlovchi qoidalar mavjud.

• **Sog'liqni saqlash va rehabilitatsiya dasturlari:** Nogiron shaxslar uchun tibbiy yordam, rehabilitatsiya xizmatlari va maxsus texnologiyalarni taqdim etish qoidalari belgilangan.

Biroq, amaliyotda bu qonunlarning to'liq amalga oshirilishi va unga rioya qilinishi bo'yicha ko'plab muammolar mavjud. Nogiron shaxslar uchun qulay infratuzilma yaratish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va jamiyatdagi ongini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari hamda ular asosida ishlab chiqilgan (aqli zaif bolalar uchun) maxsus ta'lim talablariga muvofiq bilim olishlarini ta'minlash;

- shaxsga yo'naltirilgan, ijtimoiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning eng maqbul rivojlanishini ta'minlash maqsadida tabaqalashtirilgan va individual ta'limni tashkil etish;

- shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy hayotida va mehnat faoliyatida xulq-atvorning eng maqbul modelini shakllantirish orqali shaxsni tarbiyalash;

- o'quvchilarni umumta'lim muassasalarida inklyuziv (uyg'unlashgan) ta'lim sharoitida o'qishga tayyorlash;

- o'quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishlari, hayotiy qobiliyatlarining shakllanishi uchun zarur korreksion (tuzatuvchi) — rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish;

- o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ularning psixik funksiyalari va salomatligi tizimli tarzda kuzatilishini tashkil etish.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi muassis tomonidan tashkil etiladi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mahalliy davlat hokimiyati organlarida davlat ro'yxatidan o'tkaziladi. Faqat Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining muassislari bo'lishi mumkin.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi va O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, viloyatlar sog'liqni saqlash boshqarmalari, Toshkent shahar sog'liqni saqlash bosh boshqarmasi tomonidan mintaqadagi jismoniy va psixik rivojlanishda imkoniyati cheklangan, maxsus sharoitlarda ta'lim-tarbiya olishga muhtoj bolalarning mavjud kontingentini birgalikda o'rganib chiqish yakunlari bo'yicha tashkil etiladi.

Bunday bolalar kontingenti aniqlangan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga ekologik qulay sharoitlar mavjud joylarda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini tashkil etish to'g'risida asoslangan taklif bilan murojaat qiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etish to'g'risidagi takliflar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini tashkil etish rejalashtirilayotgan hududda oxirgi 5 yilda 3 yoshdan 16 yoshgacha bolalar o'rtasida tegishli kasalliklarning ko'payganligini ko'rsatadigan sog'liqni saqlash organlarining rasmiy statistika ma'lumotlari bilan asoslanishi kerak.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari, ularning ixtisoslashuviga muvofiq quyidagi (I—VIII) turlarga bo'linadi:

I — kar (eshitmaydigan) bolalar uchun maktab-internatlar;

II — zaif eshitadigan va keyinchalik kar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

III — ko'zi ojiz (ko'r) bolalar uchun maktab-internatlar;

IV — zaif ko'radigan va keyinchalik ko'r bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

V — nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VI — tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VII — psixik rivojlanishi sust bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VIII — aqli zaif bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlar.

Zarur hollarda I va II turlar, shuningdek III va IV turlar aralash holdagi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etilishi mumkin.

Aralash turdagi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini tashkil etishda kar va zaif eshituvchi (keyinchalik kar bo'lgan) bolalar, ko'r va zaif ko'ruvchi (keyinchalik ko'r bo'lgan) bolalar sinflari bo'yicha ta'limni alohida olib borish majburiy shart hisoblanadi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari (maktab-internatlar) huzurida ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalariga qatnamagan bolalar uchun ularni maktabga tayyorlash maqsadida bir va ikki yil muddatli, o'z faoliyatini ixtisoslashtirilgan davlat maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida olib boruvchi tayyorlov guruhlarini tashkil etilishi mumkin. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilar soni 250 nafardan oshmasligi kerak¹

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasiga jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan maktab yoshidagi, tayyorlov guruhlariga esa — ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalariga qatnamagan — maktabgacha yoshdagi bolalar qabul qilinadi. Bolalarni ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga yuborish Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi tomonidan, Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi huzurida tashkil etilgan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (keyingi o'rinlarda psixologik-tibbiy- pedagogik komissiya deb ataladi) xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori Imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari to'g'risidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2011 y., 37-son, 380-modda; 2014 y., 23-son, 269-modda)

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga bolalar 7 yoshdan boshlab, tayyorlov guruhlariga esa — 5—7 yoshdagilar qabul qilinadi.

Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash maqsadida umumta'lim maktablari uchun belgilangan yosh me'yoridan ikki yilga oshgan bolalarni qabul qilishga ruxsat etiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga quyidagilar qabul qilinmaydi:

a) aqli o'ta zaif bolalar (imbitsil, idiotiya darajasidagi oligofreniya);

b) xulq-atvorida og'ir buzilishlar, hissiy-irodaviy sohasida (organik) nuqsonlari bo'lgan bolalar;

v) tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan, mustaqil ravishda harakatlana olmaydigan va o'z-o'ziga xizmat ko'rsata olmaydigan bolalar;

g) ko'r-kar-soqov bolalar;

d) tez-tez takrorlanadigan epileptik tutqanoqdan aziyat chekadigan (epileptik demensiya, kunduzgi va tungi vaqtlarda tutqanog'i tez-tez takrorlanadigan) bolalar;

e) markaziy asab tizimiga shikast eetganligi tufayli siydik va najasini ushlab turolmaydigan bolalar.

Ushbu toifadagi bolalar belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining tegishli muassasalariga yo'llanadi yoki ularga yakka tartibda uyida o'qitish tashkil etiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'quv-ta'lim jarayonini tashkil etish, jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim olishi quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

ta'lim-tarbiyaning nuqsonlarni tuzatish (korreksiya)ga yo'naltirilganligi;

ta'lim va tarbiya jarayonida tashxisning qo'yilishiga maxsus yondashuv;

o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida o'qitish va tarbiyalash jarayoni o'quvchilarning alohida xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. O'quvchilarning bilimlari ulardagi nuqsonlarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda, belgilangan tartibda baholanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni umumiy o'rta ta'limning davlat standartiga muvofiq holda belgilanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilangan tartibda, o'quv rejalari va dasturlari asosida, maxsus korreksion tuzatish uslublaridan foydalanilgan holda olib boriladi. O'qish, ixtiyoriy ravishda ijtimoiy foydali mehnat va dam olishni ilmiy asoslangan holda uyg'unlashtirishni ta'minlovchi kun tartibi bolalarning ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida yashashini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida sinflarning soni, eng avvalo, ta'lim jarayoni uchun sanitariya me'yor va qoidalari talablarini hisobga olgan holda tashkil etilishiga bog'liq bo'ladi hamda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasa turiga, undagi o'quvchilar kontingenti va sinflarning to'ldirilishiga ko'ra belgilanadi.

6.2. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konventsiya

Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomasi bo'lib, nogironlarning huquqlari va qadriyatini himoya qilishga qaratilgan. Konventsiya ishtirokchilari

nogironlarning inson huquqlaridan to'liq foydalanishini rag'batlantirish, himoya qilish va ta'minlashlari va nogironlarning qonun oldida to'liq tenglikdan foydalanishlarini kafolatlashlari shart. Konventsiya nogironlar huquqlari bo'yicha global harakatda asosiy katalizator bo'lib, nogironlarni xayriya, tibbiy muolaja va ijtimoiy himoya obyekti sifatida ko'rishdan ularni jamiyatning to'liq va teng huquqli a'zolari sifatida ko'rishga o'tishga imkon beradi. Konventsiya BMTning 21-asrdagi inson huquqlari bo'yicha birinchi shartnomasi hisoblanadi.

Konvensiya Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 2006-yil 13-dekabrda qabul qilingan va 2007-yil 30-martda imzolash uchun ochilgan. 20 ta davlat tomonidan ratifikatsiya qilinganidan keyin u-2008-yil 3-mayda kuchga kirgan. 2022-yil aprel holatiga ko'ra, 163 ta imzolovchi davlat va 185 ta a'zo bo'lgan davlat, ya'ni 184 ta davlat va Yevropa Ittifoqi (Yevropa Ittifoqi Konvensiyani 2010-yil 23-dekabrda ratifikatsiya qilgan).

Birlashgan Millatlar Tashkilotining boshqa inson huquqlari konventsiyalari kabi Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konventsiya (Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt va Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konventsiya kabi) o'nlab yillar davomida amalga oshirilgan faoliyat natijasida yaratilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 1971-yilda aqli zaif shaxslarning huquqlari to'g'risidagi deklaratsiyani qabul qildi. 1975-yil 9-dekabrda Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi qabul qilindi. 1982-yil Xalqaro nogironlar yili Shu yildan keyin 1983-1992-yillarda nogironlar o'n yilligi o'tkazildi. 1987-yilda taraqqiyotni tahlil qilish uchun ekspertlarning global yig'ilishi BMT Bosh Assambleyasiga nogironlarga nisbatan kamsitishlarni bartaraf etish bo'yicha xalqaro konventsiya loyihasini ishlab chiqishni tavsiya qildi. Konventsiya konturlari loyihasi Italiya va

keyinchalik Shvetsiya tomonidan taklif qilingan, ammo konsensus (yakuniy kelishuv)ga erishilmagan. Hukumat vakillarining ko'pchiligi inson huquqlari bo'yicha mavjud hujjatlar yetarli ekanligini ta'kidladi. Xalqaro nogironlar kuni (3-dekabr) 1992-yil Bosh Assambleyaning 47/3 rezolyutsiyasi bilan e'lon qilingan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 1993-yil 20-dekabrda nogironlar uchun imkoniyatlarni tenglashtirish bo'yicha majburiy bo'lmagan standart qoidalarni qabul qildi (Rezolyutsiya 48/96 ilova).

2000-yil mart oyida oltita xalqaro nogironlik nodavlat notijorat tashkilotlari rahbarlari, 20 ga yaqin mintaqaviy va milliy nogironlik tashkilotlari bilan birgalikda barcha hukumatlarni Konventsiyani qo'llab-quvvatlashga chaqirib, "Yangi ming yillikda nogironlarning huquqlari to'g'risida Pekin deklaratsiyasi" ni qabul qildilar. 2001-yilda Meksika taklifiga binoan Bosh Assambleya yaxlit yondashuv asosida nogironlarning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilish uchun nogironlarning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilish va rag'batlantirish to'g'risidagi keng qamrovli va yaxlit xalqaro konventsiya bo'yicha Maxsus qo'mita tuzdi. Nogironlik huquqlarini himoya qilish tashkilotlari, jumladan Disabled Peoples' International, Psixiatriyadan foydalanuvchilar va omon qolganlarning Butunjahon tarmog'i, Yerdan omon qolganlar tarmog'i (hozirgi Survivor Corps) va Xalqaro Nogironlar Alyansi loyihani tayyorlash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Xalqaro Nogironlar Alyansi nogironlar bo'yicha maxsus xalqaro komissiyaning muvofiqlashtiruvchisi bo'lib xizmat qildi, loyihani ishlab chiqishda faol ishtirok etdi.

2001-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 56-sessiyasida Meksika GRULAC (Lotin Amerikasi mintaqaviy guruhi)ning faol ko'magi bilan muzokaralar olib bordi. G'arbiy Yevropa va boshqa guruhlarining qarshiligi

tufayli 2002-yilda ushbu Konventsiyani qo'llab-quvvatlashga asos solinganida, Yangi Zelandiya Konvensiyani qabul qilishda mintaqalararo tezlikka erishishda hal qiluvchi rol o'ynadi. 2002-2003-yillarda muofiqlashtiruvchi sifatida faoliyat yuritgan Yangi Zelandiya oxir-oqibat Muvaqqat qo'mita raisining rasmiy rolini o'z zimmasiga oldi va 2006-yil avgust oyida Iordaniya, Kosta-Rika, Chexiya va Janubiy qo'mitaning boshqa a'zolari (Afrika, shuningdek, Koreya va Meksika) bilan yaqin hamkorlikda konsensus kelishuviga erishish uchun muzokaralar olib bordi.

Natijada Konventsiya barcha mintaqaviy guruhlar tomonidan kuchli qo'llab-quvvatlangan inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha tarixdagi eng tez qo'llab-quvvatlangan hujjatlardan biriga aylandi. 2007-yilda ochilganidan keyin 160 ta davlat Konventsiyani imzoladi va 126 ta davlat birinchi besh yil ichida Konventsiyani ratifikatsiya qildi. Konventsiyani yaratishdagi rolini e'tirof etish uchun bu faoliyatda faol ishtirok etgan Yangi Zelandiya general-gubernatori Anand Satyanand millat nomidan 2008-yilgi Jahon nogironlik mukofotini oldi.

Qo'shma Shtatlar konventsiyani ratifikatsiya qilgan yoki unga qo'shilgan ishtirokchi davlatlar tarkibida yo'q edi. Faqat Barak Obama davrida AQSh 2009-yil 24-iyulda konventsiyani imzoladi. 2012-yil 31-iyulda AQSh Senatining tashqi aloqalar qo'mitasi „uchta izoh, sakkizta o'zaro tushuntirish va ikkita bayonotlarni hisobga olgan holda“ AQShni ratifikatsiya qilishni tavsiya qildi. 2012-yil dekabr oyida Qo'shma Shtatlar Senatida ratifikatsiya qilish bo'yicha ovoz berishda rozilik uchun zarur bo'lgan uchdan ikki qismidan oltita ovoz kam bo'ldi. 2014-yil iyul oyida Senatning Tashqi aloqalar qo'mitasi rozilik uchun rezolyutsiyani yana ma'qulladi, ammo bu chora Senatning to'liq a'zolari ovozigacha kiritilmadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Nogironlikka oid me'yoriy huquqiy hujjatlar shakllanish evolyusiyasi.
2. Xalqaro me'yoriy xujjatlarning tasnifi.
3. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi BMTning konvensiyasi.
4. Elda joriy etilgan qonunchilik.
5. AQShning amerikalik nogironlar konvensiyasi.
6. O'zbekiston Respublikasining Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish qonuni.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. – Москва. 1996. – С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. – Алматы: Верена, 2006. – С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий химова қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.
6. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Приняты резолюцией 48/96 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года // Информационная система по документам по правам человека и тематическим публикациям.
7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

VII BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNI REABILITATSIYA QILISH ASOSLARI

7.1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni reabilitatsiya qilishning asosiy turlari va yo'nalishlari

Reabilitatsiya - bu salomatlikni tiklash, funktsional holat va nogironlik, mehnatga layoqatsizlik, kasallik, shikastlanish yoki jismoniy, kimyoviy omillar.

Reabilitatsiya [lot. rehabilitatio - tiklash] (tibbiyotda) - organizmning buzilgan faoliyatini va bemorlar hamda nogironlarning mehnat qobiliyatini tiklashga qaratilgan tibbiy, pedagogik va ijtimoiy chora-tadbirlar majmui. Og'ir kasalliklar (miokard infarkti, insult, orqa miya shikastlanishlari, umurtqa pog'onasi va bo'g'imlarning shakli o'zgarishi bilan kechadigan kasalliklari). markaziy nerv tizimining jiddiy zararlanishlari, ruhiy kasalliklar va boshqa(lar)ga uchragan bemorlar reabilitatsiyaga ko'proq muhtoj bo'ladilar.

Reabilitatsiya — bu jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan tibbiy, ijtimoiy, psixologik va pedagogik chora-tadbirlar majmuasi. Bunda shaxsning funktsional qobiliyatlarini, harakatlanish imkoniyatlarini tiklash yoki rivojlantirish asosiy maqsad hisoblanadi.

Bugungi kunda reabilitatsiya jarayonlari tibbiy, jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish dasturlari orqali amalga oshirilmoqda. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar nafaqat kundalik faoliyatlarini bajarishda, balki jamiyatda to'laqonli ishtirok etishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashlari talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan, reabilitatsiya jarayonida nafaqat sog'liqni tiklash, balki psixologik qo'llab-quvvatlash va motivatsiya ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Nogironlarni reabilitatsiya qilish - nogironlarning kundalik, ijtimoiy, kasbiy va boshqa faoliyati uchun qobiliyatlarini to'liq yoki qisman tiklash tizimi va jarayoni.

Nogironlarni abilitatsiya qilish - bu nogironlar uchun mavjud bo'lmagan uy-ro'zg'or, ijtimoiy, kasbiy va boshqa faoliyat qobiliyatlarini shakllantirish tizimi va jarayoni.

Reabilitatsiyaning asosiy yo'nalishlari

Reabilitatsiya jarayoni kompleks bo'lib, quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

1. Tibbiy reabilitatsiya.
2. Jismoniy reabilitatsiya.
3. Psixologik reabilitatsiya.
4. Ijtimoiy (maishiy) reabilitatsiya.
5. Mehnat (kasbiy) reabilitatsiya

1. Tibbiy reabilitatsiya – shaxsning sog'lig'ini tiklash va davolashga qaratilgan usullarni o'z ichiga oladi.

2. Jismoniy reabilitatsiya – shaxsning harakat va sport faoliyatlarini rivojlantirish yoki qayta tiklashga qaratilgan mashqlar majmuasi.

3. Psixologik reabilitatsiya – reabilitatsiya jarayonida shaxsning ruhiy holatini qo'llab-quvvatlash va motivatsiyani oshirish.

4. Ijtimoiy reabilitatsiya – shaxsni jamiyatga integratsiya qilish, ijtimoiy muhitda moslashish va faol ishtirok etishga yordam berish.

5. Mehnat (kasbiy) reabilitatsiya – jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni mehnat bozorida faol ishtirok etishga tayyorlash va ularning kasbiy malakalarini tiklash yoki rivojlantirish jarayonidir.

Tibbiy reabilitatsiya – bu jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun tibbiy yordam, kasallik yoki jarohat oqibatida yuzaga kelgan holatlarni davolashga qaratilgan chora-tadbirlar

yig'indisidir. Tibbiy reabilitatsiya jarayonida qo'llaniladigan asosiy usullar quyidagilardan iborat:

1. **Davolash fizioterapiyasi** – fizioterapiya apparatlaridan foydalangan holda, kasallik oqibatlarini kamaytirish va tiklashga qaratilgan davolash usuli.

2. **Massaj** – turli xil massaj texnikalari orqali mushaklar, bo'g'imlar va tananing boshqa a'zolarini davolash, qon aylanishini yaxshilash.

3. **Farmakoterapiya** – dori-darmonlar yordamida shaxsning sog'ligini tiklash.

4. **Ortopedik vositalar** – sun'iy protezlar, ortopedik moslamalar va boshqa yordamchi vositalardan foydalanish.

Tibbiy reabilitatsiyada eng muhim narsa shaxsning mavjud kasallik holatiga mos holda individual dastur tuzishdir. Bu dastur kasallik darajasi, shaxsning umumiy sog'lig'i va reabilitatsiya maqsadlariga mos kelishi kerak.

Jismoniy reabilitatsiya – harakat cheklanishlarini kamaytirish yoki tiklash uchun mo'ljallangan maxsus jismoniy mashqlar, sport va davolash jismoniy tarbiya dasturlarini o'z ichiga oladi. Jismoniy reabilitatsiya jarayonida quyidagi tamoyillar asosiy rol o'ynaydi:

1. **Harakatlanishni tiklash** – harakatlanish imkoniyatlarini yaxshilash uchun maxsus mashqlar majmuasi.

2. **Mushaklarni mustahkamlash** – mushaklarning kuchini va chidamliligini oshirish.

3. **Bo'g'imlar va tayanch-harakat tizimini yaxshilash** – harakat cheklangan bo'g'imlarni rivojlantirish.

4. **Nafas olish va yurak-tomir tizimini yaxshilash** – shaxsning umumiy sog'lig'ini mustahkamlash uchun kardio va nafas olish mashqlari.

Jismoniy reabilitatsiya jarayonida mashqlar rejasini tuzishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

• **Passiv mashqlar** – reabilitatsiya davrining boshlanish bosqichida qo'llaniladigan mashqlar bo'lib, ularda shaxs o'z-o'zidan harakat qila olmaydi, balki tibbiy mutaxassislar yoki yordamchi qurilmalar yordamida harakatlanadi.

• **Aktiv mashqlar** – shaxs mustaqil ravishda amalga oshiradigan jismoniy mashqlar, ularda mushaklar mustahkamlanadi va harakatlanish ko'nikmalari rivojlanadi.

• **Sport va jismoniy tarbiya** – nogiron sport turlari orqali shaxsning harakat qobiliyatlarini rivojlantirish.

Jismoniy mashqlarning afzalliklari

Jismoniy mashqlar jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun nafaqat sog'liqni yaxshilash, balki ruhiy salomatlikni ham mustahkamlashga yordam beradi. Jismoniy mashqlar jarayonida shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, motivatsiya va faoliyatga bo'lgan qiziqish oshadi. Shu bilan birga, harakat qobiliyatlarini rivojlantirish jamiyatda faol ishtirok etishga yordam beradi.

Psixologik reabilitatsiya. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun psixologik qo'llab-quvvatlash reabilitatsiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Psixologik reabilitatsiyaning asosiy maqsadi – shaxsning ruhiy holatini barqarorlashtirish, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va jamiyatda faol ishtirok etishga yordam berishdir. Bu jarayonda quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi:

1. **Psixoterapiya** – shaxsning ruhiy salomatligini yaxshilashga qaratilgan individual yoki guruh terapiyalari.

2. **Motivatsion treninglar** – shaxsning maqsad va qiziqishlarini oshirishga qaratilgan treninglar.

3. Ijtimoiy moslashuv – shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishiga yordam beruvchi treninglar.

Psixologik reabilitatsiya jarayonida shaxsning oila a'zolari va yaqinlari bilan ishlash ham muhim ahamiyatga ega. Ularning qo'llab-quvvatlashi va motivatsiyasi shaxsning reabilitatsiya jarayonida ijobiy natijaga erishishiga yordam beradi.

Ijtimoiy reabilitatsiya – bu jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni jamiyatga integratsiya qilish, ularni ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishiga yordam berish jarayonidir. Ijtimoiy reabilitatsiya shaxsning jamiyatdagi faoliyatini tiklash va ijtimoiy rollarni bajarishga yordam beradi. Ushbu jarayonda quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi:

1. Ijtimoiy treninglar – shaxsning ijtimoiy muhitda muloqot qilish va faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

2. Kasbiy reabilitatsiya – jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarning kasbiy malakasini oshirish va ish bilan ta'minlashga qaratilgan dasturlar.

3. Integratsion dasturlar – jamiyatda shaxsning teng huquqli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan dasturlar.

Ijtimoiy reabilitatsiya jarayonida jamiyatning qo'llab-quvvatlashi va nogironlik masalalariga ijobiy munosabati muhim ahamiyatga ega. Shaxslarni jamiyatga moslashishida davlat, nodavlat tashkilotlari va xalqaro fondlarning roli katta bo'lib, ular maxsus dasturlar orqali nogironlar uchun qulay sharoitlarni yaratadi.

Mehnat yoki kasbiy reabilitatsiya jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni mehnat bozorida faol ishtirok etishga tayyorlash va ularning kasbiy malakalarini tiklash yoki rivojlantirish jarayonidir. Mehnat reabilitatsiyasining asosiy maqsadi – nogiron shaxslarni jamiyatga foydali mehnat faoliyatiga jalb qilish, ularning kasbiy imkoniyatlarini oshirish va iqtisodiy

mustaqilligini ta'minlashdir. Bunda shaxsning imkoniyatlari, qiziqishlari va bozor talablarini inobatga olgan holda reabilitatsiya dasturlari tuziladi.

Kasbiy reabilitatsiya jarayonida quyidagi asosiy yo'nalishlar ajratiladi:

1. Kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorgarlik – jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun yangi kasblarni o'rganish yoki oldingi kasbiy malakalarini tiklashga qaratilgan dasturlar. Bunga kasbiy o'quv kurslari, treninglar va malaka oshirish dasturlari kiradi.

2. Kasbiy orientatsiya – shaxsning imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos keladigan mehnat yo'nalishlarini aniqlash jarayoni. Bunda kasbiy psixologlar, ijtimoiy ishchilar va tibbiy mutaxassislar birgalikda shaxsning qobiliyatlarini baholaydilar va unga mos ish yo'nalishlarini tavsiya qiladilar.

3. Ish bilan ta'minlashga yordam berish – mehnat reabilitatsiyasining asosiy bosqichlaridan biri bo'lib, unda jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun qulay ish o'rinlarini topish yoki ularga maxsus sharoitlarni yaratish ko'zda tutiladi. Bu jarayonda davlat va xususiy sektorning hamkorligi muhimdir.

4. Moslashtirilgan mehnat sharoitlari yaratish – nogiron shaxslar uchun ish joyida maxsus texnologiyalar, qulay jihozlar va moslashuvchan ish rejimlarini taqdim qilish. Bu ularning samarali ishlashi va mehnat faoliyatida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlaydi.

Mehnat reabilitatsiyasining bosqichlari

1. Kasbiy maslahatlashuv va orientatsiya – dastlabki bosqichda shaxs bilan intervyu va maxsus testlar o'tkazilib, uning imkoniyatlari, malakasi va qiziqishlariga mos kasbiy yo'nalish aniqlanadi.

2. Kasbiy malaka oshirish va o'qitish – kasbiy orientatsiya natijasiga ko'ra, shaxs maxsus tayyorgarlik yoki qayta tayyorgarlik kurslariga yuboriladi. Bu jarayonda turli o'quv dasturlari, texnik malakalar va professional ko'nikmalar rivojlantiriladi.

3. Amaliyot va ish bilan ta'minlash – o'qitish jarayoni tugagach, shaxslar amaliyot o'tash yoki doimiy ish o'rniga joylashish uchun tayyorlanadi. Ish bilan ta'minlash jarayonida shaxslarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan ish sharoitlari yaratish muhimdir.

4. Ishda moslashish va qo'llab-quvvatlash – shaxs ishga kirgandan so'ng, uning yangi ish sharoitlariga moslashishi uchun maxsus qo'llab-quvvatlash xizmatlari taqdim qilinadi. Bu xizmatlar mehnat jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

Mehnat reabilitatsiyasi nogiron shaxslarning iqtisodiy mustaqilligi va jamiyatda teng huquqli ishtirokini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- **O'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi** – nogiron shaxslar ish bilan ta'minlanganda, ular o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qiladi va iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'ladi.

- **Ijtimoiy integratsiyaga yordam beradi** – kasbiy faoliyat shaxslarni jamiyatga integratsiya qilish va ularning ijtimoiy rolini oshirishga yordam beradi.

- **Davlatning iqtisodiy yukini kamaytiradi** – nogiron shaxslarni mehnat bozoriga jalb qilish orqali davlatga tushadigan iqtisodiy yuk kamayadi va shaxslarning iqtisodiy hissasi ortadi.

Mehnat reabilitatsiyasida qo'llaniladigan dasturlar

Ko'pgina davlatlar va xalqaro tashkilotlar mehnat reabilitatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun turli dasturlar ishlab chiqadi. Bu dasturlar nogiron shaxslarni malaka oshirish, ish topish

va moslashuvchan sharoitlar yaratishga yordam beradi. Dasturlarda quyidagi yo'nalishlar ko'zda tutilgan:

- **Malaka oshirish kurslari** – nogiron shaxslarning bozor talablari asosida yangi kasblarni o'rganishi uchun.

- **Maxsus ish joylarini yaratish** – nogiron shaxslar uchun moslashtirilgan texnologiyalar bilan jihozlangan ish o'rinlarini taqdim etish.

- **Biznes boshlash uchun kreditlar** – nogiron shaxslarning o'z biznesini ochishi uchun kredit va grantlar ajratish orqali qo'llab-quvvatlash.

Mehnat reabilitatsiyasi nogiron shaxslarning hayot sifatini oshirish, ularga teng imkoniyatlar yaratish va iqtisodiy jihatdan faol ishtirok etishlariga xizmat qiladi. Bu jarayon har tomonlama yordam va qo'llab-quvvatlashni talab etadi, shu sababli davlat, xususiy sektor va ijtimoiy tashkilotlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar bilan ishlashda integratsion yondashuv. Reabilitatsiya jarayonida integratsion yondashuv qo'llanilishi zarur, ya'ni tibbiy, jismoniy, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarning uyg'unligi ta'minlanishi lozim. Har bir shaxs uchun individual reabilitatsiya dasturi tuzish va uni muntazam ravishda nazorat qilib borish muhimdir. Shu orqali reabilitatsiya jarayoni samarali bo'ladi va shaxsning kundalik hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Integratsion yondashuvning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Shaxsning umumiy sog'ligini tiklash va rivojlantirish;
- Shaxsning ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etishiga imkon yaratish;
- O'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va motivatsiyani kuchaytirish;

- Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va mehnat faoliyatiga jalb qilish.

Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni reabilitatsiya qilish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda tibbiy, jismoniy, psixologik va ijtimoiy yordam muhim rol o'ynaydi. Shaxsning sog'lig'ini tiklash va hayot sifatini yaxshilash uchun reabilitatsiya dasturlari aniq va muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, jamiyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ham reabilitatsiya jarayonining muvaffaqiyatiga katta hissa qo'shadi.

7.2. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalari

Reabilitatsiya – bu sog'lig'i yomonlashgan yoki jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan tibbiy, jismoniy, ijtimoiy va psixologik tadbirlar majmuasi. Nogironlarni reabilitatsiya qilish – sog'liqni tiklash, mehnat va ijtimoiy moslashishni ta'minlash, jamiyatda mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun qo'llaniladigan usullardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy maqsadi nafaqat shaxsning sog'lig'ini tiklash, balki ularning ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan faol bo'lishlariga yordam berishdir. Bunday reabilitatsiya jarayonida shaxslar o'z imkoniyatlariga ko'ra to'laqonli hayot kechirishi, jamiyatda ishtirok etishi va mehnat faoliyatida ishtirok etishi lozim. Shuning uchun nogironlarni reabilitatsiya qilishning ko'plab muhim vazifalari mavjud bo'lib, ular har bir shaxsning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos holda tuziladi.

Reabilitatsiyaning asosiy tushunchalari va tamoyillari

Reabilitatsiyaning bir necha turdagi yondashuvlari mavjud. Ular quyidagilar:

1. **Tibbiy reabilitatsiya** – kasalliklar va jismoniy imkoniyatlarni yo'qotgan shaxslar uchun tibbiy yordam va davolash tadbirlari.

2. **Ijtimoiy reabilitatsiya** – shaxslarning jamiyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlash va ularga ijtimoiy muhitda moslashishiga yordam berish.

3. **Kasbiy reabilitatsiya** – nogiron shaxslarni mehnat bozoriga qaytarish, ularning kasbiy malakalarini rivojlantirish yoki tiklash.

4. **Psixologik reabilitatsiya** – shaxsning psixologik holatini barqarorlashtirish va ularga ruhiy yordam berish.

Ushbu yondashuvlarning barchasi shaxsning umumiy salomatligini yaxshilash, uning ijtimoiy hayotga qo'shilishiga yordam berish va mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini oshirish uchun xizmat qiladi.

Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalari

Nogironlarni reabilitatsiya qilish jarayoni quyidagi asosiy vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi:

Sog'liqni tiklash va rivojlantirish. Reabilitatsiyaning eng asosiy vazifasi – nogiron shaxsning sog'lig'ini tiklash yoki uning mavjud imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirishdir. Bu tibbiy yordam va davolash chora-tadbirlari yordamida amalga oshiriladi. Shaxsning sog'lig'ini tiklash jarayoni individual dastur asosida amalga oshiriladi, bu esa har bir shaxsning kasallik turi va darajasiga mos keladi.

Davolash usullari sifatida quyidagilar qo'llaniladi:

- **Fizioterapiya** – tibbiy texnologiyalar yordamida davolash;

• **Massaj** – mushaklar va bo'g'imlarni davolash, qon aylanishini yaxshilash;

• **Reabilitatsiya mashqlari** – harakat cheklanishlarini kamaytirish va sog'liqni mustahkamlashga qaratilgan maxsus mashqlar.

Shaxsning sog'ligini tiklash orqali uning harakatlanish imkoniyatlari oshadi, bu esa ijtimoiy va iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishga imkon yaratadi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash va motivatsiya. Nogiron shaxslarning reabilitatsiya jarayonida ruhiy holatini yaxshilash va ularga psixologik yordam berish katta ahamiyatga ega. Nogironlik, ayniqsa, hayot tarzining tubdan o'zgarishiga olib keladigan jarayonlarda ruhiy holatni barqarorlashtirish, motivatsiyani oshirish muhim vazifalardan biridir. Psixologik qo'llab-quvvatlash orqali shaxslarning reabilitatsiya jarayoniga faol jalb qilinishi, ularga o'ziga bo'lgan ishonchni qaytarish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlash maqsad qilingan.

Psixologik yordam quyidagi shakllarda taqdim etilishi mumkin:

• **Psixoterapiya** – shaxsning ruhiy salomatligini mustahkamlashga qaratilgan individual va guruh psixoterapiya seanslari.

• **Motivatsion treninglar** – nogiron shaxslar uchun ijtimoiy faoliyatga bo'lgan qiziqishni oshiruvchi treninglar.

• **Psixologik maslahatlar** – shaxsning muammolarini hal qilish va ruhiy holatini barqarorlashtirishga qaratilgan individual maslahatlar.

Ijtimoiy moslashuv va integratsiya. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalaridan biri ularni jamiyatga moslashtirish va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashdir. Ijtimoiy moslashuv jarayonida nogiron shaxslar o'zlarining kundalik

hayotida va jamiyatda to'laqonli ishtirok etishga imkon beruvchi ko'nikmalarni egallaydi. Ular o'z ehtiyojlarini qondirish, muloqot qilish va faol hayot tarzini olib borish imkoniyatlariga ega bo'lishi kerak.

Ijtimoiy moslashuv quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

• **Jamiyatga integratsiya qilish** – nogiron shaxslarni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida faol ishtirok etishga jalb qilish.

• **Kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish** – shaxsning ijtimoiy muloqot qilish qobiliyatlarini oshirish.

• **Uy-joy va kundalik faoliyatlar** – nogiron shaxslarni o'z uyida va kundalik hayotda mustaqil ravishda faoliyat olib borishga o'rgatish.

Mehnat reabilitatsiyasi va kasbiy moslashuv. Nogiron shaxslar uchun mehnat reabilitatsiyasi va kasbiy moslashuv ularni mehnat faoliyatiga qaytarish, yangi kasblarni o'rganish va ish bilan ta'minlashga qaratilgan muhim vazifadir. Mehnat reabilitatsiyasi nogiron shaxslarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash va ularning jamiyatda foydali a'zosi bo'lishlariga yordam beradi.

Mehnat reabilitatsiyasi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

• **Kasbiy tayyorgarlik** – nogiron shaxslar uchun mos keladigan kasblarni o'rganish.

• **Kasbiy qayta tayyorgarlik** – oldingi malakalarni tiklash yoki yangi kasblarni egallash uchun tayyorlash.

• **Moslashuvchan ish sharoitlari yaratish** – nogiron shaxslarning imkoniyatlariga mos keladigan ish joylari va sharoitlar yaratish.

Kasbiy moslashuv jarayonida shaxslarning malaka oshirish dasturlariga jalb qilinishi va ularning mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan sohalarda ishlashi muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim va o'quv dasturlari. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning yana bir asosiy vazifasi – ularning ta'lim olishlarini ta'minlashdir. Ta'lim orqali nogiron shaxslar yangi bilim va ko'nikmalarni egallab, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini oshiradi. Bunda turli darajadagi o'quv dasturlariga jalb etish va moslashtirilgan ta'lim tizimlarini yaratish katta ahamiyatga ega.

Nogiron shaxslar uchun ta'lim va o'quv dasturlari quyidagi maqsadlarga qaratiladi:

- **Bilimlarni rivojlantirish** – shaxslarning intellektual va bilim darajasini oshirish.

- **Moslashtirilgan o'quv dasturlari** – nogiron shaxslar uchun moslashtirilgan ta'lim tizimlarini yaratish.

- **Texnik va professional ta'lim** – texnik va kasbiy ko'nikmalarni oshirishga qaratilgan o'quv dasturlari.

Tibbiy yordam va sog'liqni nazorat qilish. Nogiron shaxslarning sog'liqni tiklash va uni nazorat qilish reabilitatsiya jarayonida muhim o'rin tutadi. Tibbiy yordam orqali shaxsning sog'ligi tiklanib, ularning ijtimoiy va mehnat faoliyatida ishtirok etishi osonlashadi. Sog'liqni nazorat qilish muntazam tibbiy tekshiruvlar, davolash va profilaktika tadbirlarini o'z ichiga oladi.

Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalari shaxsning sog'lig'ini tiklashdan tortib, ularning ijtimoiy va iqtisodiy hayotga integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun tibbiy, psixologik, ijtimoiy va kasbiy yordamning integratsion yondashuvi zarur. Reabilitatsiya jarayonida har bir shaxsning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olish, ularni qo'llab-quvvatlash va jamiyatga qo'shish muhimdir. Nogiron shaxslar uchun to'liq va sifatli reabilitatsiya jarayoni ularning hayot sifatini oshirish va

ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida faol ishtirok etishlariga imkon yaratadi.

Nogironlarning reabilitatsiyasi ularning ijtimoiy moslashuvi, shu jumladan moddiy mustaqillikka erishish va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun tana funksiyalarining doimiy buzilishi bilan bog'liq muammolarini bartaraf etishga qaratilgan.

Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- tibbiy reabilitatsiya, rekonstruktiv jarrohlik, protezlash va ortopediya, kurort davolash;

- kasbga yo'naltirish, umumiy va kasbiy ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, bandlikka ko'maklashish (shu jumladan, maxsus ish joylari), ishlab chiqarishga moslashish;

- ijtimoiy-ekologik va ijtimoiy-pedagogik, ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya, ijtimoiy va maishiy moslashuv;

- jismoniy tarbiya va dam olish faoliyati va sport.

Mamlakatimizda fuqarolarni ijtimoiy muhofaza qilish masalasi doimo dolzarb vazifalar sirasiga kiritilib, ushbu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, nogironlarning ijtimoiy muhofazasi masalasi hukumatimizning doimiy diqqat-e'tiborida. Davlat ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar va oilalarni jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlash uchun ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitmaslik shartlari asosida dasturlar ishlab chiqish tashabbuskori bo'ladi hamda zarur resurslar ajratadi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda respublikamizda ijtimoiy hayot insonparvarlik tamoyiliga asoslangan bo'lib, imkoniyati cheklangan bolalarning kamsitilishi va ularga nisbatan har qanday diskriminatsiya qonunga binoan taqiqlanadi.

Bunday huquqiy ta'sir choralardan tashqari, imkoniyati cheklangan bolalarga yaratilgan sharoitlarni ijobiy tarafga

Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda nogiron bolalar ta'limoti va ular uchun strategiyalarni rivojlantirishda 4 ta bosqich yoki yo'nalishni ko'rish mumkin. Bularga quydagilar kiradi:

1. Ajratish bosqichi. Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilai bog'liq. Ko'plab jamiyatlarda nogiron odamlarga qo'rquv va past nazar bilan qarab ulardan voz kechib kelinmoqda. Nogiron odamlar xaddan tashqari og'ir kambag'allikdan qiynalishadi. Agar ularga biror bir ish berilsa, bu ish eng yomon ishlardan biri bo'ladi. Ularning qalbida shayton o'rnashib olgan yoki ular yovuzlik va jodugarlik qurbonlari deb qabul qilishganligi sababli ba'zi xollarda ataylab ularni o'ldirishadi. Rivojlanishning bu bosqichida nogiron odamlarga axamiyat bermaslik, ularni qabul qilmaslik, azoblash va ulardan foydalanish oqibatida ularni jamiyatning chiqindilari deyish mumkin.

2. Ular bilan shug'ullanish bosqichi. Nogiron odamlarga diniy va insonparvarlik nuqtai nazaridan yordam beriladi va ular xaqida qayg'uriladi. Ko'p xollarda bunday munosabatlar noodatiy uyushmalar tomonidan amalga oshiriladi. Nogiron odamlar asosan yordam berish obe'ktidir. Ular o'zlariga ko'rsatilayotgan yordamlarning sifatini baholay olishmaydi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda, bu kabi ishlar ta'lim tizimida nogiron bolalar uchun «Maxsus Ta'limni» paydo bo'lishi bilan amalga oshiriladi.

3. Reabilitatsiya bosqichi. Bu bosqichda insonlarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarni bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish xaqida fikr yuritiladi. Shu sababli, bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta'lim tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglarni ham olib borishadi. Ular «obyekt» emas, balki «subyekt» vazifasini o'taydilar. Natijada, ularning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilishga qodir ekanligi diqqat markazda turadi. Lekin bunday harakatlar reabilitatsiya

uyushmalar doirasida va asosan beg'araz yordamlar asosida amalga oshiriladi.

Bu bilan bir vaqtda majburiy ta'limni joriy etish orqali oddiy maktablarda maxsus sinflar ochilmoqda. Bunday fikr xamma xolatlarda xam nogironlarga bo'lgan achinishdan kelib chiqavermaydi. Balki bunday bolalarning sinfda mavjudligi unga asosiy sababdir.

4. Integratsiya (aralashuv, ko'shiluv) bosqichi. Jamiyat rivojining nogiron odamlarga butunlay moslashayotganligi ushbu yangi paydo bo'lgan bosqichning dalilidir. Nogironlik shaxsni o'rab turgan sotsial muxitga bog'liq bo'lmaydi. Buning o'rniga u shaxs va uni o'rab turgan atrof muxit o'rtasidagi aloqaning natijasi sifatida quriladi. 1981 yil «Xalqaro Nogironlar Yili»ning shiori, «*to'liq qatnashish va tenglik*», yangi «*Jamiyat barchaga*» tushunchasiga asos bo'ladi. Bunda jamiyat o'zining har bir a'zosiga moslashishga xarakat qiladi. Bu shuni bildiradiki, biz barcha kuchimizni odamlarni jamiyatga emas, balki jamiyatni odamlarga moslashtirishga sarflashimiz kerak, Nogiron odamlarni reabilitatsiya qilish «*to'liq qatnashish va tenglik*» maqsadiga erishish uchun yetarli emas, Jamiyatning boshqa a'zolariga mavjud imkoniyatlarni nogironlardan tortib olish ham ularni nogiron qilishdir. «*Rivojlanish asosan o'z xayotlarini boshqarishning uddasidan chiqa oladigan odamlar xaqidadir. Beg'araz yordam esa boshqalar yordamiga muxtoj bo'lib qolgan odamlar xaqidadir*» (Kolerij, 1993).

Nazorat uchun savollar

1. Reabilitatsiya tushunchasi mohiyati, reabilitatsiya markazlari,
2. Reabilitatsiya shakllari, nogironlikga ega bo'lgan insonlarni reabilitatsiya qilish turlari.
3. Rivojlangan mamlakatlarda nogironlikga ega bo'lgan insonlarni reabilitatsiya qilishning asosiy jihatlari

Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda nogiron bolalar ta'limoti va ular uchun strategiyalarni rivojlantirishda 4 ta bosqich yoki yo'nalishni ko'rish mumkin. Bularga quydagilar kiradi:

1. Ajratish bosqichi. Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilai bog'liq. Ko'plab jamiyatlarda nogiron odamlarga qo'rquv va past nazar bilan qarab ulardan voz kechib kelinmoqda. Nogiron odamlar xaddan tashqari og'ir kambag'allikdan qiynalishadi. Agar ularga biror bir ish berilsa, bu ish eng yomon ishlardan biri bo'ladi. Ularning qalbida shayton o'rnashib olgan yoki ular yovuzlik va jodugarlik qurbonlari deb qabul qilishganligi sababli ba'zi xollarda ataylab ularni o'ldirishadi. Rivojlanishning bu bosqichida nogiron odamlarga axamiyat bermaslik, ularni qabul qilmaslik, azoblash va ulardan foydalanish oqibatida ularni jamiyatning chiqindilari deyish mumkin.

2. Ular bilan shug'ullanish bosqichi. Nogiron odamlarga diniy va insonparvarlik nuqtai nazaridan yordam beriladi va ular xaqida qayg'uriladi. Ko'p xollarda bunday munosabatlar noodatiy uyushmalar tomonidan amalga oshiriladi. Nogiron odamlar asosan yordam berish obe'ktidir. Ular o'zlariga ko'rsatilayotgan yordamlarning sifatini baholay olishmaydi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda, bu kabi ishlar ta'lim tizimida nogiron bolalar uchun «Maxsus Ta'limni» paydo bo'lishi bilan amalga oshiriladi.

3. Reabilitatsiya bosqichi. Bu bosqichda insonlarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarni bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish xaqida fikr yuritiladi. Shu sababli, bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta'lim tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglarni ham olib borishadi. Ular «obyekt» emas, balki «subyekt» vazifasini o'taydilar. Natijada, ularning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilishga qodir ekanligi diqqat markazda turadi. Lekin bunday harakatlar reabilitatsiya

uyushmalar doirasida va asosan beg'araz yordamlar asosida amalga oshiriladi.

Bu bilan bir vaqtda majburiy ta'limni joriy etish orqali oddiy maktablarda maxsus sinflar ochilmoqda. Bunday fikr xamma xolatlarda xam nogironlarga bo'lgan achinishdan kelib chiqavermaydi. Balki bunday bolalarning sinfdan mavjudligi unga asosiy sababdir.

4. Integratsiya (aralashuv, ko'shiluv) bosqichi. Jamiyat rivojining nogiron odamlarga butunlay moslashayotganligi ushbu yangi paydo bo'lgan bosqichning dalilidir. Nogironlik shaxsni o'rab turgan sotsial muxitga bog'liq bo'lmaydi. Buning o'rniga u shaxs va uni o'rab turgan atrof muxit o'rtasidagi aloqaning natijasi sifatida quriladi. 1981 yil «Xalqaro Nogironlar Yili»ning shiori, «*to'liq qatnashish va tenglik*,» yangi «*Jamiyat barchaga*» tushunchasiga asos bo'ladi. Bunda jamiyat o'zining har bir a'zosiga moslashishga xarakat qiladi. Bu shuni bildiradiki, biz barcha kuchimizni odamlarni jamiyatga emas, balki jamiyatni odamlarga moslashtirishga sarflashimiz kerak, Nogiron odamlarni reabilitatsiya qilish «*to'liq qatnashish va tenglik*,» maqsadiga erishish uchun yetarli emas, Jamiyatning boshqa a'zolariga mavjud imkoniyatlarni nogironlardan tortib olish ham ularni nogiron qilishdir. «*Rivojlanish asosan o'z xayotlarini boshqarishning uddasidan chiqa oladigan odamlar xaqidadir. Beg'araz yordam esa boshqalar yordamiga muxtoj bo'lib qolgan odamlar xaqidadir*» (Kolerij, 1993).

Nazorat uchun savollar

1. Reabilitatsiya tushunchasi mohiyati, reabilitatsiya markazlari,
2. Reabilitatsiya shakllari, nogironlikga ega bo'lgan insonlarni reabilitatsiya qilish turlari.
3. Rivojlangan mamlakatlarda nogironlikga ega bo'lgan insonlarni reabilitatsiya qilishning asosiy jihatlari

4. Ijtimoiy reabilitatsiya tamoyillari qanday?
5. Reabilitatsiya tuzilmasini aytib bering.
6. Ta'lim muassasalari hududini jihozlash xususiyatlari nimalardan iborat nogironlar uchunmi?
7. Nogironlarning hudud bo'ylab harakatlanishini nima osonlashtiradi?
8. Nogironlar uchun ta'lim muassasalarining ichki binolari qanday jihozlangan?
9. Nogironlar ta'limi uchun xonalarni bezash uchun tekstura va rangli eritma nimani anglatadi?
10. Ta'lim muassasalarida nogironlar uchun sanitariya inshootlarini jihozlashga qanday talablar qo'yiladi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Астапов В.М., Лебединская О.И., Шапиро Б.Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально-педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. М., 1995.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. – Москва. 1996. – С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. – Алматы: Верена, 2006. – С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.
6. Эргашев А. "Умумий экология", -Т.: "Фан", 2003-й. Экологические системы, пер.с. англ., М., 1981.
7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

VIII BOB. INKLYUZIV TA'LIM

8.1. Inkluziv ta'lim haqida umumiy tushuncha

Inkluziv ta'lim — bu barcha bolalar, jumladan, o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari, qobiliyatlari yoki nogironligi bo'lgan o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan yondashuvdir. Bu tizim orqali jamiyatdagi har bir bola o'z qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim olish huquqiga ega bo'ladi.

Inkluziv ta'limning asosiy maqsadi — ta'lim muhitida tenglik va adolatni ta'minlash, bolalarni ijtimoiy hayotga to'laqonli kiritish hamda ularning individual rivojlanishiga yordam berishdir. Ushbu yondashuv nogiron yoki boshqa maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun ijtimoiy integratsiyani va jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirishni maqsad qiladi.

Inkluziv ta'lim deganda, har qanday yosh va qobiliyatdagi bolalarni yagona ta'lim tizimiga jalb qilish tushuniladi. Bu ta'lim modeli maxsus ehtiyojlarga ega bolalar va ular bilan birga o'qiyotgan boshqa bolalar o'rtasida tenglikni saqlashga qaratilgan. Ushbu ta'lim tizimining asosiy g'oyasi barcha o'quvchilarning ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos ravishda ta'lim olishini ta'minlashdir.

Inkluziv ta'lim nafaqat nogiron bolalar uchun, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qiyinchiliklarga duch kelgan, boshqa madaniy guruhga mansub yoki til to'siqlari bilan duch kelgan bolalar uchun ham qo'llaniladi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularning rivojlanishiga yordam berish va ta'limda teng imkoniyatlar yaratishdir.

Inkluziv ta'limning asosiy tamoyillari

1. Ta'lim olishda tenglik va adolat: Har bir bola, u qanday qobiliyatlarga ega bo'lishidan qat'i nazar, teng ta'lim olish

imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu yondashuvda ta'lim tizimi bolalarning individual ehtiyojlariga moslashishi va ularning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi lozim. Inkluziv ta'lim orqali nogiron yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalar ham umumiy ta'lim tizimiga jalb qilinadi va teng imkoniyatlarga ega bo'ladi.

2. Ta'limda xilma-xillikni hurmat qilish: Har bir bola o'ziga xos qobiliyat va ehtiyojlarga ega bo'lganligi sababli, ularning ta'lim olish jarayoni ham moslashtirilgan bo'lishi kerak. Inkluziv ta'limda xilma-xillik hurmat qilinadi va bolalar o'rtasidagi farqlar hisobga olinadi. Bu bolalar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlikni kuchaytiradi.

3. Maxsus ehtiyojlarga moslashish: Inkluziv ta'limda bolalarning ehtiyojlariga mos darsliklar, o'quv usullari va texnologiyalar taqdim etiladi. Bu nogiron bolalar uchun maxsus texnologiyalar, vizual yordamlar, audio vositalar yoki soddalashtirilgan o'quv materiallarini o'z ichiga olishi mumkin. Ta'lim jarayonini moslashtirish orqali barcha bolalarning teng rivojlanishiga yordam beriladi.

4. Ijtimoiy integratsiya va moslashuv: Inkluziv ta'limning muhim jihatlaridan biri bu bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirishdir. Nogiron bolalar boshqa bolalar bilan birga ta'lim olish orqali jamiyatda o'z o'rnini topishga, jamoada ishlash va boshqa bolalar bilan o'zaro muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Bu jarayon ularning kelajakda jamiyatda muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga yordam beradi.

Inkluziv ta'limning afzalliklari. Inkluziv ta'limning ko'plab afzalliklari mavjud bo'lib, ular jamiyatga va o'quvchilarga katta foyda keltiradi. Quyida ushbu tizimning asosiy afzalliklari keltirilgan:

1. Barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar: Inkluziv ta'limning asosiy afzalligi shundaki, bu tizim barcha bolalar, jumladan nogiron yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalarga ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratadi. Ular umumiy ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ularning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi.

2. Ta'lim sifatining yaxshilanishi: Inkluziv ta'limda bolalarning ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv dasturlari va usullari qo'llaniladi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Har bir o'quvchi o'z qobiliyatlariga mos ravishda rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish: Inkluziv ta'lim orqali bolalar ijtimoiy muhitda birgalikda ishlash, hamkorlik qilish va birlariga yordam berishni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar bolalar hayotida katta ahamiyatga ega bo'lib, ular kelgusida jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishlari uchun zarur bo'ladi.

4. Nogiron bolalarga ijtimoiy ko'mak: Nogiron bolalar uchun umumiy ta'lim tizimida o'qish nafaqat ta'lim olish, balki ijtimoiy ko'mak olish imkoniyatini ham beradi. Ular o'z tengdoshlari bilan birga o'qib, ijtimoiy integratsiyaga kirishadilar, bu esa ularning o'ziga ishonchini oshiradi va jamiyatdagi o'rnini mustahkamlaydi.

Inkluziv ta'limni amalga oshirishda qator to'siqlar va muammolar mavjud bo'lishi mumkin. Bu muammolar ta'lim tizimi darajasida, ijtimoiy va iqtisodiy omillarga bog'liq holda yuzaga keladi.

1. Infratuzilma va resurs yetishmasligi: Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maxsus resurslar va texnologiyalar zarur. Ko'plab davlatlarda bunday resurslar yetarli emas, bu esa nogiron bolalar uchun maxsus moslashtirilgan ta'lim uskunalari va vositalarni yetkazib berishni qiyinlashtiradi.

2. O'qituvchilarning malakasi yetishmasligi: Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishda o'qituvchilarning malakasi katta ahamiyatga ega. Nogiron yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash uchun o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlari kerak. Ammo ko'plab davlatlarda bunday tayyorgarlik dasturlari yetarli emas, bu esa ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Ijtimoiy stigma va noto'g'ri tushunchalar: Jamiyatdagi nogiron bolalar haqidagi noto'g'ri qarashlar va stigmatizatsiya inkluziv ta'limning oldida turgan eng katta to'siqlardan biridir. Ko'pincha jamiyatda bunday bolalarga nisbatan salbiy munosabat mavjud bo'lib, bu ularning umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalashuvini qiyinlashtiradi.

Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish yo'llari

Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qator choralar ko'rish zarur:

1. O'qituvchilarni tayyorlash: Inkluziv ta'limda o'qituvchilar muhim rol o'ynaydi. Ular nogiron bolalar bilan ishlashda maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlari va moslashtirilgan usullarni qo'llashni o'rganishlari kerak.

2. Maxsus texnologiyalar va resurslar: Nogiron bolalar uchun maxsus ta'lim vositalari, texnologiyalar va moslashtirilgan o'quv dasturlarni taqdim etish zarur. Bu bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

3. Jamiyatni xabardor qilish va stigma bilan kurashish: Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun jamiyatdagi noto'g'ri tushunchalar bilan kurashish va nogiron bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish muhimdir.

4. Ta'lim siyosatini takomillashtirish: Davlat tomonidan ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlash, yangi dasturlarni ishlab chiqish va maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun imkoniyatlarni kengaytirish kerak.

Inkluziv ta'lim zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim tizimidir. Ushbu tizim orqali barcha bolalar teng ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ularning rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishlariga yordam beradi. Inkluziv ta'lim tenglik, adolat va xilma-xillikni hurmat qilish tamoyillariga asoslangan bo'lib, u bolalarning individual ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim olishlarini ta'minlaydi.

8.2. Inklyuziv ta'limning xorij va mamlakatimizdagi taraqqiyoti

Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiluvchi, barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlovchi, lekin alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun alohida shart-sharoitlar yaratuvchi mafkuraga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim - bu alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydigan barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'lim mavjudligini nazarda tutadigan umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni.

Ingliz tilidan tarjima qilingan "inklyuzion" atamasi "inklyuzion" degan ma'noni anglatadi. Inklyuziv ta'lim (fr. inclusif — shu jumladan, lot. o'z ichiga oladi — xulosa qil, o'z ichiga oladi) — ta'limning barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun mavjudligini nazarda tutuvchi umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim.

Inklyuziv ta'limning sakkiz tamoyili:

1. Insonning qadr-qimmati uning qobiliyati va yutuqlariga bog'liq emas;

2. Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega;

3. Har bir inson muloqot qilish va uni eshitish huquqiga ega;

4. Hamma odamlar bir-biriga muhtoj;
5. Haqiqiy ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar sharoitida amalga oshirilishi mumkin;
6. Hamma odamlar tengdoshlarining yordami va do'stligiga muhtoj;
7. Barcha o'quvchilar uchun taraqqiyot ular qila olmaydigan narsadan ko'ra ko'proq bo'lishi mumkin;
8. Turli xillik inson hayotining barcha jabhalarini oshiradi.

Inklyuziv ta'lim tizimi o'rta, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi. Uning maqsadi nogironligi bo'lgan shaxslarni ta'lim va tarbiyalashda to'siqlarsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta'lim muassasalarini texnik jihozlash va o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun nogironlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, umumiy ta'lim muassasasida nogiron bolalarni moslashtirish jarayonini engillashtirish uchun maxsus dasturlar kerak.

Xorijda, 1970-yillardan boshlab, nogironlar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradigan me'yoriy hujjatlar to'plami ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Amerika Qo'shma Shtatlar va Yevropaning zamonaviy ta'lim siyosatida bir nechta yondashuvlar ishlab chiqilgan, jumladan: ta'limda ishtirokni kengaytirish, asosiy oqim, integratsiya, inklyuziya, ya'ni. kiritish. Mainstreaming nogiron o'quvchilarni dam olish kunlarida, turli xil dam olish dasturlarida tengdoshlari bilan muloqot qilishni taklif qiladi. Integratsiya aqliy va jismoniy nuqsonlari bo'lgan bolalarning ehtiyojlarini ular uchun moslashtirilmagan, asosan o'zgarishsiz qoladigan ta'lim tizimiga moslashtirishni anglatadi. Inklyuzivlik yoki inklyuziya Maktablarni isloh qilish va sinf xonalarini istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlari va talablarini qondirish uchun qayta loyihalash.

XIX asrda Yevropada bolalarning o'zaro ta'lim olishlari nogironligi bo'lgan bolalarni jismoniy va aqliy rivojlanishida (ya'ni, oddiy farzandlar bilan birgalikda ta'lim berish g'oyasi) integratsiyalashgan ta'lim g'oyasi vujudga keldi. XX asrning 60-yillarning boshlarida paydo bo'lgan va integratsiyalashgan ta'limning dastlabki tajribalari Skandinaviya mamlakatlariga tegishlidir. Biroq, maxsus pedagogikaning tarixi deyarli 200 yil muqaddam, XIX asrning birinchi o'n yilliklarida, birgalikdagi mashg'ulot muammosi nafaqat progressiv o'qituvchilarning ongini egallabgina qolmadi, balki bir qator holatlarda ba'zi Yevropa maktablarining talablariga mos kelmagan holda muvaffaqiyatli sinovdan o'tdi. Yevropa pedagogikasi 19-asrdan boshlab I.G.Pestalozzi (1746-1827) ning pedagogik g'oyalari bilan boshlanib, barcha bolalarni tarbiyalash va ularni kelajakdagi ishlarga tayyorlash, ularning tabiati va ehtiyojiga qarab, bolaning xilma-xil rivojlanishi, ta'limning ahamiyati haqida aqliy zaiflashadigan, jismoniy va ijtimoiy jihatdan noqulay bo'lgan bolalar uchun moslashtirib borildi. Pestalozzining pedagogik g'oyalarga bo'lgan ehtiromi nuqtai nazaridan, 19-asrning birinchi yarmida Yevropaning pedagogik muhitida paydo bo'lishi va muhokama qilinishi tabiiy ko'rinadi. Boshlang'ich maktab sharoitida rivojlanish nogironligi bo'lgan bolalarni o'qitadigan oddiy bolalar bilan birgalikda g'oyalar va uni amalga oshirish usullarini qidirishdi. Nemis karlar va pedagogika instituti asoschisi Samuil Geinike (1727-1790) karlardan qolgan birinchi nemis ta'lim muassasasi (maktab) tashkilotchisi va rahbari bu g'oyaning kashshofi hisoblanadi. Xususan, o'qitilgan o'qituvchi tomonidan o'qitiladigan va ommaviy maktabning tarkibida kar bolalar uchun maxsus sinflar tashkil etish, shuningdek, karlarning ta'lim tajribasini tarqatish uchun karlarga mo'ljallangan maktabda (institutda) o'qituvchilar uchun doimiy o'quv seminarini ochishni

taklif qildi. Rivojlanayotgan pedagogik jamoat bir-biriga qo'shma ta'lim olish uchun bir qator dalillarni keltirdi. Bu shuningdek rivojlanish imkoniyati cheklangan (kar, ko'r, va hokazo) bolalar uchun ta'limni yanada kengroq qamrab olish imkoniyatidir, chunki bu toifadagi barcha bolalar maxsus muassasalar yo'q; bular oilaning ta'lim salohiyatidan foydalanish imkoniyati bo'lib, ular odatda yopiq internat sharoitida bolalarni tarbiyalashda tarbiya jarayonidan tashqariga chiqariladi (V.A.Eger). Ko'pgina o'qituvchilar, shuningdek, davlat maktabidagi sharoitda rivojlanayotgan nogiron bolalar (kar, ko'r) bilan ta'lim berish tashqi dunyo bilan aloqada muloqot qilish va mashqlar qilishlari uchun imkoniyat yaratib berayotganini ta'kidladi, bu yerda rivojlanish imkoniyati cheklangan bola hali ham maktabdan keyin yashashga majbur bo'ladi. Mutaxassislar bu vaqtda ushbu muammoning iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy jihatlarini muhokama qilmoqda. Maxsus o'qituvchi ular bilan birgalikda ishlaydigan bo'lsa, maxsus maktab-internat (institut) dan ko'ra, kar yoki ko'r farzandlar uchun ommaviy maktabda o'qitish yanada arzon bo'ladi deb taxmin qilinadi. 1920 -1930 -yillarda Germaniyaning ba'zi viloyatlarida (Masalan, Brandenburg shtati, 1832, 1838) ta'lim va ma'muriy organlarning boshlang'ich maktabiga ko'r va karlarni qabul qilish bo'yicha umumiy idoralarida belgilandi. Zotan, 1803-yilda Seits (Germaniya) shahrida maktabda kambag'allar uchun "aqliy jihatdan cheklangan bolalar" uchun qo'shimcha sinf ochiladi.

1850-yildan boshlab Fransiyada tajribali o'rganish boshlandi: Parijdagi kar va quloq milliy institutida otorinolog Aleksandr Blanchet (1817-1867) Parij davlat maktablarida kar bolalar uchun darslar ochadi. Eshitish nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy sinflarga joylashtiradi. Keyinchalik birgalikdagi mashg'ulotlar natijalarini tekshirgan komissiya, kar bolalarning borligi eshitish rivojlanishiga to'sqinlik qilmasligini va kar va

eshitish qobiliyatiga ega bolalarni dasturni o'zlashtirish darajasini eshitish darajasidan juda kam farq qiladiganligini ta'kidladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa pedagogikasining kar va ko'r bolalarning umumta'lim maktablariga integratsiyalashuviga qiziqishi kamaydi. taraqqiy etmayotgan bolalarni tarbiyalash uchun maxsus pedagogika zarur bo'lib, bu bolalarning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning maxsus ta'lim va ta'lim ehtiyojlarini ko'rib chiqadi va shunga muvofiq maxsus ta'lim va ta'lim jarayonini shakllantiradi. Bundan tashqari, o'n to'qqizinchi asrning ikkinchi yarmida maxsus ta'lim muassasalarini yaratish va nogiron bolalar uchun malakali o'qituvchilar kuchlari tomonidan majburiy davlat ta'limini ta'minlash masalasi ko'rib chiqildi. Ommaviy axborot vositalari sharoitida nogiron bolalarni kam ta'minlangan pedagogik qo'llab-quvvatlashdan ko'ra, ta'limdagi yangi, progressiv tendentsiya sifatida baholanadi. Yaqin vaqtlarda butun Yevropani aylangan bu tendentsiyani rivojlantirishning ustuvorligi Skandinaviya mamlakatlariga tegishli (1817 - Daniya uchun majburiy ta'lim to'g'risidagi qonun qabul qilindi, 1842 - Shvetsiyada nogiron bolalar uchun boshlang'ich ta'lim to'g'risidagi qonunni kengaytirildi), birinchi navbatda, Rivojlanayotgan nogiron bolalar uchun ta'lim tizimi. Shunday qilib, rivojlanish nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalashning segregatsiya modeli yaratildi.

Bugungi kunga qadar Respublikamizga o'tkazilgan seminar treninglarda 500 ortiq ishtirokchilar inklyuziv talim tizimining mazmum -mohiyati, uni joriy qilish bosqichlar xususida mukamal ma'lumotlarga ega bo'ldilar.

Imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim tizimida tahsil olishini yanada takomillashtirish, amoliyotida uchraydigan muammolarning yechimlarini davlat va nodavlat tashkilotlar

hamkorligida hal etish massalari yuzasidan quydagi tafsiyalar ishlab chiqildi:

- korreksiyon talim tizimi va mazmunini sifat jihatidan yangilash;
- Respublikaning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich to'liq interatsiyaga amal qilish;
- davlat normativ hujatlariga inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha qo'shimchalar kiritish yoki tadbirlar ishlab chiqish va tasdiqlash;
- bemorlar, ularga mos ravishda rekonstruksiya qilish;
- umumta'lim tizimida ta'lim olayotgan maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur modiy-texnik bazani yaratish;
- inklyuziv ta'limni tashabuskorlik, mehir-muruvvat tarzida tashkil etish;
- maktabning ish faoliyatiga inklyuziv ta'limni amalga oshirish borasida o'zgarishlar kiritish;
- umumta'lim pedogoglarini inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayorlash;
- barcha pedogogika oliy va o'rta maxsus o'quv yuttlarida korreksiyon-pedogogik kurslarining kiritilishi;
- korreksiyon davlat ta'lim talablari va dasturlarini imkoniyati cheklangan bolalarning imkomiyatidan kelib chiqqan holda ishlab chiqish;
- umumta'lim maxsus maktab pedagoglari ota-onalar uchun o'quv metodik va ilmiy-ommabop, ixcham turdagi o'quv adabiyotlari va individual dasturlar yaratish;
- Nogiron bolalarni ilk yoshdan tashxis qilish korreksiyon pedagogik yordam berish;
- imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimida umumiy va korreksiyon ta'lim olishining ilmiy asoslari, standart talablari, o'quv-metodik mamuolarni yaratish va ta'mirlash;

Kasb-hunarga o'rgatish, reabilitatsiya qilish va bu ishda oilaning ishtirokini tamirlash kabi bir qator dolzarb masalalarni kelajakda keng qamrovli bajarish uchun davlat tasarfida muvofiqlashtiruvchi ilmiy pedagogik resus markazi, boshqarma, ilmiy laboratoriya tashkil qilish kabi ilmiy-uslibiy, amaliy ishlarni bajarish inklyuziv ta'limni joriy qilish muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim - bu imkoniyati cheklangan va imkoniyati cheklanmagai bolalarning birgalikda ta'lim olishi demakdir. Ta'limning bu shakli rivojlanishida nuksoni bor bolaning jamiyatga moslashishi uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim xozircha shakllanish pallasida bo'lsa-da, uning ahamiyagi tobora ortib bormokda. Shu o'rinda raqamlarga to'xtalsak: respublikada o'n sakkiz mingga yaqin imkoniyati cheklangan o'quvchi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, o'n mingtasi uy sharoitida ta'lim olayotgan bo'lsa, o'ttiz mingga yaqini umumta'lim- maktablariga qatnaydi.

Demak, inklyuziv ta'limga zarurat bor. Ustiga-ustak, endilikda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining o'zi ham o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sharoitida o'qishga tayyorlash vazifasini o'z zimmasiga olgan. Keyinchalik maxsus maktab-internatlar korreksion ko'mak markazlari sifatida faoliyat olib borishi mumkinligi haqida uylab kurish mumkin. Markaz mutaxassislari maktab-internatlardan umumta'lim maktablariga jalb etilgan bolalar bilan ishlab, nuksonini tuzatishga ko'maklashishi mumkin. Bu jarayon bolaning tezrok ijtimoiylashuviga va keyinchalik katta xayotga kadam kuyganida uzini yolg'iz xis kilmasligini ta'minlaydi, nazarimda.

Amalga oshirilayotgan isloxotlar natijalaridan yana biri bu O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2004 yil 419-son raxbarligi ostida jismoniy imkoniyati cheklangan va maxsus yordamga muxtoj bolalarning xuquqlarini himoya qilish, hamda

nogiron, xulqi va ta'lim olishida muammosi bo'lgan bolalarning akliy va jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazidir.

Markazda mutaxassislar tomonidan 1 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan maxsus yordamga muxtoj (bolalar miya falaji, psixik va nutqiy rivojlanishida ortda qolish, turli darajadagi aqliy qoloqlik, bolalar autizmi, Daun sindromi, giperfaollik, diqqat yetishmovchiligi, tajovuzkorlik, maktab taxsiliga tayyorgarlik muammolari, xatar guruxidagi bolalar, bola xuquqlarini himoya qilish muammolari, shafqatsizlik va zo'ravonlikni boshidan kechirgan) bolalarga majmuaviy ta'limiy, tibbiy, ijtimoiy va xuquqiy yordam ko'rsatadilar.

Mazkur ishlarning davomi sifatida, 2014 yildan Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazida O'zbekiston va yevropa Ittifoqining "O'zbekistonda aloxida extiyojli bolalar uchun inklyuziv ta'lim" nomli qo'shma loyixasi ijrosi doirasida erishilgan natijalarga bag'ishlangan brifing bo'lib utdi. Unda imkoniyati cheklangan bolalarni ommaviy bog'cha va maktablarga qabul qilish ishlari yuzasidan turli fikr va takliflar almashildi. Loyiha doirasida 800 nafardan ortiq aloxida extiyojli bola umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim muassasalariga biriktirilgani kayd etildi. Ularga inklyuziv ta'lim bo'yicha o'quv kursini tamomlagan malakali pedagoglar saboq bermoqda. Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida 5 ta tajriba-resurs markazi hamda 30 ta tajriba maktabi va maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyat ko'rsatmokda.

Poytaxtning Shayxontoxur tumanidagi 324-sonli umumta'lim maktabida resurs tashkil etildi. Ya'ni ushbu ta'lim maskani imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus moslama va qo'llanmalar bilan ta'minlandi. Loyixa xozircha Shayxontoxur tumanidan 4 ta maktabgacha ta'lim muassasasi, 4 ta umumta'lim

maktabini, Mirzo Ulug'bek tumanidan 1 ta maktabgacha ta'lim muassasasini qamrab oldi. So'nggi kunlarda Yunusobod tumanidagi - 500-sonli MTM o'zi taklif bilan chiqib, Inklyuziv ta'lim loyihasiga qo'shildi.

Imkoniyati cheklangan bolajonlarni ommaviy bog'cha yoki umumta'lim maktabiga berish tartibi bo'yicha ayni paytda tuman Xalq ta'limi bo'limlarida tashkil etilgan maxsus komissiyaga murojaat etish mumkin. Mazkur loyixa imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatimizga komil inson bo'lib yetishishida muxim ahamiyatga ega. Kelajakda loyixaning qamrovi yanada kengayib, o'z samarasini beradi, degan umiddamiz.

Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitishda muammolar ham yo'q emas. Masalan, bugun nogiron bolalarning oz qismi, ya'ni yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zini o'zi eplay oladiganlarigina kollej va litseylarda o'qiyapti. Hozir obyektiv sabablarga ko'ra og'ir kasal, jumladan, aravachada yuradiganlarning aksariyati inklyuziv ta'lim ololmayapti. Umuman, nogironlarni o'qitish uchun ta'lim muassasalarini avvalo zarur shart-sharoitlar bilan ta'minlash kerak. Chunki nogiron bolalarning ruxiy va jismoniy imkoniyatlari binolarda maxsus infratuzilma bo'lishini, joylarning aloxida jixozlanishini talab etadi. Ammo litsey va kollejlarning ko'pida buning uchun minimal sharoitlar ham mavjud emas.

Pedagoglar maxsus psixologiya va korreksion pedagogika asoslarini, sog'lom bolalar bilan birgalikda o'qitishning texnologiya va maxsus metodlarini o'zlashtirishmagan. Zaif ko'ruvchi va eshitish kobiliyati past yoshlarga kasbiy ta'lim berish uchun qo'shimcha maxsus jixozlar, didaktik vositalar talab etiladi. Masalan, ko'r bolalar uchun brayl displeyli kompyuterlar, «gapiruvchi» va bo'rtma nuqtali darslik va daftarlar, kattalashtiruvchi moslamalar kerak. Bundan tashqari, darslar tiflopedagog, surdopedagog va tibbiy xodimlar ishtirokida olib

borilishi lozim. Imkoniyati cheklangan yoshlarga kasbiy ta'lim berishning masofali shakllarini rivojlantirish zarur. Pedagoglar va ishlab chiqarish ta'limi ustalarini tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarini inklyuziv ta'lim talablaridan kelib chiqib, qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish kerak. Umuman olganda, ommaviy inklyuziv kasbiy ta'limga o'tish davlat va jamiyatning vaqtinchalik emas, balki birgalikdagi izchil xatti- xarakatlarini, jumladan, ilg'or xorijiy tajribani maxalliy sharoitga moslashtirishni taqozo etadi.

Nogiron bolalar va yoshlarga inklyuziv kasbiy ta'lim berish ko'lamini kengaytirish va rivojlantirish uchun Milliy xarakat rejasi ishlab chiqilsa, unda umuminsoniy qadriyat va xalqaro konvensiyalar normalariga muvofiq inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatini ta'minlovchi barcha jixatlar qamrab olinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Nogironlar o'zlarining xuquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ular uchun boshqa fuqarolar bilan teng imkoniyatlarni ta'minlash maqsadida tashkilotlar tuzishlari mumkin. Xozirda Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatdan o'tkazilgan va nogironlar soxasida faoliyat olib boruvchi O'zbekiston nogironlar jamiyati, O'zbekiston Milliy paralimpiya assotsiatsiyasi, O'zbekiston nogiron ishbilarmon ayollar milliy assotsiatsiyasi, O'zbekiston ko'zi ojizlar jamiyati, O'zbekiston karlar jamiyati kabi tashkilotlar va ularning xududlardagi bo'limlari faoliyat olib bormoqda.

Birgina misol tariqasida 2016-yil Braziliyaning Rio-de-Janeyro shaxrida o'tkazilgan XV Paralimpiada o'yinlarining yakunlarini olsak, unda 32 nafar imkoniyati cheklangan sportchi yoshlarimizdan iborat respublika jamoasi sportning besh turi (yengil atletika, suzish, dzyudo, o'q otish va og'ir atletika) bo'yicha baxslarga kirishdi va 8 ta oltin, 6 ta kumush, 17 bronza jami 31 ta

medal, 6 ta jaxon, 7 ta paralimpiada hamda 12 ta Osiyo rekordi bilan yakunlab, mamlakatga qaytishdi.

8.3. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inkluziv ta'lim

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inkluziv ta'lim — ta'lim tizimining shunday bir shakli bo'lib, u jismoniy nogironligi bo'lgan o'quvchilarga, boshqa o'quvchilar kabi, teng ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Bu yondashuvda o'quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashish, mos resurslar va texnologiyalar orqali ularning ta'lim olish huquqini ta'minlashga katta e'tibor beriladi.

Inkluziv ta'limning jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun mo'ljallangan shakli, ularning ijtimoiy moslashuviga yordam berish, bilim olish jarayonida teng huquqli ishtirok etishi va o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan. Ta'lim muassasalarida bu kabi o'quvchilarga ta'lim berish jarayoni turli yo'llar bilan amalga oshiriladi, bu esa ko'plab muammolar va qiyinchiliklarni hal qilishni talab etadi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inkluziv ta'lim tushunchasi

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'lim deganda, ularning ta'lim olishini moslashgan darsliklar, texnologiyalar va yondashuvlar orqali ta'minlash tushuniladi. Bu tizimda ta'lim jarayoni ularning jismoniy ehtiyojlariga moslashtirilgan holda tashkil qilinadi. Jismoniy imkoniyatlarining cheklanganligi o'quvchilarning umumiy ta'lim jarayonida ishtirok etishlariga to'siq bo'lmasligi kerak, aksincha, ular uchun ham mos ta'lim muhitini yaratish zarur.

Inkluziv ta'lim modelida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar o'z tengdoshlari bilan birga ta'lim oladi. Bu ularga ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishda katta yordam beradi. Shuningdek, bunday yondashuv o'quvchilar orasida tushuncha va hamkorlikni mustahkamlaydi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'limning ahamiyati: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarga inkluziv ta'lim berishning bir qancha ahamiyatli tomonlari mavjud. Bularning ichida asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Teng huquqli ta'lim olish imkoniyati: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar ham boshqa bolalar kabi ta'lim olish huquqiga ega. Inkluziv ta'lim orqali ularga umumiy ta'lim muassasalarida o'qish va o'rganish imkoniyati yaratiladi, bu esa ularning o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishlariga yordam beradi.

2. Ijtimoiy integratsiya: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar umumiy ta'lim muassasalarida ta'lim olganlarida, ular jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashadilar. Ular boshqa bolalar bilan birga ta'lim olish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar, jamoada ishlashni o'rganadilar va o'z tengdoshlari bilan o'zaro muloqot qilish orqali jamiyatda faol ishtirok etish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

3. Psixologik rivojlanish: Inkluziv ta'lim jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular o'zlarini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishadi, bu esa o'z-o'ziga ishonchni oshiradi va rivojlanish uchun zarur bo'lgan motivatsiyani kuchaytiradi.

4. Xilma-xillikni hurmat qilish: Inkluziv ta'lim o'quvchilar orasida xilma-xillikni hurmat qilish va qabul qilishni rivojlantiradi. Boshqa o'quvchilar jismoniy imkoniyati cheklangan tengdoshlari bilan birga ta'lim olish orqali turli imkoniyatlarga ega bolalar bilan

birga yashash va ishlashga o'rganadilar, bu esa jamiyatdagi barcha toifalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga yordam beradi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'limning asosiy tamoyillari. Inkluziv ta'limning jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun samarali bo'lishi uchun bir qator tamoyillar va yondashuvlar mavjud. Ushbu tamoyillar ta'lim tizimini moslashtirish va bolalarning rivojlanishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega:

1. Individual yondashuv: Jismoniy imkoniyati cheklangan har bir bola o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lganligi sababli, ularga individual yondashuv talab etiladi. Ularning ta'lim olish jarayoni ularning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak.

2. Moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish: Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun ta'lim muassasalarida moslashtirilgan ta'lim muhiti yaratish zarur. Bunga o'quv joylari, o'qitish vositalari va texnologiyalarni jismoniy ehtiyojlarga mos ravishda o'zgartirish kiradi. Masalan, nogironlar aravachasidan foydalanadigan o'quvchilar uchun maxsus kirish yo'laklari va moslashtirilgan partalar kerak bo'lishi mumkin.

3. Maxsus texnologiyalar va resurslar: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim jarayonida maxsus texnologiyalar va o'quv materiallaridan foydalanish zarur. Masalan, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun braille yozuvi yoki audio resurslar, eshitish qobiliyati pasaygan bolalar uchun esa audio moslamalar va shunga o'xshash yordamchi vositalar talab etiladi.

4. O'qituvchilarni tayyorlash: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda o'qituvchilarning malakasi katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar nogiron bolalar bilan ishlashda kerakli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Bu uchun

maxsus tayyorgarlik dasturlari va treninglar o'tkazish zarur bo'ladi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishda bir qator to'siqlar va muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bu muammolar ta'lim tizimi, jamiyat va iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin:

1. Infratuzilmaning moslashmaganligi: Ko'plab ta'lim muassasalari jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilmagan bo'lishi mumkin. Masalan, nogironlar aravachasida harakatlanadigan bolalar uchun bino va sinfxonalarga kirish qiyin bo'lishi mumkin. Bu holatlarda ta'lim muassasalarining infratuzilmasini moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

2. Maxsus resurs va texnologiyalarning yetishmasligi: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun kerakli bo'lgan maxsus texnologiyalar va o'quv materiallari ko'plab davlatlarda yetarli darajada ta'minlanmagan bo'lishi mumkin. Buning natijasida bunday bolalar ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

3. O'qituvchilarning malakasi yetishmasligi: Inkluziv ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchilarning malakasiga bog'liq. Ko'plab davlatlarda o'qituvchilar jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash uchun yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar. Bunday holatlarda o'qituvchilarni maxsus treninglardan o'tkazish zarur.

4. Ijtimoiy stigma va stereotiplar: Jamiyatda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar haqida noto'g'ri tushunchalar va stereotiplar keng tarqalgan bo'lishi mumkin. Bu holatlarda bunday bolalar umumiy ta'lim tizimida integratsiyalashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Jamiyatni xabardor qilish va bunday stigmalarga qarshi kurashish muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qator choralar ko'rish zarur. Ushbu choralar ta'lim tizimini yaxshilash va bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan:

1. Ta'lim muassasalarini moslashtirish: Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish zarur. Bunga binolarni moslashtirish, o'quv joylarini jihozlash va zarur vositalarni taqdim etish kiradi.

2. Maxsus resurslar va texnologiyalarni joriy etish: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus texnologiyalar va o'quv materiallarini ta'minlash zarur. Bu bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

3. O'qituvchilarni tayyorlash: O'qituvchilarni jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga tayyorlash uchun maxsus dasturlar va treninglar tashkil qilish zarur. Bu o'qituvchilarning malakasini oshirishga yordam beradi.

4. Jamiyatni xabardor qilish: Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan jamiyatdagi noto'g'ri qarashlarni o'zgartirish va inkluziv ta'lim haqida kengroq tushunchalar shakllantirish muhimdir. Bu stigmalarga qarshi kurashish va bolalar uchun qulayroq ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun inkluziv ta'lim jamiyatda teng huquqlarni ta'minlash va ta'lim tizimining barchaga ochiqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ta'lim tizimi orqali jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar teng imkoniyatlarga ega bo'lishlari, ta'lim jarayonida ishtirok etishlari va o'z qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Inkluziv ta'lim tenglik, adolat va ijtimoiy moslashuv tamoyillariga asoslangan bo'lib, u bolalarning kelajakdagi ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga yordam beradi.

Nazorat uchun savollar

- 1.Yordamchi pedagog tushunchasi va uning inklyuziv ta'limdagi tutgan o'rni.
- 2.Inklyuziv ta'lim va to'siqsiz muhit.
- 3.Inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuv.
- 4.Inklyuziv ta'limning tamoyillari.
- 5.Zamonaviy tizimga inklyuziv modelni joriy etish shartlari
- 6.Inklyuziv ta'limning maqsadlari.
- 7.Xorijda inklyuziv ta'lim tajribasi va inklyuziya g'oyalarini ishlab chiqish. Inklyuziv amaliyotning kontseptual qoidalari.
- 8.OTM ta'lim tizimida inklyuziv texnologiyalar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Ishmuxamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. 2013-yil, 279 bet.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. – Москва. 1996. – С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. – Алматы: Верена, 2006. – С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.
6. Эргашев А. "Умумий экология", -Т.: "Фан", 2003-й. Экологические системы, пер.с. англ., М., 1981.
7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

IX BOB. JAMIYAT HAYOTI TURLI SOHALARIDA IJTIMOIIY ISH

9.1. Ijtimoiy ishning jamiyat hayotidagi ahamiyati

Jamiyat hayoti turli sohalarida ijtimoiy ish mavzusi keng va ko'lamli bo'lib, bu soha jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash, zaif guruhlarni himoya qilish, ularning turmush sifatini yaxshilash va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy ishning asosiy vazifasi – jamiyatning zaif qatlamlari, jumladan, nogironlar, keksalar, kam ta'minlanganlar, yetim bolalar, zo'ravonlik qurbonlari kabi guruhlariga ko'maklashish va ularni ijtimoiy muhitga moslashishida yordam berishdir.

Ijtimoiy ish bu guruhlariga yordam berish bilan birga, inson huquqlarini himoya qilish, tenglikni ta'minlash, jamiyatdagi nohaqlik va tengsizlikka qarshi kurashish kabi maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Mazkur soha bugungi kunda sog'liqni saqlash, ta'lim, huquq-tartibot, iqtisodiyot, va boshqa ko'plab sohalarda keng miqyosda qo'llanilmoqda.

Ijtimoiy ish – bu professionallar tomonidan bajariladigan faoliyat bo'lib, u odamlarga turli hayotiy qiyinchiliklarni yengishda yordam berishga qaratilgan. Ijtimoiy ishchilar jamiyatda eng zaif va himoyasiz bo'lgan shaxslarga yordam berishadi, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy muammolarini hal qilishga ko'maklashadilar.

Ijtimoiy ishning maqsadi insonlarning hayotini yaxshilash va ularni qiyinchiliklardan chiqarishdir. Ijtimoiy ishchilar odamlarning ruhiy holatini yaxshilash, ular uchun eng qulay sharoitlarni yaratish, ularni turli muammolarni hal qilishga o'rgatish va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradilar.

Ijtimoiy ishning asosiy tamoyillari

Ijtimoiy ishning o'ziga xos bir qator tamoyillari mavjud. Bu tamoyillar jamiyatning har bir a'zosi uchun imkoniyatlar tengligini yaratishga va inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat:

1. Inson huquqlarini hurmat qilish va himoya qilish:

Ijtimoiy ish insonning asosiy huquqlarini hurmat qilish va himoya qilishni talab etadi. Har bir insonning ta'lim olish, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, huquqiy himoya olish huquqlari ta'minlanishi kerak.

2. Tenglik va adolat: Ijtimoiy ish teng imkoniyatlar va adolatni ta'minlashga qaratilgan. Ijtimoiy ishchilar jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikka qarshi kurashadi va zaif qatlamlarni himoya qilish uchun harakat qiladilar.

3. Shaxsiy mustaqillikni ta'minlash: Ijtimoiy ishning muhim tamoyillaridan biri bu shaxsning o'z hayotida qaror qabul qilish va mustaqil harakat qilish huquqini qo'llab-quvvatlashdir. Ijtimoiy ishchilar odamlarni o'z hayotidagi muammolarni hal qilishda mustaqil harakat qilishlariga yordam beradilar.

4. Ijtimoiy mas'uliyat: Ijtimoiy ishchilar o'z faoliyatlarida jamiyat oldida mas'uliyatni anglaydilar va ularning vazifasi nafaqat individual muammolarni hal qilish, balki kengroq ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam berishdan iboratdir.

Ijtimoiy ishning asosiy yo'nalishlari. Ijtimoiy ish jamiyat hayotining turli sohalariga ta'sir ko'rsatib, turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Ushbu yo'nalishlar jamiyatning turli qatlamlari bilan ishlashni va ularning muammolarini hal qilishga yordam berishni o'z ichiga oladi. Quyida ijtimoiy ishning asosiy yo'nalishlari keltirilgan:

1. Sog'liqni saqlash sohasida ijtimoiy ish: Sog'liqni saqlash muassasalarida ijtimoiy ishning ahamiyati katta. Ijtimoiy ishchilar

kasallar, nogironlar va keksa odamlar bilan ishlashadi, ularning ruhiy holatini yaxshilash, sog'lig'ini tiklash va ijtimoiy hayotga qaytishiga yordam berishadi. Shuningdek, ijtimoiy ishchilar bemorlarning oilalari bilan ham ishlashadi, ularga yordam va qo'llab-quvvatlash ko'rsatishadi.

2. Ta'lim sohasida ijtimoiy ish: Ta'lim muassasalarida ijtimoiy ishning ahamiyati ortib bormoqda. Ijtimoiy ishchilar maktab va universitetlarda o'quvchilar va talabalar bilan ishlashadi, ularning ta'lim olish jarayonida yuzaga keladigan psixologik va ijtimoiy muammolarini hal qilishda yordam berishadi. Ayniqsa, kam ta'minlangan oilalar farzandlari, nogiron bolalar, ijtimoiy muammolarga duch kelayotgan o'quvchilar uchun bu yondashuv juda muhim.

3. Huquqiy sohada ijtimoiy ish: Ijtimoiy ishchilar huquqiy sohada ham faoliyat yuritib, inson huquqlarini himoya qilishda yordam beradilar. Ular zo'ravonlik, inson savdosi, jinsiy ekspluatatsiya qurbonlari kabi himoyasiz guruhlariga yordam ko'rsatishadi, ularning qonuniy huquqlarini himoya qilishda qo'llab-quvvatlashadi va zarur huquqiy xizmatlardan foydalanishlariga ko'maklashadilar.

4. Kambag'allikka qarshi kurash va iqtisodiy ko'mak: Ijtimoiy ishchilar kam ta'minlangan oilalar, ishsizlar, qashshoqlik darajasida yashayotgan shaxslar bilan ishlaydilar. Ularning maqsadi kambag'allikka qarshi kurashish, iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish va mazkur guruhlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishlariga yordam berishdan iboratdir. Shuningdek, bu yo'nalishda kambag'al oilalarni davlat yordam dasturlariga yo'naltirish va ularga iqtisodiy ko'mak berish muhim o'ringa ega.

5. Nogironlar va keksa kishilar bilan ishlash: Ijtimoiy ishning yana bir muhim yo'nalishi bu nogironlar va keksa kishilar bilan ishlashdir. Ular jamiyatning eng zaif qatlamlaridan biri

hisoblanadi va ko'pincha yordam va qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezishadi. Ijtimoiy ishchilar ularga turli xil ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, sog'liqni saqlash va huquqiy yordam berish, ruhiy qo'llab-quvvatlash bilan shug'ullanishadi.

6. Bolalar va o'smirlar bilan ishlash: Yetim bolalar, oilaviy zo'ravonlikka uchragan o'smirlar va ijtimoiy muammolarga duch kelgan yoshlar bilan ishlash ijtimoiy ishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ijtimoiy ishchilar bu guruhlarini qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy moslashuviga yordam berish uchun turli dasturlarni ishlab chiqadilar.

Ijtimoiy ishning jamiyat uchun ahamiyati

Ijtimoiy ish jamiyatda bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Bu sohaning asosiy ahamiyati zaif va himoyasiz guruhlariga yordam berish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va jamiyatda barqarorlikni saqlashga qaratilgan. Quyida ijtimoiy ishning jamiyat uchun ahamiyati keltirilgan:

1. Ijtimoiy adolatni ta'minlash: Ijtimoiy ishning eng muhim jihatlaridan biri bu jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashdir. Ijtimoiy tengsizlik va nohaqlikka qarshi kurashish orqali zaif guruhlar uchun teng imkoniyatlar yaratiladi.

2. Zaif guruhlarini qo'llab-quvvatlash: Ijtimoiy ish zaif guruhlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Nogironlar, keksalar, yetim bolalar va kam ta'minlanganlar kabi guruhlar ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda yordam oladilar.

3. Jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash: Ijtimoiy ish orqali zaif qatlamlar himoya qilinadi va ular jamiyatga moslashadi. Bu esa jamiyatning umumiy barqarorligini ta'minlashga va ijtimoiy inqirozlarning oldini olishga yordam beradi.

4. Ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish: Ijtimoiy ish jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan

bo'lib, bu o'zgarishlar orqali jamiyatning barcha a'zolari uchun yaxshiroq sharoitlar yaratish mumkin.

Jamiyat hayoti turli sohalarida ijtimoiy ishning ahamiyati katta. Bu soha inson huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va zaif guruhlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ijtimoiy ishchilar jamiyatning eng zaif qatamlariga yordam berib, ularning hayotini yaxshilash va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradilar. Shuningdek, ijtimoiy ish jamiyatda tenglik, barqarorlik va rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

9.2. Inson va ijtimoiy hayot

Inson bolaligining ko'p qismini maktabda o'tkazadi. Ma'lum darajada, insonning o'z hayotidan qoniqish hissi, muvaffaqiyati uning maktabda ijtimoiylashuv jarayonini qanday o'tkazganligi, qanday bilimlarni egallashi bilan belgilanadi.

Maktab - bu murakkab hodisa. Bu erda inson hayotining eng xilma-xil tomonlari kesishadi. Muvaffaqiyatli o'rganish uchun tabiiy qobiliyatlarga ega bo'lish etarli emas. Oiladagi moddiy farovonlik va ma'naviy iqlim, bolaning fiziologik-psixologik xususiyatlari, hovlidagi muhit va boshqalar kabi omillar ko'p narsani anglatadi.

Bolaga yordam berish uchun nafaqat unga, balki uning atrofidagi ijtimoiy muhitga ham ta'sir qilish kerak. Bola shaxsining shakllanishi ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabat natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun ijtimoiy xodimlarning o'quvchilar bilan faoliyatini maktab bilan cheklab bo'lmaydi.

Maktab devorlari ichida o'qituvchilarning asosiy vazifasi bolalarda o'quv va kognitiv faollikni rivojlantirishdir. O'qituvchilarni asosan o'quv faoliyati va sinfdagi xatti-harakatlar qiziqtiradi. Ijtimoiylashuvdan muvaffaqiyatli o'tish, o'quv

materialini o'zlashtirish uchun bolaga maslahatchi - ijtimoiy ishchi va ijtimoiy o'qituvchi kerak.

Ijtimoiy pedagogika - bu shaxsning muayyan madaniy va tarixiy hayot sharoitlarida muammolarini ko'rib chiqadigan amaliy faoliyat sohasi. Ijtimoiy pedagoglar shaxs va uning yaqin atrofi: o'qituvchilar, ota-onalar, tengdoshlar o'rtasida vositachi rolini o'ynaydi.

Ijtimoiy pedagogning faoliyati profilaktik muammolarni hal qilishga qaratilgan; u ijtimoiy tashxis qo'yadi, psixologiyani, bolaning yosh xususiyatlarini, qobiliyatlarini o'rganadi, uning ijtimoiy doirasini o'rganadi va hokazo. Keyin u ijtimoiy ishchini ishga bog'laydi va ular birgalikda qaror qabul qiladilar.

Maktabda ijtimoiy o'qituvchi va ijtimoiy ishchining vazifalari:

- bolalar salomatligini mustahkamlashda yordam berish;
- axloqiylikni oshirish;
- madaniy-ma'rifiy saviyani oshirish;
- o'z-o'ziga yordam berish usullarini o'rgatish.

Ijtimoiy pedagogning asosiy vazifalaridan biri bolalar manfaatlarini, ularning insoniy qadr-qimmatini himoya qilishdir.

Ijtimoiy ishchi uchun asosiy narsa vositachi, kattalar va bolalar o'rtasidagi aloqa rolini o'ynashdir. Shu bilan birga, u o'rgatmaydi, buyurmaydi, buyurmaydi va taqiqlamaydi, uning yordami ko'zga tashlanmaydi, nozikdir.

Maktabdagi ijtimoiy ish o'quvchilarni maktabga qabul qilishdan boshlanishi mumkin. Bolalarning moliyaviy farovonligi maktab uchun ko'p muammolarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy ishchilar yordamga muhtoj bolalarning hisobini yuritadilar, bepul nonushtalarni tashkil qiladilar va kiyim-kechak sotib olish uchun to'lovlarni qidiradilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, maktab bolani ijtimoiy muhitdan rivojlanayotgan shaxs sifatida qabul qiladi, uning shakllanishi

allaqachon oilada boshlangan. Oiladan tashqari, bola ko'p vaqtini tengdoshlari bilan o'tkazadi, bu uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Demak, ijtimoiy pedagoglar faoliyati faqat maktab jamoasi doirasidagina cheklanib qolmasligi kerak.

Ijtimoiy o'qituvchilar e'tiborining muhim obyekti - bu oila. An'anaviy oilaning qulashi sharoitida u bolalarga kamroq va kamroq ta'sir qiladi. Ota-onalar uyidagi yaqin oilaviy aloqalar va bolalar ustidan to'g'ridan-to'g'ri nazorat tobora ko'proq bolaning o'zi oiladan tashqaridagi faolligi va tengdoshlar guruhlariga e'tibor qaratishi bilan almashtirilmoqda. Oila ta'siri zaiflashgan sharoitda maktab o'quvchilari maslahatchiga ko'proq muhtoj.

Maslahatchi har tomonlama o'quvchi va o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga hissa qo'shadi, ularni psixologik, jismoniy va kasbiy tartibdagi qiyinchiliklarni engishga o'rgatadi. Intizomiy muammolarni hal qilishda u har doim bolalar tomonida bo'lib, ularning harakatlarini tushunishni ko'rsatishga qodir.

Inson salomatligi, ma'lumki, atrof-muhit omillari va ko'plab ijtimoiy ta'sirlar ta'sirida uzoq muddatli evolyutsiya jarayonida shakllangan uning biologik printsiplarning o'zaro ta'siri tabiatiga butunlay bog'liq. Inson salomatligining bu ikki komponenti - biologik va ijtimoiy - birlikda va bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Insonning ijtimoiy muhitining holati, jamiyatning iqtisodiy farovonligi maxsus tibbiy-ijtimoiy tadqiqotlarning predmeti bo'lgan tug'ilish, o'lim darajasi, aholining kasallanish tarkibi va boshqalar kabi demografik ko'rsatkichlarni aks ettiradi. jamiyatni takomillashtirish bo'yicha turli kompleks dasturlar ishlab chiqilgan.

Jamiyat va ma'lum bir mijozning farovonligini oshirishga qaratilgan shunga o'xshash muammolarni hal qilish, tibbiyot va ijtimoiy ish, ammo, turli uslubiy yondashuvlardan foydalanadi.

Tibbiyot asosan inson tanasining anatomik va fiziologik holatini va uning individual tizimlarini o'rganadi, fiziologik me'yordan og'ishlarni aniqlaydi.

Ijtimoiy ishning vazifalari inson salomatligiga eng muhim ta'sir ko'rsatadigan etakchi ijtimoiy omillarni, uning ijtimoiy moslashuvini va bolalarning sog'lig'iga ta'sir qiluvchi shajarani aniqlashni o'z ichiga oladi.

Kelajak avlodlarning sog'lig'iga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan irsiy kasalliklar yoki sharoitlarni (alkogolizm, giyohvandlik, giyohvandlik) aniqlash juda muhimdir. Ushbu muammoni hal qilishning tashkiliy asoslari quyidagilardan iborat:

1. Sog'liqni saqlash muassasalarida tibbiy genetik maslahat xonalarini tashkil etish.

2. Tegishli ilmiy va publitsistik adabiyotlarni nashr etish orqali bo'lajak ota-onalar bilan sanitariya-ma'rifiy ishlarni olib borish, ona va bolalarni antenatal klinikalar negizida maktabda o'qitish.

3. Aholini sog'lom turmush tarziga o'rgatish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

4. Patologik holatni rivojlantiruvchi shaxslarning "xavf guruhlari"ni, shuningdek, ularning asoratlari rivojlanishi va rivojlanishining oldini olish maqsadida bemorlarni shakllantirish maqsadida aholini profilaktik chuqurlashtirilgan tekshirish.

Biroq, tibbiyot xodimlari tomonidan olib boriladigan profilaktika tadbirlari ko'pincha etarli darajada samarali emas, chunki ular butun ijtimoiy muammolarga ta'sir qilmaydi yoki ularni qisman hal qilmaydi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti salomatlikni "nafaqat kasallik yoki nogironlikning yo'qligi emas, balki to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holati" deb ta'riflagan.

Bularning barchasi sog'liqni saqlash tizimida kasbiy faoliyatning yangi turi - ijtimoiy ishning o'rni ortib borayotganidan dalolat beradi, uning mohiyati odamlarga o'z muammolarini hal qilishda yordam berishdir.

Faoliyatning ushbu turining shakllanishi aholi salomatligining yomonlashuvi bilan bog'liq bo'lib, bu tibbiy-ijtimoiy muammolarni sifat jihatidan yangi bosqichda hal qilishni taqozo etdi. Bu daraja asosan ijtimoiy ishning ixtisoslashgan sohasi - tibbiy va ijtimoiy ish bilan belgilanadi.

Ko'pchilikning fikriga qaraganda oxirgi paytlarda tarbiyasi og'ir bolalar bilan bog'liq muammolarning tez-tez uchrab turishi va ular sonining keskin oshganligi takidlanadi. Shuningdek, bu muammoni bir qancha tashqi sabablarga bog'lash mumkin, ya'ni, hozirgi vaqtda axborot oqimining yuqoriligi (uzluksiz televizor ko'rish, kompyuterdagi har xil o'yinlar epizotlariga taqlid qilish, Internet tizimidagi norasmiy saytlar orqali har xil nomaqbul axborotlarni o'zlashtirishi) yoki kattalarning e'tiboridan chetda bo'lishi, oiladagi krizis va hokazolar. Bu omillarni inkor etmagan holda, mazkur muammoning tub sabablarini bolaning psixik taraqqiyotidan qidirish lozim.

Hech kimga sir emaski bugungi kun bolalari o'zlarining yigirma yil oldingi tengdoshlaridan farq qilishadi. Hozirgi yoshlar tez ta'sirlanuvchan, musaqillikka moyilligi yuqoriligi va shu bilan birga nisbatan befarq, o'z vaqtlarini mazmunli ijtimoiy foydali faoliyatga sarflagilari kelmaydi. Vaholanki inson tabitan o'ziga xos oson va ko'ngilochar mashg'ulotlarga moyil bo'ladi. Inson xulq-atvori tarkibining aksariyati tabiiy instinktlari tazyiqi ostida

bo'lishini inobatga olinishi kerak. Ushbu tazyiqlarni to'g'ri muvofiqlashtirish insondan irodaviylikni talab qiladi

Bu holatni zamonaviy texnikaning rivojlanganligi ta'siri deb ham izohlash mumkindir. Ko'pchilik hollarda bolalardagi bu o'zgarishlarga e'tiborsizlik va befarqlik ularning xulq-atvorida salbiy og'ishlarining boshlang'ich sababi va asosi bo'lishi mumkin.

Amerikalik amaliyotchi psixologlar tomonidan psixologik xizmat doirasida bolani tarbiyasidagi salbiy o'zgarishlarni oldini olishda eng avvalo bolaga ta'sir ko'rsatish zarurligi ta'kidlanadi. Buning uchun bolani o'zini o'zgartirishga tayyorlash, ya'ni:

- tashqi muhit ta'siridan sarosimaga tushmaslikka;
- turli xil qiyinchiliklarni yengib o'tishga o'rgatish lozim.

Demak, olimlarning fikricha bolada mavjud noto'g'ri salbiy o'zgarishlarni ruhiy rivojlanishning me'yor darajasiga yetkazish orqali bola tarbiyasidagi qiyinchiliklarni yo'qotishga erishish mumkin ekan.

Shu o'rinda psixologiya faniga murojaat etib, inson psixikasida ongning tarkib topishi xususiyada qisqacha to'xtalib o'tishni joiz deb topdik.

Ma'lumki, inson ongining yuksak belgilaridan biri uning o'zini anglashidir. Uning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Inson o'z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi subyektdir. Insonning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun obyektidir. Ana shu nuqtai-nazardan olganda, insonning o'zini anglashi subyektiv ravishda o'zini «men» deb his qilishida ifodalanadi.

Inson ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini

anglashi, o'z xuquq va burchini anglashi va nihoyat o'zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi o'zini anglashiga kiradi.

Insonning tabiatini o'zgartiradigan, uning shaxsini tarkib topishiga ta'sir qiladigan kuch ijtimoiy omillar yoki boshqacharoq qilib aytganda, jamiyat ishlab chiqarish kuchlari, hamda ishlab chiqarish munosabatlarining o'sishi va o'zgarishidir. Bundan tashqari yana inson shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiluvchi kuchli omil – inson orttirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir. Shunday qilib, inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida sekin-asta tarkib topadi. Ilmiy manbalarga qaragandainson shaxsi uchta faktorlar ta'sirida tarkib topadi. Ulardan birinchisi odam tug'ilib o'sadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri bo'lsa, ikkinchisi odamga uzoq muddat davomida sistemali beriladigan ijtimoiy ta'lim-tarbiyaning ta'siridir va nihoyat, uchinchi odamga nasliy yo'l bilan beradigan irsiy omillarning ta'siridir.

Shunday qilib, insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Lekin, inson shaxsining tarkib topishi, yuqorida aytib o'tganimizdek, faqat shu ikkita faktorga emas, balki uchinchi bir faktorga ham bog'liqdir. Bu faktor nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlarning ta'siridir.

Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, oiladagi nosog'lom muhit, ota-onalarning tez-tez janjallashib turishlari, o'zaro oilaviy nizolar va ota-onalar xulqidagi salbiy illatlar ham bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, oiladagi nizolar bolalar va o'smirlarni oiladan bezdiradi. Ota-ona va oilaning boshqa azolariga nisbatan ishonch hissining yo'qolishiga olib keladi. O'zaro ishonchning yo'qolishi esa ota-onaning tarbiyaviy ta'sirchanlik darajasini tushirib yuboradi.

Ota-onaning tarbiyaviy ta'sir darajasi pasayishi, o'z navbatida, o'smirda o'zi xohlagan xatti-harakatlarni amalga oshirishga yo'l ochib beradi. Natijada tarbiyaviy ta'sirsiz, nazoratsiz qolgan o'smirda asta-sekinlik bilan xulq-atvor o'zgarishi kelib chiqadi.

Oilaviy munosabatlardagi nosog'lomlik bolalar va o'smirlarning shaxs sifatida shakllanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi va ular xulq-atvorida salbiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Demak, o'smirlarda xulqi og'ishning kelib chiqishida oiladagi nosog'lom muhit asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Oilada tez-tez bo'lib turadigan janjallar, ota-onalarning kelishmovchiliklari, o'smirlarning jismoniy jazolanishi tabiiy ravishda ular xulqidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bunday muhitda tarbiyalangan bolalar va o'smirlar xulqida qo'zg'aluvchanlik, asabiylik, o'zini tuta olmaslik, badjahllik, boridan qanoatlanmaslik, loqaydlik, qo'rquv, ishonchning yo'qolishi, yolg'izlikni xush ko'ruvchanlik, beg'amlik kabi xususiyatlar ko'zga tashlanadi. Bu sifatlarning har biri bola psixik va shaxs xususiyatlari, irodaviy sifatlarining shakllanishiga hamda aqliy taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, bolalar va o'smirlar o'rtasida g'ayriqonuniy xatti-harakatlar va o'z joniga qasd qilish hodisasining katta qismi aynan ota-onalarning qattiqqo'lligi va adolatsiz munosabatda bo'lishligi tufayli sodir etiladi. Shu boisdan oilada bolalar bilan to'g'ri munosabatda bo'lish, shaxslararo munosabatda ularning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining yuzaga kelishini oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, oila a'zolarining bir-birlari bilan o'zaro munosabatlari orasida muayyan bog'liqlik mavjud. Bular "issiq" va "sovuq", "jismoniy" va "psixologik usullarni" samarali qo'llay

biluvchilar timsolida o'z ifodasini topadi. Oqibatda, bizga ijtimoiylashgan oilaning "qo'llab-quvvatlovchi" va "nazorat qiluvchi" kabi asosiy parametrlari bilan ishlashga to'g'ri keladi. Shuningdek, yomon xulqli ota-onalar yomon tarbiyachilar bo'lib, ular o'z farzandlariga salbiy ta'sir ko'rsatadilar, ota-onalarning ham xulqi og'ishgan hamda yaxshi xulqli oilaning rivojlanish shart-sharoitlarini yanada chuqurroq o'rganishi kerak, degan xulosaga kelish asos bo'ladi. Oilaviy tarbiya to'g'ri tashkil etilmasligi yoki ota-onaning bola tarbiyasiga oid bilim va tajribasining yetishmasligi intellektual jihatdan sog'lom tug'ilgan individ rivojlanishiga ta'sir etib, oxir oqibat uning intellektual yetuklik darajasining pasayishiga sabab bo'ladi. Doimiy takrorlanib turuvchi turmush tarzidagi muvaffaqiyatsizliklar o'smir tarbiyasidagi og'ishlikning ijtimoiy omili ortishini ta'minlaydi.

Ijtimoiy institut vazifasini o'tovchi oila, mahalla va maktab tarkibidagi har qanday o'zgarishlar, shuningdek, ota-onaning, o'smirning oila va jamiyat mavqeidagi o'zgarishlar, ijtimoiy imkoniyat va kamsitish holatini ilk his qilishlari bilan bog'liq tarzda ma'lum bir "og'ish"lar sababchisi bo'lishi mumkin. Shu o'rinda, xulqi og'ishgan o'smirlarning ijtimoiy institutlar orqali amalga oshadigan individual yo'lini tavsiya etish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyalanganlik va xulqi og'ishlikning bir nechta shaxsiyatlilik tavsiflarini ajratib ko'rsatish mumkin. Shulardan biri – kognitivtavsif bo'lib, u muammoni hal qilishning mohiyatini anglash imkonini beradi. Umuman olganda, voyaga yetmaganlarda axloqiy mulohaza yuritish qobiliyatining qoloqligi muammoni hal qilishdagi muayyan cheklanishlarga ega bo'lsa-da, muhim ahamiyat kasb tadi. Bu fikrni hayotiy tajribalarga suyanib aytish mumkin. Xulqi og'ishgan voyaga yetmaganlarni "yetishtiruvchi" oilalar o'z farzandlariga yetarli darajada e'tibor qarata olmasliklari bilan ajralib turadilar. Albatta, bunday farzandlarda tarbiyali,

axloqiy maqbul mulohaza yuritish va kognitiv qobiliyat shakllanmaydi.

Nogironlikka oid jamoatchilik ongini oshirish

Nogironlik bilan bog'liq stereotiplar va noto'g'ri tushunchalarni bartaraf etish uchun jamoatchilik ongini oshirish muhimdir. O'zbekistonda bu borada quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi mumkin:

- **Keng jamoatchilik kampaniyalari:** Nogironlik haqida to'g'ri ma'lumot tarqatish, nogiron shaxslarning huquqlari va imkoniyatlari haqida xabardorlik yaratish.

- **Maktab va oliy o'quv yurtlarida treninglar:** Talabalar va o'qituvchilar uchun nogironlik haqida ma'lumot va treninglar o'tkazish, inkluziv ta'lim tamoyillarini joriy etish.

- **Media orqali targ'ibot:** Nogiron shaxslarning muvaffaqiyatli hayot hikoyalari va ularning jamiyatdagi o'рни haqida hikoyalar va maqolalarni tarqatish.

Nazorat uchun savollar

1. Ijtimoiy himoya ijtimoiy ish shakli sifatida.
2. Aholi ijtimoiy muhofazasini ta'minlovchi hokimiyat organlari tuzilishi. Oila ijtimoiy ish obyekti sifatida.
3. Oilani ijtimoiy muhofazalash.
4. Oilaga ijtimoiy xizmat ko'rsatish.
5. Sog'liqni saqlash sohasida ijtimoiy ish.
6. Aholiga ijtimoiy-tibbiy xizmat ko'rsatish.
7. Adaptiv sport tushunchasi va turlari.
8. Jamiyatda nogironlik muammosi.
9. Ommaviy sport subyektlarining ijtimoiy-demografik xususiyatlari.
10. Katta sport, uning turlari va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – С. 297.

2. Йўлчиева Г. Ижтимоий ҳуқуқий жиҳатдан ҳавфли гуруҳга кирувчи болалар ва уларнинг оилалари билан тарбиявий ва профилактика ишларида маҳаллаларнинг фаолияти// Халқаро Форум материаллари. – Тошкент. 26-27 ноябр. 2009 й

X BOB. ADAPTIV SPORT TUSHUNCHASI VA TURLARI

10.1. Adaptiv sport tushunchasi va uning asosiy maqsadi

Adaptiv sport yoki **paralimpiya sporti** deganda nogironligi bo'lgan insonlar uchun maxsus moslashtirilgan sport turlari tushuniladi. Ushbu sport nogironligi bo'lgan shaxslarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomatligini yaxshilash, ularning jamiyatda faol ishtirok etishlarini ta'minlash, hayot sifatini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Adaptiv sport faqat raqobat emas, balki sportchilarni turli qobiliyatlariga qarab faoliyatga jalb qilish va ularning cheklangan imkoniyatlariga mos ravishda sportni moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Adaptiv sport nogironligi bo'lgan insonlarga o'zlarining jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, raqobatbardosh bo'lish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish imkonini beradi. Ushbu sport turlarida qatnashish insonlar o'rtasida tenglikni ta'minlash, ularning jamiyatda to'laqonli ishtirokini qo'llab-quvvatlash maqsadini ko'zlaydi. Bunda har qanday turdagi nogironlikka ega shaxslar (masalan, jismoniy, aqliy yoki sezgi cheklovlariga ega bo'lganlar) uchun sport turlari moslashtiriladi.

Adaptiv sportning turlari juda ko'p bo'lib, ular jismoniy yoki aqliy cheklovlar bilan yashayotgan insonlar uchun maxsus moslashtiriladi. Ayrim sport turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Nogironlar aravachasida basketbol:** Ushbu sport turi nogironlar aravachasida harakatlanishga mo'ljallangan bo'lib, o'yinchilar basketbol maydonida raqib jamoaga qarshi o'ynaydilar. Aravachalar maxsus dizaynga ega bo'lib, ularda tezlik va manevr qilish imkoniyati mavjud.

- **Paralimpiya o'yinlari:** Paralimpiya o'yinlari Olimpiya o'yinlariga o'xshash bo'lib, nogiron sportchilar o'zaro

raqobatlashadigan global musobaqa hisoblanadi. Ushbu o'yinlar yozgi va qishki Paralimpiya o'yinlari shaklida o'tkaziladi va sport turlari nogironlar imkoniyatlariga moslashtirilgan.

- **Ko'zi ojizlar futboli:** Ushbu sport turida futbol maydonida o'ynovchi ko'zi ojiz sportchilar maxsus to'p bilan o'ynaydi. To'p ichidagi maxsus ovoz chiqaradigan moslama ko'zi ojiz o'yinchilarga to'pning joylashishini aniqlashda yordam beradi.

- **Paravolleybol:** Paravolleybol jismoniy cheklovlariga ega insonlar uchun moslashtirilgan voleybol turidir. O'yinchilar tizzalari bilan yerda o'tirib, tarmoq orqali to'pni uzatadilar va hujum qiladilar.

- **Adaptiv suzish:** Suzish sporti nogiron sportchilar uchun maxsus moslashtirilgan bo'lib, ularda suzish texnikasi va usullari nogironlik darajasiga qarab o'zgartiriladi. Suzish nogiron sportchilar uchun nafaqat jismoniy sog'likni yaxshilash balki ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Adaptiv sport insonlarning jismoniy salomatligini saqlash va rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Nogiron shaxslar o'zlarining cheklovlariga qaramay, sport orqali kuch, chidamlilik va koordinatsiyani rivojlantira oladilar. Shu bilan birga, adaptiv sport ruhiy salomatlikni ham yaxshilaydi. Sport mashg'ulotlari va musobaqalarda qatnashish insonlarga o'z qobiliyatlarini sinash va g'alabalarga erishish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ularda ijobiy ruhiy kayfiyatni oshiradi.

Adaptiv sport ijtimoiy integratsiya uchun ham juda muhim. U nogiron insonlarning jamiyatga qo'shilishiga yordam beradi, ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilishga ko'mak beradi. Nogiron sportchilar o'z faoliyati orqali jamiyatda nogironlikka bo'lgan salbiy stereotiplarni yo'q qilishga yordam beradilar.

Paralimpiya o'yinlari va ularning roli. Paralimpiya o'yinlari adaptiv sportning eng yuqori bosqichi bo'lib, nogiron

sportchilarning xalqaro miqyosda o'zaro raqobatlashishlariga imkon yaratadi. 1960 yildan beri har to'rt yilda bir marta o'tkaziladigan Paralimpiya o'yinlari Olimpiya o'yinlariga qaramasdan, katta e'tibor qozongan. Bu o'yinlar sportchilar uchun o'z qobiliyatlarini namoyish etish, yangi imkoniyatlarni kashf etish va global sport hamjamiyatiga qo'shilish imkonini beradi.

Paralimpiya o'yinlari butun dunyo bo'ylab millionlab insonlarga nogironlik bilan yashayotgan insonlarning cheksiz imkoniyatlarini ko'rsatadi. Bu o'yinlar sportchilarni har bir inson qila oladigan narsalar chegarasini kengaytirish uchun ilhomlantiradi. Shu bilan birga, Paralimpiya o'yinlari jamiyatda nogironlikka bo'lgan qarashlarni ijobiy tomonga o'zgartirishga yordam beradi.

Adaptiv sportda murabbiylik maxsus yondashuvni talab qiladi. Murabbiylar nogiron sportchilarning cheklovlarini hisobga olib, individual yondashuvni ishlab chiqishlari kerak. Har bir sportchi uchun ularning jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga mos keladigan mashg'ulot rejasi tuzish muhim.

Murabbiylar sportchilarning ruhiy va jismoniy holatlarini kuzatib, ularga individual yondashuvni ta'minlaydilar. Murabbiylar sportchilarga texnik va taktik ko'nikmalarni o'rgatish bilan birga, ularga ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ham ta'minlaydilar. Nogiron sportchilarni jismoniy mashg'ulotlar bilan bir qatorda, ularning motivatsiyasini saqlash va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda adaptiv sport global miqyosda jadal rivojlanmoqda. Jahon sport hamjamiyati nogiron sportchilarga katta e'tibor qaratib, ularni kengroq imkoniyatlar bilan ta'minlashga harakat qilmoqda. Kelajakda yangi texnologiyalar va moslashuvchan yondashuvlar nogiron sportchilarga yanada ko'proq imkoniyatlar yaratishi kutilmoqda.

Paralimpiya harakati sportchilar va murabbiylar uchun katta motivatsiya manbai bo'lib qolmoqda. Adaptiv sport orqali jamiyatda tenglik va inklyuzivlikni ta'minlash, nogiron insonlarga yanada keng imkoniyatlar yaratish yo'lida muhim qadamlar tashlanmoqda.

Adaptiv sport insonlar uchun faqat raqobat yoki medallar uchun kurash emas. Bu sport insonlarni jamiyatga qo'shish, ularga yangi imkoniyatlar yaratish va jismoniy, ruhiy salomatliklarini yaxshilash vositasi sifatida xizmat qiladi. Adaptiv sport nogironlikka ega insonlar uchun hayot sifatini oshirishga yordam beradigan muhim vosita bo'lib, jamiyatda nogironlikka bo'lgan munosabatni o'zgartirishda katta rol o'ynaydi.

10.2. Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyati

Bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun sport va jismoniy tarbiya orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish, jamiyat bilan aloqani mustahkamlash va ijtimoiy integratsiyani ta'minlash asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada adaptiv jismoniy tarbiya va sportning qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi va uning jamiyat hayotidagi keng ko'lamli o'rni haqida so'z yuritamiz.

Adaptiv jismoniy tarbiya nogiron shaxslarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash va ularning jamiyatga qo'shilishlariga yordam beradigan maxsus moslashtirilgan jismoniy faoliyatlar majmuasidir. Bu tushuncha keng doirada qo'llanilib, har qanday nogironlik turiga ega bo'lgan shaxslar uchun jismoniy mashqlar va sport turlari moslashtirilgan holda amalga oshirilishini anglatadi.

Nogironlikka ega shaxslar uchun moslashtirilgan jismoniy tarbiya va sport nafaqat sog'liqni saqlashda, balki ularning ijtimoiy va psixologik holatini yaxshilashda ham muhim vosita sifatida

qaraladi. Shuningdek, bu jarayon insonlarning qobiliyatlari va imkoniyatlarini ochib berish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning inson hayotidagi ahamiyati

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport inson hayotining bir necha jihatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirlar quyidagi yo'nalishlarda o'z aksini topadi:

Jismoniy salomatlikni yaxshilash. Adaptiv jismoniy tarbiya va sport nogiron shaxslarning jismoniy salomatligini saqlash va rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ular sport mashqlari orqali kuch, chidamlilik, muvozanat va koordinatsiyani oshiradilar. Jismoniy faoliyat yurak-qon tomir tizimini mustahkamlash, mushaklar kuchini oshirish va umumiy sog'liqni yaxshilashda muhim vositadir.

Jismoniy tarbiya va sport, shuningdek, nogiron shaxslar uchun boshqa muammolarni ham oldini olishda yordam beradi. Masalan, uzoq vaqt bir holatda o'tirish yoki harakat cheklovlari oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asoratlarni kamaytiradi, qonni aylanishini yaxshilaydi va suyaklar kuchini oshiradi.

Ruhii va psixologik salomatlik. Adaptiv sport va jismoniy tarbiya nafaqat jismoniy balki psixologik sog'likni ham yaxshilaydi. Nogiron sportchilar o'z qobiliyatlarini sportda namoyish etishlari orqali o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi, hayotga ijobiy qarash va motivatsiyani mustahkamlaydi. Ushbu sport turlari orqali ular o'zlarini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, adaptiv sport orqali insonlar stressni kamaytirish, ruhiy bosimdan qutulish va kayfiyatni yaxshilash imkoniga ega bo'ladilar. Mashg'ulotlar va musobaqalar davomida o'zaro muloqot va ijtimoiy aloqalar kuchayadi, bu esa psixologik salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy integratsiya. Nogiron shaxslarning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishlari uchun adaptiv sport juda muhim hisoblanadi. Ular sport orqali jamiyat bilan aloqada bo'ladilar, yangi do'stlar orttiradilar va jamiyatning faol a'zolariga aylanadilar. Bu esa ijtimoiy integratsiyani ta'minlaydi.

Sport va jismoniy tarbiya nogiron shaxslarni ijtimoiy jihatdan qabul qilishga ko'maklashadi, ular jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida ishtirok etishlariga imkon beradi. Sport orqali insonlar o'rtasida hamkorlik va do'stlik munosabatlari mustahkamlanadi, bu esa jamiyatda inklyuzivlikni oshirishga yordam beradi.

Madaniy va sport turizmi rivoji. Adaptiv jismoniy tarbiya va sport nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Nogiron sportchilar va ularning oilalari sport tadbirlari, musobaqalar va treninglar uchun turli joylarga safar qilishadi, bu esa sport turizmini rivojlantiradi. Xalqaro darajadagi musobaqalar va Paralimpiya o'yinlari orqali davlatlar o'rtasida sport hamkorligi rivojlantiriladi.

Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi o'rni
Adaptiv jismoniy tarbiya va sport jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu sport turlari nogironligi bo'lgan shaxslarning imkoniyatlarini kengaytirish va ularning jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi. Adaptiv sportning jamiyat hayotidagi asosiy o'rni va ahamiyati quyidagi jihatlar orqali ko'rinadi:

Teng imkoniyatlar yaratish. Nogiron shaxslar uchun teng imkoniyatlar yaratish jamiyatda adolat va tenglikni ta'minlashda muhim qadam hisoblanadi. Adaptiv sport nogiron sportchilarga o'z imkoniyatlarini teng sharoitlarda sinovdan o'tkazish va raqobatlashish imkonini beradi. Bu esa sport orqali jamiyatda inklyuziv muhitni yaratishga yordam beradi.

Nogironlikka bo'lgan qarashlarni o'zgartirish. Jamiyatda nogironlikka bo'lgan salbiy qarashlar hali ham uchrab turadi. Adaptiv sport nogiron sportchilarning qobiliyatlarini namoyish etish orqali bu stereotiplarni buzishda katta rol o'ynaydi. Sportchilar o'z mehnatlari va yutuqlari orqali jamiyatda nogironlikka bo'lgan qarashlarni o'zgartiradi va ularning imkoniyatlari cheksiz ekanligini ko'rsatadi.

Paralimpiya harakati va xalqaro e'tibor. Paralimpiya o'yinlari va boshqa xalqaro darajadagi musobaqalar nogiron sportchilarga global maydonda o'z imkoniyatlarini namoyish etish uchun katta imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, bu o'yinlar jamiyatda nogiron sportchilarga bo'lgan e'tiborni oshiradi va ular uchun yaratiladigan sharoitlarni yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, adaptiv jismoniy tarbiya va sport jamiyat hayotida katta ahamiyatga ega bo'lib, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy salomatligini yaxshilash uchun muhim vosita hisoblanadi. Bu faoliyat nogiron shaxslarning o'z qobiliyatlarini rivojlantirish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish bilan birga, jamiyat bilan integratsiyalashish imkonini beradi. Adaptiv sport orqali insonlar jamiyatda tenglikka erishib, ularga teng imkoniyatlar yaratish mumkin.

Nogiron sportchilar o'z yutuqlari orqali nogironlikka nisbatan salbiy qarashlarni yo'q qilib, yangi ijobiy qadriyatlar shakllanishiga sababchi bo'ladi. Paralimpiya o'yinlari kabi xalqaro miqyosdagi tadbirlar bu sportchilarning global miqyosda e'tirof etilishiga yordam beradi va davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Shu sababli, adaptiv jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish nafaqat nogiron shaxslar uchun, balki butun jamiyat uchun ijtimoiy va madaniy jihatdan foydali hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Adaptiv sport tushunchasi haqida ma'lumot bering.
2. Adaptiv sportning asosiy maqsadi nimalardan iborat?
3. Qanday adaptiv sport turlarini bilasiz?
4. Paralimpiya o'yinlari va ularning roli haqida nimalarni bilasiz?
5. Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi o'рни va ahamiyatini tushuntiring!
6. Jismoniy salomatlikni yaxshilashning qanday usullarini bilasiz?
7. Ruhiy va psixologik salomatlikni yaxshilashning qanday usullarini bilasiz?
8. Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi o'рни qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.
2. Ishmuxamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. 2013-yil, 279 bet.
3. Храпылина Л.П. Основы реабилитации инвалидов. – Москва. 1996. – С. 49.
4. Думбаев А.Е., Попова Т.В. Инвалид, общество и право. – Алматы: Верена, 2006. – С. 17.
5. «Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1991 йил. 1-модда.
6. Эргашев А. "Умумий экология", -Т.: "Фан", 2003-й. Экологические системы, пер.с. англ., М., 1981.
7. Ногиронлиги бўлган болалар билан ижтимоий иш курси бўйича хрестоматия (РБИММ-ЮНИСЕФ) 6-бет Т-2012.

GLOSSARIY

Adaptatsiya – lotincha *adapta* – moslashtiraman, muvofiqlashtiraman soʻzidan olingan boʻlib, quyidagilarni bildiradi: 1. Organizmlarning yashash sharoitlariga moslashishi; 2. Analizatorlar sezuvchanligining oʻzgarishi. Kuchli taassurotdan kuchsiz taassurotga oʻtganda, sezuvchanlik asta-sekin oshadi, taassurotning kuchayishi esa sezuvchanlikning asta-sekin pasayishiga olib keladi. Adaptatsiya koʻrish jarayonida, hid bilish, maza-taʼm, haroratni sezish jarayonlarida kuzatiladi.

Aqliy va jismoniy rivojlanishida muammosi boʻlgan bolalar – tugʻma, irsiy, ega boʻlingan kasalliklar yoki belgilangan tartibda tasdiqlangan jarohatlar asoratlari oqibatida hayotiy faoliyat(lar)i cheklangan jismoniy va (yoki) psixik kamchilikka ega boʻlgan 18 yoshgacha bolalar (bola).

Alohida ehtiyojga ega bolalar – nogironlikka ega yoki psixojismoniy kamchiliklarga ega bolalar. Ushbu termin Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi faoliyatida keng qoʻllaniladi.

Art-terapiya – imkoniyatlari/sharoitlari cheklangan insonlarni sanʼat va badiiy faoliyat vositalari yordamida reabilitatsiya qilish usul va texnologiyalari. Reabilitatsiyaning mazkur turi insonning atrof-muhitni obrazli idrok qilishi hamda u bilan bogʻliq aloqalarini simvolik koʻrinishda tartibga solish qobiliyatiga asoslangan.

Affektiv bolalar – barqaror salbiy emotsional kechinmalarga xos va ular uchun muhim boʻlgan ehtiyojlarning qondirilmasligi bilan shartlangan destruktiv xulqli bolalar.

Axloq terapiyasi – maʼlum xatti-harakatlarning oqibatlari haqida tasavvurni oʻzgartirish orqali psixologik tartibsizlikni davolash. Axloq terapiyasi maʼlum bir axloq (masalan «fobialar») ni barobar oʻrganmaslik tufayli orttirilishi mumkin. Davolash yoʻllari

turlicha boʻlishi mumkin, jumladan, sistematik dizensitizatsiya va modellashtirish kabi.

Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar – yuzaga kelgan vaziyat tufayli qiyin hayotiy sharoitda qolgan, davlat hamda jamiyat tomonidan alohida himoya va qoʻllab-quvvatlanishga muhtoj boʻlgan shaxslar.

Barersiz (ochiq) muhit – koʻp miqdordagi insonlar uchun osonroq va xavfsiz sharoit yaratuvchi muhit. Tor maʼnoda barersiz muhit shunday muhitki, unga jismoniy, sensor yoki aqliy imkoniyatlari cheklangan insonlar bemalol kirishi, u yerda boʻlishi hamda foydalanishi mumkin boʻlgan muhitdagi baʼzi mayda elementlardir.

Barkamol shaxs – adalatli, vijdonli, iymon-eʼtiqodli, mehr-murruvatli, irodali, or-nomusli, matonatli, erkin fikrlovchi, oʻz halqining ravnaqi uchun kurashuvchi, hurfikirli va istiqloq gʻoyalari bilan sugʻorilgan, oʻz Vataniga fidoyilik bilan hizmat qiladigan tashabuskor shahs.

Baholash – inson yoki oila va ularning atrofdagilariga yordam koʻrsatish maqsadida ularning ehtiyojlari borasida xulosa chiqarish jarayoni. Inson hayotining bir qancha ijtimoiy muammolari sohasi bilan bogʻliq va hayotiga tegishli boʻlgan parametrlarni baholash hamda tegishli tashxisni qoʻyish uchun, masalan, ruhiy xolati, oilaviy oʻzaro munosabatlari tarzi, jismoniy imkoniyatlari, yashash sharoiti va asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun daromadining yetarliligi va shu kabi inson hayotiga tegishli boʻlgan sharoit hamda resurslarni oʻrganishni oʻz ichiga oladi.

Biblioterapiya – pedagogik didaktik tamoyillarga asoslangan psixoterapiya usuli. Kitoblar, birinchi navbatda badiiy adabiyotlar yordamida amalga oshiriladi. Vazifa – mijoz shaxsini yozuvchining unga xos boʻlgan nizoli, asabiy vaziyatlarni hal qilish yoʻlini

ko'rsatuvchi badiiy, hissiy va psixologik mahorati ta'sirida tarbiyalash va qayta tarbiyalashdan iborat.

Birgalikdagi nutq – ma'lum bir so'z va gaplarning ikki va undan ortiq shaxslar tomonidan bir vaqtning o'zida (birdaniga) talaffuz etilishi.

Bisensor yondoshuv – aqliy va jismoniy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar rivojlanishidagi muammolarni bartaraf etishda ikki sog'lom analizator faoliyatiga tayangan holda ish ko'rish.

Bola – “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi O'zR Qonunining 3m.siga binoan o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxs.

Bolalarga xizmat ko'rsatuvchi ijtimoiy xizmatlar – qiyin hayotiy vaziyatda turgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishni amalga oshiruvchi; maishiy-xo'jalik, tibbiy-ijtimoiy, psixologik-pedagogik, huquqiy xizmatlarni ko'rsatuvchi; bolalarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi, ularning mehnatga layoqatli yoshga yetguniga qadar bandligini ta'minlash bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxs bo'lgan fuqarolar va tashkiliy-huquqiy shakllari hamda mulkka egalikdan qat'i nazar yuridik shaxs bo'lgan tashkilotlar.

Bolaning ijtimoiy moslashuvi – qiyin hayotiy vaziyatdagi bolaning jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar, qoida va xulq me'yorlarni o'zlashtirish hhisobiga ijtimoiy muhit sharoitlariga faol tarzda moslashishi, shuningdek psixologik va/yoki ma'naviy jarohat oqibatlarini bartaraf etish jarayoni.

Bradifraziya – (yunoncha bradus – sekin, phrasis – ibora so'zlaridan) nihoyatda sekinlashtirilgan nutq. Bunda tovushlar, so'zlar juda sust, unli tovushlar cho'zib talaffuz etiladi. Bradifraziya nerv jarayonlarining sustlashishi, tormozlanish natijasida sodir bo'ladi.

Brayl yozuvi – ko'zi ojiz shaxslar tomonidan qo'llanuvchi nutq shakli bo'lib, bunda harf, so'z va raqamlar grifl bilan relefli-nuqtali belgilar ko'rinishida maxsus moslama yordamida aks ettiriladi. 1829 yilda fransuz pedagogi Lui Brayl (1809-1852) tomonidan yaratilgan.

Bo'sh vaqt – atamasi o'z navbatida yunon tilda “Maktab” degan ma'noni bildiradi. Gap shundaki, sanoatlashgan jamiyat vujudga kelguncha maktabga faqat kimning puli va “bo'sh vaqti” bo'lsa, bora olgan, xolos. Din arboblari, ruhoniylar savodxon ijtimoiy guruh sanalgan. Ularga bilim, muqaddas yozuvlarni o'qish va mutaola qilish uchun zarur bo'lgan. Umumiy savodsizlikning yana bir sababi, barcha matnlarning qo'lda yozilganligi, qimmat turishi va keng ommalashmaganligi edi. Bo'sh vaqt – kishining majburiy ijtimoiy mehnatidan tashqari vaqtining bir qismi. Ijtimoiy hayotda mehnatkashlarning umumiy vaqtini ikki qismga – ish vaqti va ishdan tashqari vaqtga bo'lish mumkin.

Giperfaollik – impulsivlik, betoqatlik, chag'uvchanlik, diqqatini jamlay olmaslikda namoyon bo'luvchi asab-ruhiy buzilish.

Zaif eshituvchi bolalar – nutqni egallashga va nutqiy muloqatga to'sqinlik qiladigan eshitishi pasaygan bolalar. Zaif eshituvchi bolalarda eshitishning pasayishi turlicha bo'lishi, ya'ni shivirlagan nutqni idrok eshitishdan boshlab so'zlashuv balandligidagi nutqni idrok etishdagi qiyinchiliklar bilan ifodalanishi mumkin. Zaif eshituvchi bolaning nutqiy holati eshitishning pasayish darajasi va vaqti, tarbiyalash sharoiti, uning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq.

Ijtimoiy modellar. Turli xil iqtisodiy tizimlarda ishlab chiqilgan ijtimoiy modellar ma'lum xususiyatlarga ega. Shuningdek markaziy tizimlardagi ijtimoiy model quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

paternalizm g'oyasi jamiyat a'zolarining ijtimoiy-iqtisodiy mavqeyi uchun to'liq davlat javobgarligi sifatida. ishlab chiqarish jarayoni uchun markazning umumiy javobgarligi, bu esa odamning boylikni taqsimlashda davlatning o'ziga bog'liqligini ta'minlaydi; etatizm, ya'ni jamiyatda ijtimoiy sohani hal etishda aholini chetlashtiradi va asosan muammolarni hal qilishni hukmron elita manfaatlariga moslashtirishga olib keladi; egalitarizm - ijtimoiy foydali ishda shaxsning shaxsiy ishtiroki darajasi bo'yicha imtiyozlar olish imkoniyati sifatida faoliyat yuritadigan ijtimoiy tenglikdir.

Inklyuziv - lot. (inclusive - qo'shuvchi inclusion - uyg'unlashtirish)

Metod - yunoncha *metodos* co'zidan olingan bo'lib, yo'l, axloq, usul ma'nolarini anglatadi.

Metodika - biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, yo'llari majmuasi.

Nogironlik yoki invalidlik - (lot - *invalidus* - so'zma-so'z "kuchli emas") insonning hayotiy faoliyatini jismoniy, aqliy, sensorli yoki ruhiy og'ishlar natijasida cheklanganligini anglatadi. Xalqaro Sog'liqni saqlash tashkiloti Ustaviga ko'ra sog'liq insonning bosh huquqlaridan biri bo'lib, - u nafaqat kasallik va jismoniy nuqsonlardan holilik, balki, jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy muvaffaqiyat, farovonlik holatidir.

Nogironlik huquqlari to'g'risidagi Konvensiya - BMT Bosh Assambleyasi BMT Nogironlar huquqlarini himoya qilish Konvensiyasini (UNCRPD) 2006 yil 10 dekabrda qabul qildi. Konvensiya yigirma birinchi asrda qabul qilingan inson huquqlari bo'yicha birinchi shartnoma, xalqaro qonunchilik tarixida inson huquqlari to'g'risida eng tez kelishilgan shartnoma va internet orqali olib boriladigan keng miqyosdagi konsultatsiyalardan kelib chiqqan birinchi shartnoma sanaladi. 2013 yilda BMTga a'zo 192

davlatdan 130 tasi ushbu konvensiyani tasdiqladi va 155 ta mamlakat uni imzoladi.

Nogironlarni reabilitatsiya qilish - O'zbekiston Respublikasi "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonunning 3-moddasiga muvofiq nogironlarga organizmining izdan chiqqan yoki yo'qolgan funksiyalarini tiklashga, turmush faoliyati cheklanganligini bartaraf etish uchun yordam berishga qaratilgan tibbiy, ijtimoiy, psixologik, pedagogik, jismoniy, kasbga va mehnatga doir chora-tadbir tizimi.

Nogironlikka ega bola - "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qrnnuning 3-moddasiga muvofiq, jismoniy, aqliy, sezgi va ruhiy nuqsonlari bo'lganligi tufayli ijtimoiy yordamga, himoyaga muhtoj hamda qonunda belgilangan tartibda nogiron deb topilgan bola.

Nogironlikning ijtimoiy modeli - imkoniyatlari cheklangan insonlar orasidagi faol shaxslar tomonidan ishlab chiqilgan nogironlikka nisbatan yondashuv turi.

Psixoterapiya: - psixotahlil terapiya sifatida erkin assotsiatsiya vositalariga suyanadi. Mijoz psixotahlilchi ko'rsatmasi ostida fikrlarini ro'yi-rost so'zlash uchun xayoliga kelgan so'zni gapiradi. Bundan maqsad mijozga o'z nevrozi sabablarini uning ong osti tarkibini fikrlari, fantaziyalari, orzulari, xatolari, qadriyatlar, munosabatlarini tekshirish orqali ko'rsatishdir.

Sotsializatsiya (ijtimoiylashuv) - individ tomonidan mavjud ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va bilimlar tizimini o'zlashtirish jarayoni.

Tibbiy model - insonning kasallik, tashhis qo'yish va davolanish davridagi xulqi, qiyinchiligi yoki holatini tushunish. Kasallik tushunchasi ham ruhiy, ham jismoniy kasalliklarni

nazarda tutadi. Tibbiy modelning yondoshuviga ko'ra insonning ham jismoniy kasalliklari hamda uning kayfiyati, o'y-fikri, xatti-harakati faqatgina jismoniy kasalliklar tufayli kelib chiqib, turli dori-darmonlar bilan davolanishi mumkin. Odatda, bunday davolanishlar insonni kundalik hayotdan uzilgan holda ma'lum bir muassasada amalga oshirilib, insoniy munosabatlardan uzilgan holatda davolovchi va bemor o'rtasida amalga oshiriladi. Tibbiy model ham professionalizm bilan bog'liq bo'ladi va insonning muammolari uning shaxsiy roziligi yoki qiyinchiligsiz vakolat asosida ma'lum mutaxassisga topshiriladi.

Ehtiyoj – inson talablari asosida paydo bo'ladigan tabiiy xususiyat; jonli mavjudot hayot kechirishining yaqqol shart-sharoitlarga, uning shularga bog'liq ekanligini ifoda etuvchi holat.

O'yin – inson faoliyatining tarixan tarkib topgan, asosan taraqqiyotining bolalik davriga xos bo'lgan maxsus turi. O'yin orqali bolalar kattalarning xatti-harakatini, munosabatlarini, moddiy hamda ijtimoiy voqyeilikni aks ettiradilar, dunyoni anglaydilar, aqliy hamda jismoniy kamol topib boradilar.

O'qitish metodlari – maxsus talim jarayonida o'qituvchi tomonidan maqsadga erishish uchun qo'llaniluvchi yo'l va usullar yig'indisi.

O'qitishning texnik vositalari – pedagogik jarayonni takomillashtirish, o'qitishning samaradorligi va sifatini ko'tarishga xizmat qiluvchi asbob va uskunalar.

Hayotga moslashishning buzilishi bilan bog'liq asosiy vaziyat – oila hayoti tarzining va uning a'zosidan har birining ichki va tashqi sharoitlaridagi barqaror dinamik muvozanatni to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita tarzda buzuvchi o'zgarishlar bu, o'z navbatida, uning a'zolarining muhim hayotiy ehtiyojlariga egalik va ularni qondirish bilan bog'liq ehtimoliy xatarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent, O'zbekiston, 2018. – B.40.

2. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya. – Toshkent: Baktriya press, 2013. – 10 b.

3. O'zbekiston Respublikasida Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-74-son qaror.

5. Abdukadirova N.S. // "Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari" [O'quv qo'llanma] T.: "MAKON SAVDO PRINT", – 2024-yil, 112 bet.

6. Абдухалилов А.А., Аминов М.А. "Достигни успеха и ты" Ташкент 2015 г. 78 с

7. Винник Дж. П. Адаптивная физкультура и спорт. 2010 г. Издательство: Олимпийская литература. - 608с.

8. Доступный туризм: Сборник научных статей Всероссийского симпозиума «Проблемы развития доступного туризма в России». Выпуск № 1 – 2014. – 74 с.

9. Ганиева М.Х и др. "Организация досуга детей с ограниченными возможностями" – Тошкент, 2018., - 400 с.

10. Ганшина Г.В., Бабаева Е.В., Муравева Ж.В. Организация досуга детей с ограниченными возможностями здоровья средствами социально-культурной анимации // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 6;

11. Ўзбекистонда болаларни ижтимоий himоя тизимига оид терминологик луг'ат-маълумотнома / тузувчилар: В. Алимова ва бош. – Тошкент: Spectrum media Group, 2015. – 152 б.

12. Gunn Strand Hutchinson and SivOltedal Five Theories in Social Work Universitetet Nordland. UiN--rapport nr. 2014.

13. Vesna Leskošek Title: Theories and methods of social work: Exploring Different Perspectives Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009.

14. История социальной работы в России. Волгоград: 2001

15. Ганиева М.Х. Ижтимоий ишга кириш. – Тошкент: CHASHMA PRINT, 2010.

16. Павленок П. Введение в профессию социальный работник. – М., 1998.

17. Теория социальной работы. Учебник. Под редакцией профессора Е.И.Холостовой. – М.: Юристъ. 2001

18. Социальная работа: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 480 с.

19. Корюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы. Учебное пособие. Владивосток: Из-во Дальневосточного университета. 2004.

20. Павленок П.Д. / Основы социальной работы: Учебник. / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 1997. С.45

MUNDARIJA

Kirish	3
I BOB. IJTIMOYIY ISHNING NAZARIY ASOSLARI	5
1.1. Imkoniyati cheklangan (nogiron)likning ta'rifi	5
1.2. Ijtimoiy ishning paydo bo'lishining tarixiy asoslari	6
1.3. Ijtimoiy yordam konsepsiyasi shakllanishining tarixiy asoslari	11
1.4. Ijtimoiy ish nazariyasining asosiy turlari: psixologik, ijtimoiy, kompleks; mumtoz va zamonaviy	12
II BOB. JAMIYATNING IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR BILAN MUNOSABATLARI, IJTIMOYIY ISHNING HOLATI VA MODELLARI	20
2.1. Jamiyatning imkoniyati cheklangan insonlarga munosabati tarixi	20
2.2. Ijtimoiy ishning zamonaviy holati: turlari va modellari	23
2.3. Harakatlar strategiyasining ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari vazifalari	36
III BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR BILAN IJTIMOYIY ISH OLIB BORISHNING UMUMIY MASALALARI	40
3.1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borilishi	40
3.2. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borish asoslari fanining obyekti, predmeti, maqsadi va vazifalari	43
IV BOB. NOGIRONLIK TUSHUNCHASI VA UNI TUSHUNISH MODELLARI	61
4.1. Nogironlik haqida tushuncha, uning tarixiy rivojlanishi va umumiy ma'lumotlar	61
4.2. Nogironlik haqida tushuncha, uni tushunish modellari	66
4.3. Nogironlikning ijtimoiy modeli	72

V BOB. NOGIRONLIKNING SABABLARI VA TURLARI	84
5.1. Nogironlikning sabablari.....	84
5.2. Nogironlikning turlari.....	87
5.3. Nogironlikning oldini olish va uning ta'sirini kamaytirish	92
VI BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNI HIMOYA QILISHNING ME'YORIY HUQUQIY ASOSLARI.....	100
6.1. O'zbekistonda nogironlikka oid qonunchilik.....	100
6.2. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konventsiya	105
VII BOB. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR-NI REABLITATSIYA QILISH ASOSLARI	110
7.1. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni reabilitatsiya qilishning asosiy turlari va yo'nalishlari	110
7.2. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning asosiy vazifalari.	118
VIII BOB. INKLYUZIV TA'LIM	129
8.1. Inkluziv ta'lim haqida umumiy tushuncha	129
8.2. Inklyuziv ta'limning xorij va mamlakatimizdagi taraqqiyoti	133
8.3. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inkluziv ta'lim	143
IX BOB. JAMIYAT HAYOTI TURLI SOHALARIDA IJTIMOIIY ISH	149
9.1. Ijtimoiy ishning jamiyat hayotidagi ahamiyati	149
9.2. Inson va ijtimoiy hayot.....	153
X BOB. ADAPTIV SPORT TUSHUNCHASI VA TURLARI	164
10.1. Adaptiv sport tushunchasi va uning asosiy maqsadi ...	164
10.2. Adaptiv jismoniy tarbiya va sportning jamiyat hayotidagi o'rnini va ahamiyati.....	167
Glossariy	172
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	179

QAYDLAR UCHUN

J.M. Rozikov

**JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR
BILAN IJTIMOIIY ISH OLIB BORISH ASOSLARI**

Darslik

Muharrir: N. Rustamova
Badiiy muharrir: **K. Boyxo'jayev**
Kompyuterda sahifalovchi: **B. Muxtorov**

Nashr. lits. AA № 628159.
Bosishga ruxsat etildi: 04.04.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.
"Georgia" garniturası.
Shartli b/t 13.8 Nashr hisob t 14.4
Adadi 20 dona. 15-buyurtma.

"O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI" nashriyotida tayyorlandi.
Toshkent shahri, Shayxontoxur tumani, Жангох МФЙ,
Жангох мавзеси, 37-уй.

"O'ZKITOBSAVDONASHRIYOTI" bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayxontoxur tumani, Жангох МФЙ,
Жангох мавзеси, 37-уй.

ISBN 978-9910-690-39-6

9 789910 690396